ROMU 2020

© Forfatterne og Museumsforlaget ROMU 2020

Redaktion: Julie Nielsen & Emil Winther Struve
Omslag og grafisk layout og tilrettelæggelse: Trine Sejthen

Redaktionen er afsluttet i marts 2020

Papir: Omslag: Munken Lynx, Indhold: Arctic matt
Tryk: Dystan & Rosenberg Aps

Skrifttyper: Gotham | Bookman Old Style

ISBN 978-87-90243-02-9

EAN 9788790243012

KULTUREN PÅ SPIL

Årsskrift for museumsorganisationen ROMU 2020

Museumsforlaget
ROMU

Indhold

06 **LEDER**
Morten Thomsen Højsgaard

10 **REDAKTØRERNES FORORD**
Julie Nielsen & Emil Winther Struve

12 **LUKKET MEN LANGTFRA SLUKKET**

14 **DEN DIGITALE VENDING PÅ ROMU I 2020**
Sidsel Risted Staun

24 **GRETHE – EN VÅBENMODTAGELSE**
Dorte Godsk Larsen

36 **EN SENNEOLITISK GRAV PÅ TØRSLEV HAGE - HVORDAN EN POLITISAG BLEV TIL EN ARKÆOLOGISAG**
Jens Winther Johannsen

52 **ABSOLUTE KULTURARV**
Jakob Caspersen

60 **I NEANDERTALERNES FODSPOR? - NYE UNDERSØGELSER VED EJBY KLINT**
Ole Thirup Kastholm, Adam Cordes & Lasse Sørensen

86 EPIDEMI OG SUNDHED

88 TIL KAMP MOD DET LEVENDE SMUDS
Line Jandoria Jørgensen

96 HOSPITALER I MIDDELALDERENS ROSKILDE
Jesper Langkilde

108 KRISER KALDER PÅ SAMFUNDSSIND OG OPFINDSOMHED
Louise Dahl Christensen

116 AT VÆRE I KIRKE OG MOSKÉ I PANDEMIENS 2020
Thea Kaspersen

132 FJORDFOLKET HAR ALTID SØGT SAMMENHOLDET I KRISETIDER
Emil Winther Struve

142 KULTURARV UD AF HUSET

144 FRISK LUFT OG FORTIDSMINDER – NEDSLAG I FORTIDENS SKJULTE HISTORIER
Cille Krause

162 SUKKERHUS I ROSKILDE BYGGEDE PÅ SLAVEHANDEL I 1700-TALLET
Daniel Tarkan Nacak Rasmussen

172 SAGNKONGERNE SOM STREAM
Isabella No'omi Fuglø & Julie Nielsen

184 OVERSIGT OVER ARKÆOLOGIEN 2020
Ole Thirup Kastholm

ROMU MELLEM FORBUD OG FRIHED I 2020

”Man binder os på mund og hånd, men man kan ikke binde ånd.” Sådan lød Poul Henningsens ord i den nu så berømte revysang fra 1940, der kom til at fungere som et symbol på den folkelige modstand mod den tyske besættelsesmagt under 2. verdenskrig.

For nok var der censur, mørklægning og fjendtlige krav under krigen, men samtidig spirede frihedstrangen, og fællesskabet blev næret og dannet blandt andet af arrangementer med alsang og medmenneskelig omsorg.

Knap 80 år efter besættelsen kom en ny, usynlig fjende til landet. Covid-19 vendte på få måneder op og ned på tilværelsen. Med mundbind, håndsprit og krav om afstand blev livet spundet med nye tråde. I næsten fire måneder, fordelt på to bølger, måtte landets kulturinstitutioner, herunder også museerne, i 2020 lukke helt ned for publikum som følge af pandemien.

Men trods dette enorme ydre pres vedblev der at være gejst på de indre linjer. ROMU fortsatte trods krisen sit væsentlige arbejde med at bevare, åbne og udbrede kulturarv for borgerne, bare på nye og anderledes måder, som enten tog højde for eller bød coronaens vilkår trods.

Historien om 2020 for ROMU er og bliver således historien om, hvordan institutionen nok blev bundet på mund og hånd, men alligevel ikke lod sig binde i sin ånd. Nok var der i perioder lukket, men der var langtfra slukket.

Årets årbog illustrerer på en lang række områder, hvordan museumsorganisationen omstillede sig og udviklede sig for at kunne opfylde sin vision også i 2020 om vedvarende at lade mennesker møde fortiden i nutiden for sammen at kunne forme en bedre fremtid.

Covid-19 blev en art forstørrelsesglas eller en fremkaldervæske, der gjorde kontraster tydeligere og gjorde nye tendenser, der så småt var ved at tage form inden krisen, til den nye virkelighed.

→

Krisen med covid-19 satte skub i den digitale udvikling for ROMU, hvis hjemmesider i 2020 havde over 230.000 besøg. Foto: Trine Sejthen, ROMU.

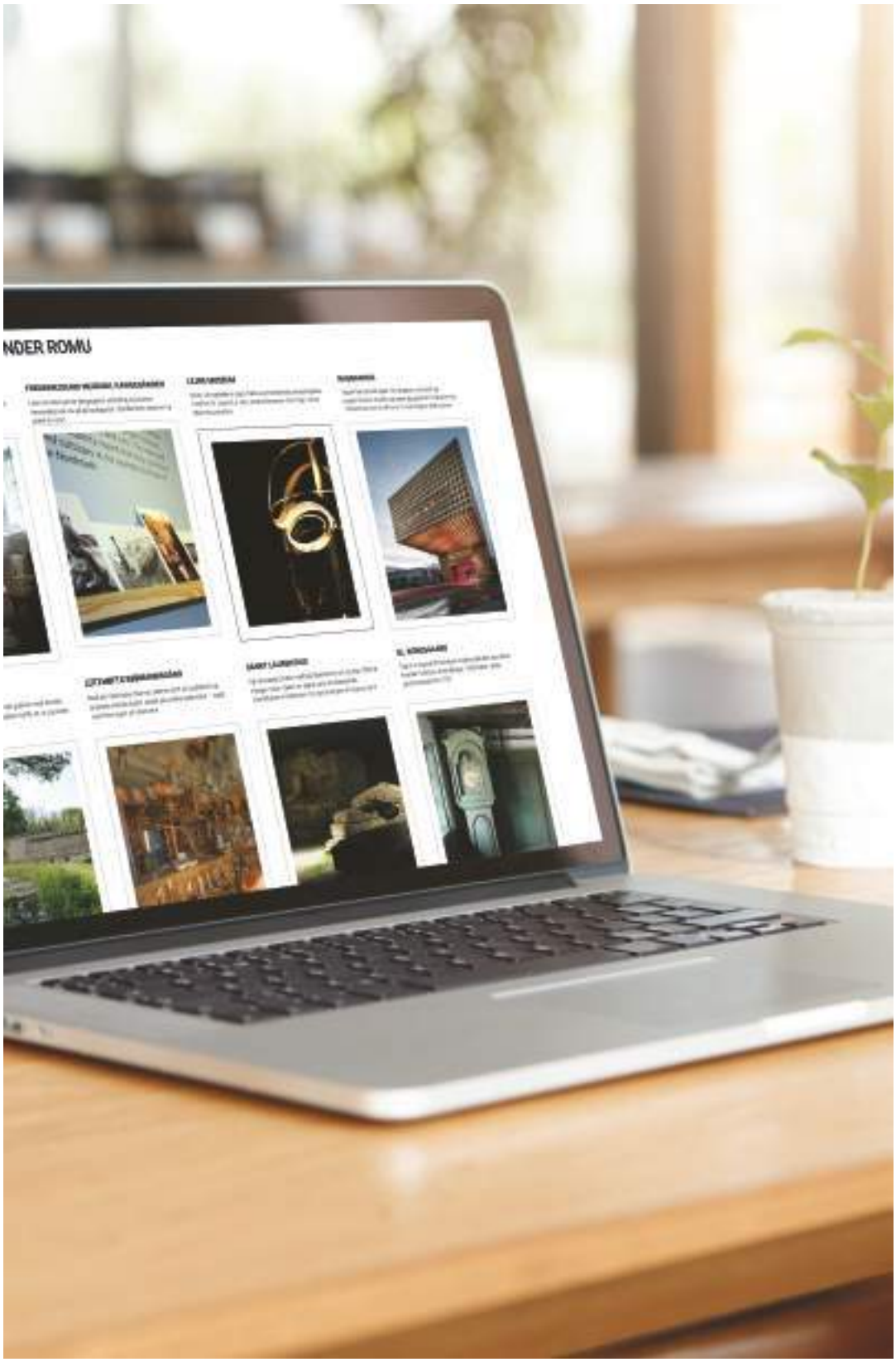
NDER ROMU

Da de fysiske butikker måtte lukke, udviklede dygtige medarbejdere således i rekordfart en webbutik, så borgerne kunne få de historiske varer alligevel.

Da hjemmearbejde blev den gængse anbefaling, skiftede museet til mobiler og bærbare, og alle ansatte lærte at holde virtuelle møder, så der også fremover lettere og hurtigere kan kommunikeres på tværs af de ti besøgssteder.

Da forsamlingsforbud satte en kæp i hjulet for mange typer af kulturhistoriske arrangementer med fysisk fremmøde, rullede museet i stedet en plan ud med levende ord på livestream, online omvisninger, interaktive quizzer og virtuel alsang i samarbejde med egnens mange andre kulturinstitutioner.

Da det i en periode fremstod som upassende at tale om kultur, forsøgte ROMU ydermere med daglige artikler på hjemmesiden, med oplysende videoer, med historieformidlende podcasts og med indlæg i pressen i den grad at tale kultur, historie og værdien af fortidsminder fra gravhøje ved Frederikssund til mægtige bygninger ved Lejre op.

> Nok var der i perioder lukket, men der var langtfra slukket

Da krisen kradsede i økonomien, og museet skulle spare henved 3,5 millioner kroner, hjalp samtlige medarbejdere til på forskellig vis og fandt en solidarisk løsning, som betød, at pengene blev fundet og kerneopgaverne kunne løftes forsvarligt, uden at en eneste fast fuldtidsansat måtte opsiges.

Da museumsklubben ikke kunne byde op til dans til tonerne af de normale aktiviteter, skruede museet i stedet op for mulighederne for at abonnere på flere forskellige digitale nyhedsbreve. Og dermed er der nu flere tusinder, som regelmæssigt følger nyheder om den myriade af væsentligt arbejde, der udføres på ROMU.

For et museum anno 2020 gør meget andet end det, publikum som oftest ser. Der er højt kvalificeret håndtering af magasiner med 200.000 arkæologiske og historiske genstande. Indsamling, registrering og bevaring

af sjældne fund og effekter fra kulturhistorien. Undersøgelser og forskning, der bryder nyt land og højner forståelsen for det samfund, der har formet os. Forvaltning, der bidrager til, at borgere kan få svar og komme videre med alt fra byggesager over vurdering af danefæ til slægtsforskning.

Dertil kommer symbolsk og bogstaveligt talt hyldemetervis af viden, der deles og stilles til rådighed for uddannelsesinstitutioner og andre organisationer. Alt sammen er det værdiskabende aktiviteter, der afspejles i årbogen, og som ufortrødent er fortsat på livet løs i 2020 på trods af århundredets skræk af en sygdom.

I foråret 2020 skulle ROMU have åbnet en særudstilling om arven fra 2. verdenskrig og modstandsgrupperne fra Roskilde-egnen. Det kunne som følge af den landsdækkende nedlukning ikke lade sig gøre på det planlagte tidspunkt, men senere efter sommerferien blev det heldigvis muligt at slå dørene op for 'Grethe – en våbenmodtagelse', en særudstilling, som brød årtiers tavshed og satte væsentlige samtaler i gang for nogle af de medvirkende familier om, hvad der rent faktisk var foregået under krigen.

"Ingen er fangne, når tanken er fri," lød det også i Poul Henningsens revyvise fra krigens første år, som fortsatte: "Vi har en indre fæstning her, som styrkes i sit eget værd, når bare vi kæmper for det, vi ka' li'."

Også de formuleringer passer fortrinligt på situationen for ROMU i 2020. Ikke siden krigens dage har der været så mange restriktioner og krav, der skulle efterleves for overhovedet at kunne holde de basale funktioner i gang. Men tanken har været fri. Viljen til at se på fortiden med nutidens friske briller har været til stede igen og igen. Og medarbejderne har i den grad sammen med frivillige og gode samarbejdspartnere kæmpet for noget, de kan lide og er dybt optagede af – vores fælles fortid, kulturarv, historie.

Tjek selv efter på de følgende sider, der er sprængfyldt med stof til eftertanke, historisk dokumentation fra området omkring Roskilde Fjord samt et væld af slående eksempler fra et år i pandemiens tegn, der vil indskrive sig i historien i krydsfeltet mellem forbud og frihed med lige dele bæven og benovelse.

Rigtig god læselyst!

Morten Thomsen Højsgaard,
Museumsdirektør

Redaktørernes forord

Velkommen er et ord, vi har brugt alt for lidt i det forgange år. Det har særligt kunnet mærkes, når man som museumsinstitution og museumsmedarbejder beskæftiger sig med at dokumentere vores samlede historie og forhistorie, med det formål at kunne byde velkommen i udstillingsrum eller foredragssale og formidle de mange spændende fortællinger.

Med nedlukningen i marts måned 2020 stod ROMU i en situation, hvor arbejdsplaner for året 2020 måtte revideres – farvel til fysiske udstillingslokaler og goddag til en øget formidling på tværs af digitale platforme. I artiklen "Den digitale vending på ROMU i 2020" beskrives, hvordan en tvingende nødvendighed med succes blev vekslet til nye, spændende muligheder for at nå museets brugere. En udvikling og en tendens, der for alvor har vundet indpas og vil fortsætte i de kommende år.

Den digitale vending blev ROMUs svar på de udfordringer, covid-19 bød kulturlivet – for museets arbejde måtte naturligvis fortsætte. Man kunne ellers godt komme i tvivl, da kulturminister Joy Mogensen i marts måned 2020 gav udtryk for det upassende ved at tale om kultur under den igangværende krise. Var det overhovedet relevant at fokusere på kulturlivet, imens samfundet bekæmpede en pandemi? I artiklen "Absolute kulturarv" beskrives forløbet, hvor ministerens holdning sammenholdt med en udtalelse om musikpræferencer og en forkærlighed for opsamlingsserien Absolute Music bragte hende i modvind. Negligerede ministeren kulturområdets betydning?

Selve symbolet på ministerens udtalelser, de kendte poolballer fra seriens covere, endte paradoksalt nok med at tydeliggøre, at kulturen under alle omstændigheder ikke bare sådan lader sig negligere. De var allerede kulturarv! De berygtede kugler indgår nemlig i samlingen på RAGNAROCK - museet for pop, rock og ungdomskultur. Mens man kan argumentere,

at ministerens udtalelser satte kulturen på spil, blev en ufortalt historie fra dansk musikkultur og en spændende museumsgenstand samtidigt sat i spil.

Mange planlagte arbejdsopgaver i 2020 kunne naturligvis fortsat løses med mindre justeringer afhængigt af vekslende afstandskrav og forsamlingsbegrænsninger. Du inviteres i årsskriftet både med på arkæologisk jagt efter neandertalere og med til en historisk udstillingsåbning.

Covid-19 aktualiserede emner som epidemi og folkesundhed. Årsskriftet præsenterer også eksempler på, hvordan museernes samlinger bugner med fortællinger om tidligere tiders håndtering af sundhedsmæssige udfordringer – fra de middelalderlige hospitaler i Roskilde til samfundssindets rationeringsmærker under 2. verdenskrig.

Nedlukning, afstandshensyn og hjemsendelser medførte en stigende efterspørgsel på oplevelser i det fri, hvor man i sikker afstand fra host og snøft kunne få frisk luft og adspredelse i den karantæneramte hverdag. Museet så mulighederne i disse behov og formidlede kulturhistoriske udflugtsmål i fjordlandet. Tips og tricks til dem, der fortsat skulle have lyst til en fortidsmindejagt i fri natur, kan findes i artiklen "Frisk luft og fortidsminder – nedslag i fortidens skjulte historier".

Kulturen på spil er historien om museumsdrift i et år med pandemi og nedlukning – et indblik i museets arbejde for at sikre, at vores kulturhistorie erindres, og at erindringerne viderebringes til kundskab, inspiration og refleksion.

Velkommen indenfor hos ROMU.

Julie Nielsen og Emil Winther Struve,
Redaktører

LUKKET MEN LANGTFRA SLUKKET

Den digitale vending på ROMU i 2020

Sidsel Risted Staun

Den digitale vending går hånd i hånd med ny organisering og arbejdsmetoder på ROMU. Vi lærte, at den digitale vending ikke står alene, men er dybt forankret i nye tværfaglige arbejdsprocesser og de fysiske møder med brugerne. Og vi genopdagede, at den holistiske tilgang til vores museumspraksis også gælder i den digitale vending. Alle digitale indsatser skal tænkes med fra starten af udviklingsprocesser og produkter i et brugerperspektiv.

DEN DIGITALE VENDING – HVAD ER DET?

Mening dannes ofte på bagkant i organisationer. Først når man står på den anden side af en omfattende proces, forstår man processen – og hvorfor den (muligvis/forhåbentlig) gav mening individuelt og kollektivt. Og ofte bliver det først på bagkant tydeligt, hvad effekten af indsatsen har været. Sådan er det også i tilfældet med den digitale vending, som ROMU har gennemført i løbet af 2020, men ikke helt. For der var en meget klar intention med vendingen helt fra start.

Med de nedlukkede besøgssteder som følge af pandemien måtte ROMU sikre sit eksistensgrundlag ved at være til stede i borgernes hverdag på en anden, en ny måde for ROMU. Det muliges kunst var en digital satsning – men i arbejdet med dette spor er der lagt struktur for, hvordan vi skal arbejde fremadrettet.

→

Fig. 1: På ROMUs hjemmesider finder du nyhedsblogs. Her kan du gå på opdagelse i de mange spændende fortællinger, som skabes gennem museets arbejde med vidensproduktion. Både den viden vi udvikler gennem vores museale ansvarsområder, og den viden vi udvikler i samarbejdet og interageringen med online og onsite brugere.

ARKÆOLOGI
ARTIKELSERIEN "BAG OM TRADITIONERNE"

Den digitale vending er en strategisk indsats og en organisatorisk udviklingsproces for at arbejde anderledes i forhold til at kunne være et relevant museum i 2020 – såvel i den nyetablerede afdeling for Formidling og Kommunikation som i resten af organisationen. Alle har bidraget til, at det er sket, og den digitale vending er en lang række konkrete handlinger. Den digitale vending er udtryk for et distribueret kultur- og kommunikationsbegreb, hvor bl.a. nyhedsbreve, faglige artikler, (organisatoriske) pressemeddelelser og sågar en webshop – alt sammen forankret på vores website – blev det indhold, vi kunne dele med vores brugere og borgere i Roskilde, Frederikssund og Lejre under nedlukningen i foråret, men som også er beholdt, efter at museet genåbnede i juni.

EN TVÆRGÅENDE KOMMUNIKATIONSGRUPPE

Som led i mobiliseringen af øget digitalt outcome blev der nedsat en arbejdsgruppe på tværs af organisationen for sikre et tværfagligt blik på kommunikationsopgaven. Forandringen var til at føle på. Kommunikationsgruppen var den operationelle gruppe, der med blandt andet både direktør, digital medarbejder og redaktør i gruppen havde fokus på retning og outcome.

Gruppen har arbejdet agilt – og da museerne den 8. juni kunne genåbne, blev indsatsen (gen)struktureret med fokus på bedre planlægning og involvering af museets øvrige medarbejdere, så det digitale mindset fik mulighed for at blive integreret som et fortsat arbejdsværktøj.

ER DEN DIGITALE VENDING EN DEMOKRATISERING AF KULTURELLE VIDENSPROCESSER OG MUSEET?

Det digitale mindset er ikke kun en nødvendighed på grund af de mange begrænsninger, som covid-19 fortsat vil sætte for museet i det kommende år. Det digitale mindset er nødvendigt, fordi det både skaber yderligere værdi for borgerne og styrker de fysiske besøgssteder.

Borgerne får adgang til viden, genstande og fortællinger, når de vil. Vi som museum styrker muligheden for at begynde mødet og dialogen med borgerne langt før selve besøget på museet, som stadig udgør en kerneydelse for os. Ved at stille vores viden, genstande og fortællinger til rådighed digitalt understøtter vi, at læserne forbliver nysgerrige og interesserede i vores arbejde og vores besøgssteder, når de interagerer med vores materiale, viden og fortællinger.

Mange spørger: Betyder det fysiske museum og besøg ikke noget længere? Og til det kan vi svare: Jo! Det betyder alverden, og lige præcis glæden ved at mødes fysisk har også vist sig tydeligt i 2020. Den digitale vending har betydet, at de mange digitale platforme og formater ikke står i modsætning til de fysiske besøgssteder og møder. Det er ikke en kommunikation eller distribution, vi gør, når vi er færdige med alle de andre processer. De digitale kanaler og distributionsformer er tænkt med fra starten, og

materiale, vi udvikler digitalt, kan du også ende med at møde i det fysiske rum (og omvendt). På den måde er den digitale vending med til at nedbryde nogle af de klassiske barrierer og styrke den demokratiske dannelse og samtale på og uden for museet.

HVAD GJORDE VI?

Grundantagelsen var: Jo mere vi fylder digitalt, jo bedre er vores chancer for at komme helskindet igennem krisen. Men det blev også en antagelse, at vi kunne få nye og andre brugere ved at omlægge til en distribueret digital praksis.

De konkrete elementer i den digitale vending er artikler (i stedet for foredrag), refokuseret pressearbejde, øget kadence af nyhedsbreve samt udvikling af yderligere nye nyhedsbreve, kvalitetssikring af vores websites samt udviklingen af nye digitale formater.

ARTIKLERNE

ROMU har det museale ansvarsområde for de tre kommuners kulturhistorie fra oldtid til nutid. Ofte er der lang vej fra afslutningen af et forskningsprojekt, til det materialiserer sig i en udstilling eller en bog. Med etableringen af artikelformatet kunne alle i organisationen byde ind med emner, og det blev muligt at udgive faglige artikler i let tilgængelig form for langt flere læsere/modtagere, end vi ellers havde haft mulighed for i analog form. Artiklerne blev bl.a. erstatningen for alle de aflyste arrangementer i løbet 2020 – og de er kommet for at blive; ganske enkelt fordi de er med til at understøtte vores brugeres rejse ind i vores univers.

Før pandemien lukkede museerne ned, havde fx Roskilde Museum, Frederikssund Museum Færgegården eller Lejre Museum mulighed for at have 40-50 publikummer i de nuværende foredragssale. En artikel har i gennemsnit haft mellem 100 og 200 læsere og er med til, at vi kan dele viden med vores brugere i en kontinuerlig strøm. Men artiklerne blev også måden at understøtte og nuancere det fysiske museumsbesøg i fx særudstillingen 'Grethe – en våbenmodtagelse'. Her blev både udgivet artikler om besættelsen i Danmark, mens museet var nedlukket i foråret. Og efter at det lykkedes at genåbne den fysiske udstilling, blev der udgivet en række artikler om personer, som udstillingen berører, men ikke behandler i dybden. Dermed dannes forbindelser med den digitale vending og vores brugere og understøtter ønsket om at kunne dykke videre ned i materialet og fortællingerne fra udstillingerne.

ROMU har på alle websites udgivet 169 artikler.

PRESSEMEDDELELSERNE

Med en journalistisk tilgang og nysgerrighed i forhold til vores egen museale praksis blev alt, vi laver, af relevans for vores omverden. Og vi kunne fortælle om det undervejs i processerne og skabe en nysgerrighed

Dorthe skaber nye museumsoplevelser på Roskilde Museum

Af Dorte Bergvad

Dorthe Godsk Larsen er ansvarlig for udviklingen af Roskilde Museum. Foto: RDMS

Der går nogle uger endnu, før Roskilde Museum igen kan slå dørene op til den nu forlængede særudstilling 'Dorthe – en vibrerende oplevelse', som tilbyder et usædvanligt blik på besættelsestidshistorien. Med idéhistoriker og museumsinspektør Dorthe Godsk Larsen, der står bag den nyste udstilling, og få et kig ind i de visioner, hun skal følge ud i de kommende år sammen med sine kolleger.

Udstillingen var nærmest klar til åbning. Kunstværkerne var for længst ankommet fra Sverige. Aftalerne med den svenske kurator Anna Kinslersen om, hvordan de skulle udstilles sammen med udvalgte genstande fra museets samling, var på plads. Efter mange uges forberedelse så museumsinspektør Dorthe Godsk Larsen frem til at Roskilde Museum kunne åbne særudstillingen om Annas fars historie som medstandsmand på Roskilde egnen – og til at museet dermed kunne tage del i forårets markering af 75-året for befrielsen.

Så kom meldingen i marts 2020 om, at hele landet

"Vi satte os for at finde andre måder at være museum på. Under overskriften 'Mens vi venter på Dorthe' udgav vi en serie af artikler og videoer om udstillingen og om besættelsestidens Roskilde, blandt på vores egne digitale platforme og i samarbejde med Dagbladet", fortæller Dorthe Godsk Larsen, der også indgik samarbejde med en række andre kulturaktører i Roskilde om at markere 75-året for befrielsen den 4. maj med et fælleseuropæisk arrangement samlet live via Facebook.

"Vi vil og skal være synlige, også når dørene er lukkede – og det er ingen tvivl om, at vi i fødselsforårets kulturpersonale kun har set begyndelsen på nye måder at være museum på. Hurtigudviklende teknologier vil fortsat byde på nye muligheder og udfordringer i overflod, hvor kobningen mellem det fysiske og det digitale vil skabe nye museumsrum," siger Dorthe Godsk Larsen.

Ikke kun i en corona-tid

Ambitionen om at finde nye måder at være museum på vil spille en stor rolle i Dorthe Godsk Larsens arbejde – også i fremtiden, når verden har lagt pandemien bag os. Den ambition er nemlig helt central for Roskilde Museums udvikling i de kommende år – en udvikling, som Dorthe er ansat til at stå i spidsen for.

"Roskilde Museum står i dag som en stærk og central institution i byen. Det fundament skal vi bygge videre på i den fremtidige udvikling af museet. Vi skal finde nye veje til at bringe museet i spil i forskellige sammenhænge og på nye måder, så vi vedbliver med at være relevante og vedkommende – både for de mange den allerede kender og besøger os, og for dem, som ikke kommer her så tit – endnu," fortæller Dorthe Godsk Larsen.

for det omfattende og ofte dybdegående arbejde, som foregår i organisationen. Og nyhedsmedierne omkring museerne har i stort omfang publiceret vores nyheder. ROMU har udsendt 88 pressemeddelelser.

NYHEDSBREVENE

I løbet af 2020 har vi haft en knap 75 % tilvækst i brugere, som abonnerer på vores nyhedsbreve. I begyndelsen af året havde vi ét nyhedsbrev med 2.111 læsere. Nu har vi tre nyhedsbreve med 3.685 læsere. Udviklingen af lokalt forankrede nyhedsbreve på henholdsvis Frederikssund Museum Færgegården og RAGNAROCK – museet for pop, rock og ungdomskultur har samtidig understøttet, at vi kommunikerer direkte med den særlige gruppe af brugere, som interesserer sig for én del af ROMU, men ikke hele ROMU.

DEN DIGITALE VENDING I TAL

3 nyhedsbreve og 3685 abonnenter

9 stedsspecifikke websites

88 pressemeddelelser

169 artikler med viden, baggrund og analyser

FAKTABOKS

WEBSITES

ROMU har ni websites – og med den digitale vending blev disse websites til krumtappen for vores digitale vending og vidensproduktion. Alt materiale blev publiceret her og delt videre ud i verden. På den måde ville al interaktion med vores materiale på fx SoMe ende eller begynde hos os selv. Vi beholder ejerskabet, og vi trækker brugerne helt ind i vores maskinrum, så vi kan dele yderligere viden med dem ved at opfordre til at abonnere på vores nyhedsbreve. Dette arbejde har vist os styrkerne ved vores nuværende websites, men også de tekniske udfordringer, som disse sites har. For ikke at lade 'det bedste' blive 'det godes' egen værste fjende arbejder vi pragmatisk med de tekniske muligheder, vi har for nu.

←

Fig. 2: ROMUs formidlingsarbejde blev gentænkt i nye, digitale formater under nedlukningen i 2020. **Foto:** Trine Sejthen, ROMU

DIGITALE ARRANGEMENTER

Under nedlukningen af landet i foråret blev digitale arrangementer den eneste måde, ROMU kunne invitere indenfor – i et digitalt rum. Det lærte vi og resten af Danmark hurtigt. Det digitale rum og platform blev ikke bare en kanal, men også et format, , som var definerende for det distribuerede indhold.

De digitale arrangementer har særligt formet Roskilde Museum i perioden, men også Lejre Museum og Frederikssund Museum Færgegården er kommet med gennem live-streaming af foredrag, som måske også viser sig at have en forretningsmodel indbygget. Det interessante er, at alsangen og udstillingsåbningerne blev et produkt i sig selv, som kom en langt større gruppe til gavn, end vi ville have haft mulighed for lokalt. Efterfølgende har de forproducerede dele samtidig kunnet indgå i vores videre kommunikation på diverse platforme.

SOCIALE MEDIER

I stedet for at være primære kanaler til kommunikation blev SoMe-platformene et medie til distribution af materiale fra museets websites. SoMe-arbejdet blev videregivet fra den kommunikationsansvarlige redaktør til den formidlingsansvarlige museumsinspektør, som var tæt på det konkrete indhold, og den digitale platform blev åbnet for en personlig stemme – som har været med til at føre brugerne væk fra en alvidende historiefortæller til en personlig, faglig fortæller.

EN KULTUREL FLODBØLGE – 2020 SLUTTEDE MED EN NY NEDLUKNING

Da 2020 sluttede, var museet igen blevet lukket ned for besøgende, da anden bølge af covid-19 rullede hen over Roskilde, Frederikssund og Lejre og resten af Danmark. Men hvor vi ved første nedlukning akut skulle finde nye måder at nå vores brugere på, kunne vi denne gang genbruge den digitale infrastruktur, som var blevet grundlagt ved årets begyndelse og i løbet af året implementeret som nye arbejdsgange i hele organisationen gennem en fortløbende tværfaglig dialog. Den digitale vending blev ROMU's varslingssystem og var ikke længere et add-on til museets øvrige formidlingsarbejde, men en integreret og stærk muskel i arbejdet i store dele af organisationen. Sammen bruger vi den anden nedlukning til at sætte yderligere retning på den digitale vending og udvikle det nødvendige indhold. På den måde kan vi åbne forstærket og klar, når museerne igen må være fysiske besøgssteder med det særlige rum for nærvær, som genstande og fortællinger giver mulighed for.

→

Fig. 3: På hjemmesiderne for RAGNAROCK – museet for pop, rock og ungdomskultur, Lejre Museum og Frederikssund Museum Færgegården kan du nu tilmelde dig nyhedsbreve og sikre dig, at du løbende bliver opdateret på museets arbejde og besøgsstedernes spændende aktiviteter. Foto: Trine Sejthen, ROMU

TILMELD DIG ROMU'S
NYHEDSBREV

TILMELD DIG NYHEDSBREVE HER

https://romu.dk/nyhedsbrev

https://lejremuseum.dk/nyhedsbrev

https://frederikssundmuseum.dk/nyhedsbrev

https://museumragnarock.dk/nyhedsbrev

Viste du, at RAGNAROCK – museet for pop, rock og ungdomskultur nu har en digital museumsbutik?

Du kan besøge butikken på https://shop.museumragnarock.dk

Husk også, at du kan følge ROMU og besøgsstederne på de sociale medier.

FORFATTEREN

Sidsel Risted Staun
Formidlings- og kommunikationschef, ROMU

Grethe – en våbenmodtagelse

Dorthe Godsk Larsen

Så sad vi der og ventede på Grethe. Og det var det, de gjorde. En modstandsgruppe, Borup-holdet, sad i Bidstrup Skovene nær Roskilde i september 1944 og ventede på Grethe. Grethe var det kodeord, de havde hørt i radioen, og navnet på den våbenmodtagelse, der ville blive nedkastet fra et engelsk fly ved Gyldenløveshøj, Sjællands højeste punkt.

I 2020 ventede vi også. Vi ventede på at åbne særudstillingen 'Grethe – en våbenmodtagelse', der har fået sit navn efter begivenhederne dengang ved Gyldenløveshøj. En særudstilling, som Roskilde Museum endelig kunne åbne dørene for i august som bidrag til markeringen af 75-året for befrielsen.[1]

I udstillingen undersøger den svenske kunstner Anna Kristensen sin fars historie.[2] Han var leder af modstandsgruppen Ostedgruppen, en del af Borup-holdet, der deltog i våbenmodtagelser nær Roskilde.[3] Han forlod Danmark efter krigen og flyttede til Sverige, hvor han blev gift med Annas mor, og hvor Anna er født og opvokset. Efter forældrenes død i 2010 begyndte Anna at udforske og forsøge at få klarhed over denne del af 2. verdenskrigs historie, og hvorfor hendes far forlod Danmark, hvilket både er blevet til en udstilling, en bog og en film.[4]

I Annas fortælling indgår et omfattende dokumentarisk materiale med kort, gamle og nye fotos med steder og personer, avis-

→

Fig. 1: Udsnit af værket: "Håndgranaten og hjelmen" der indgår i Anna Kristensens udstilling 'Grethe – en våbenmodtagelse'. Det er taget i hendes forældres hus, hvor håndgranaten og hjelmen altid har stået. Nogle år efter forældrenes død i 2010 begynder hun at rydde op og påbegynder arbejdet med at få klarhed over, hvorfor hendes far forlod Danmark efter 2. verdenskrig. Foto: Peter Lundström.

←

Fig. 2: Modstandsgruppen Borup-holdet er her samlet foran Roskilde Domkirke 30. maj 1945, hvor befrielsen og freden fejres i Roskilde. Annas far står midt i billedet i en hvid jakke og med en hue på (fjerde mand fra venstre i anden række). Han var leder af Osted-gruppen, der var en del af Borup-holdet.

Foto: Køge Arkiverne.

udklip, breve og håndskrevne notater, interviews og en række malerier. Derudover viser museet en række genstande fra samlingen, herunder en våbencontainer
og tøj lavet af faldskærmsstof, som supplerer Annas personlige fortælling.

MODTAGEPLADSEN VED GYLDENLØVESHØJ

Våbennedkastningerne blev koordineret fra Storbritannien, hvor Special Operations Executive (SOE) organiserede modstandsarbejdet og sabotage i de tyskbesatte områder under 2. verdenskrig. De første agenter kom til Danmark i 1941, men først i 1943 fik SOE fodfæste i landet. I begyndelsen foregik våbennedkastningerne primært i Jylland, der lå tættest på Storbritannien. Ud fra ønsket om at undgå den farlige transport af våben fra Jylland til Sjælland rykkede nedkastningerne også til Sjælland.

> Pladserne skulle være lette at genkende fra luften, så det var godt, hvis der var kendingsmærker i nærheden

Modstandsfolkene fandt egnede pladser, der skulle godkendes af Royal Air Force. Pladserne skulle være lette at genkende fra luften, så det var godt, hvis der var kendingsmærker i nærheden. Et sådant sted var Gyldenløveshøj. Derudover skulle selve nedkastningspladsen være åben, så faldskærmene ikke hang fast i træer eller lignende. Men det var samtidig godt, hvis der var skov ud til pladsen, så modtageholdet kunne holde sig skjult med f.eks. en lastbil.

SKULLE HURTIGT SKAFFES AF VEJEN

Modtagefolkene fik besked om nedkastningen, samme aften som den ville finde sted, gennem en kodemeddelelse i den engelske radio BBC's aftenudsendelse. Det skete med kodemeddelelserne i form af hilsener

→

Fig. 3: MANGEN EG ER FOR UVEJRET SEGNET, står der på mindepladen på træstubben, som findes i Bidstrup Skovene nær en våbenmodtageplads ved Valborup Skovridergård. Egen måtte i nattens mulm og mørke fældes, da en faldskærm satte sig fast i trætoppen. Mangen eg er for uvejret segnet ved våbennedkastningerne, da en modtageplads både skulle være åben, men samtidig nær skov, så modtageholdet kunne holde sig skjult. Foto: ROMU.

↑

Fig. 4: Hvis man under krigen var så heldig at få fat i en faldskærm fra våbennedkastningerne, var det muligt at anvende det silkelignende stof til at sy de fineste kjoler og skjorter. Her ses eksempler på faldskærmstøj, som indgår i Roskilde Museums samling og er med i udstillingen 'Grethe – en våbenmodtagelse'. Foto: Trine Sejthen, ROMU.

til opdigtede personer, f.eks. Grethe. Og nedkastningerne fandt sted i tiden omkring fuldmåne, hvor månelyset gjorde det muligt for piloterne at genkende pladsen oppe fra luften. Men det måtte heller ikke være så lyst, at det tyske luftforsvar havde for let ved at opdage flyet.

Containerne med våben, ammunition og sprængstof var tunge. Man skulle være fire mand om at bære én, og en nedkastning kunne bestå af op til 15 containere, så modtageholdet skulle være forholdsvis stort. Fra 1944 blev modtagearbejdet reorganiseret i en transportgruppe og en pladsgruppe, hvor pladsgruppens primæropgave var at få bortskaffet containere og f.eks. sikre, at faldskærme ikke hang fast i træerne.

Hvis containerne blev udpakket på stedet, skulle de også gemmes af vejen. Nogle gange var det nødvendigt at vende tilbage dagen efter, hvilket modstandskvinden Ellen Quistgaard, der havde stor erfaring fra de første vellykkede våbenmodtagelser ved Hvidsten Kro i Jylland, her fortæller om:

> *"Det var bedst, hvis vi kunne få sprængstofferne [...] afsted med biler den samme nat, men det lod sig ikke altid gøre. Ved Gyldenløveshøj måtte vi nogle gange gemme det i skoven i et skur [...]. Næste eftermiddag kørte min mand og jeg ud i en taxa og hentede det. Vi havde vores lille hund Dorthe på skødet og så meget borgerlige ud [...]. Vi var enige om, at kom vi til en spærring, ville vi forcere den, [...] hvis vi lod dem standse os, ville vi være færdige!"*[5]

Varemanglen under besættelsen satte også gang i kreativiteten og opfindsomheden, hvor faldskærmsstoffet blev gemt, genbrugt og kunne genopstå som kjoler og skjorter

CONTAINER GENFUNDET I MOSE

Containeren, som indgår i museets samling, dukkede op en januardag i 2006, da en mose ved Trekroner blev oprenset. Den stammer sandsynligvis fra en våbenmodtagelse, der under kodeordet Juliane foregik ved Hove Overdrev nær Hove Mølle den 22. april 1945. Gamle modtage-

folk blev kontaktet, og der blev gravet dybt i hukommelsen om de kolde nætter på markerne og i skovene. Modstandsmanden Helmer Clausen huskede stedet:

> *"De er vores. Vi havde dem liggende alt for længe [...], og en dag måtte vi have dem af vejen. Så vi kørte dem ud til mosen en nat. Min bedstefar havde en lille gård lige ved siden af, så vi kendte stedet rigtig godt. Der ligger tyve containere i det hul."*[6]

Faldskærmene skaffede man sig også af med ved at 'drukne' dem i en sø eller mose. Men varemanglen under besættelsen satte også gang i kreativiteten og opfindsomheden, hvor faldskærmsstoffet blev gemt, genbrugt og kunne genopstå som kjoler og skjorter.

"Tænker man tilbage, er det utroligt, at våbenmodtagelser kunne gennemføres i Borupområdet," skriver lederen af Borup-holdet, Helmuth Barner, i sin bog om holdets aktiviteter.[7] Afstanden mellem Ringsted og Roskilde og mellem Ringsted og Køge er i luftlinje kun ca. 30 km – et relativt lille område at skjule sine aktiviteter i. Ud over cykelpatruljerne var der var tyske soldater i Roskilde og en del i Køge.

Modtageholdene ved Roskilde var fra 1943 til 1945 i aktion op mod 25 gange, og omkring 250 containere plus pakker blev bjærget og fordelt.

> Minderne (...) havde han med sig, og han var som mange andre modstandsfolk præget af frygt for stikkeri, forhør og tortur

KRIGENS EFTERSPIL

Annas far forlod Danmark efter befrielsen, og Anna oplevede, at han havde en total uvilje mod nogensinde igen at skulle beskæftige sig med noget, som havde med krig at gøre. Minderne fra de grænseoverskridende oplevelser under krigen havde han med sig, og han var som mange andre modstandsfolk præget af den frygt for stikkeri, forhør og tortur, som fulgte med modstandskampen.

Selvom de første dage efter befrielsen var præget af jubel, var det også en tid med kaos, hvor der udspillede sig et 'uformelt retsopgør' med landssvigere og 'tyskerpiger', hvor selvtægt, vold og plyndringer foregik.

Med sit kamera registrerede Roskilde bys sparekassedirektør Knud Henker dette, da han gik rundt og filmede de glædesfyldte, men også kaotiske begivenheder, der udspillede sig i Roskilde på befrielsesdagen og ugerne derefter. Det blev til filmen 'Frihedens sol over Roskilde', en 30-minutters film, der indgår i udstillingen 'Grethe – en våbenmodtagelse'.[8] Den sætter levende sort-hvid-billeder til fortællingen omkring 4. maj 1945 og fremstår som en af de første film om befrielsen nøgternt registrerende og viser blandt andet arresterede landsforrædere og kvinder, der spytter på 'tyskerpigerne' i nærbilleder.

NYE STEMMER

Når vi markerer befrielsen, hvilket ROMU gjorde med et live-streamet alsangsarrangement på befrielsesaften,[9] er det med bevidstheden om, at vi aldrig bliver færdige med at forholde os til denne periode af Danmarkshistorien. Siden april 1940 og stadig i dag er besættelsestiden omdiskuteret, og historiografien – dvs. historieskrivningens historie – er både dynamisk og konfliktfyldt, når den handler om besættelsestiden.

I nyere tid bliver grundfortællinger om krigen til stadighed udfordret af modfortællinger og ny viden, som fastslår, at der ikke findes en entydig og endegyldig historisk fortælling om besættelsestiden, men flere forskellige udlægninger, tolkninger og vinkler, der er med til at forme vores personlige og kollektive erindringer om krigen. Med 'Grethe – en våbenmodtagelse' blev der føjet nye perspektiver på den velkendte fortælling om modstandsbevægelsen og historieskrivningen om besættelsestiden, og nye stemmer fik mulighed for at bidrage til historien.

◆

NOTER

[1] Særudstillingen 'Grethe – en våbenmodtagelse' åbnede 31. august 2020 med en særligt tilrettelagt livestream-åbning, hvor det var muligt på afstand at få et digitalt smugkig ind i og komme med bag om udstillingen. Særudstillingen vises på Roskilde Museum frem til 1. august 2021.

[2] Den svenske billedkunstner Anna Kristensen går i udstillingen erindringsarkæologisk til værks, idet hun analyserer, omformer og genskaber fortællingerne på baggrund af arkivdokumenter, nutidige fotografier, malerier, breve m.m., der fremstår som en montage. Hun vurderer ikke direkte og åbent de minder og vidnesbyrd, der dukker op i udstillingen, men hun understreger behovet for at huske og kaste nyt lys over hændelser fra modstandskampen.

[3] Annas far voksede op i Osted som søn af byens skolelærer og blev som modstandsmand kendt under navnet Osted-Erik.

[4] Filmen, der varer 34 minutter, er en central del af udstillingen, i det den samler og åbner udstillingens fortællinger, og i Annas bog udfoldes fortællingerne yderligere.

[5] Fleron 1964/1945, s. 35. Ellen Quistgaards beretning indgår i bogen 'Kvinder i modstandskampen' skrevet af Kate Fleron udgivet allerede i 1945 med henblik på at sætte fokus på kvinders rolle i modstands-kampen.

[6] Larsen 2006, 90.

[7] Helmuth Barner skriver om, hvordan Borup-holdet deltog i over 100 våbenmodtagelser, og at ingen fra holdet blev dræbt eller arresteret.

[8] I filmen ses blandt andet afhentningen af den tidligere leder af Frikorps Danmark og Schalburgkorpset K.B. Martinsen, der blev arresteret 5. maj 1945 i sit hjem i Roskilde og senere dømt og henrettet ved skydning.

[9] Bag arrangementet stod – udover ROMU – KorKor, INSP! Media, Roskilde Synger og Roskilde Festival Højskole. Med alsang henviste markeringen af den historiske aften til den fællessang, der foregik under besættelsen, hvor befolkningen på tværs af samfundslag og interesser samledes til sangaftner.

LITTERATUR

Barner, Helmuth 1993. *Borup-holdets bidrag til våbenmodtagelser 1943-1945.* Skovbo Lokalhistoriske Forening.

Fleron, Kate 1964/1945. *Kvinder i modstandskampen.* Forlaget Sirius.

Kristensen, Anna 2020. *Grethe – en vapenmottagning.* Ekstöm & Garay.

Larsen, Henning B. 1990. *Roskilde amt under besættelsen 1940-45.* Historisk Samfund for Roskilde Amt.

Larsen, Henning B. 2006. *Våbennedkastninger i "Region V – Roskilde Amt" under Anden Verdenskrig".* ROMU 2006, s. 89-120.

FORFATTEREN

Dorthe Godsk Larsen
Museumsinspektør. Afdeling for Formidling og Kommunikation, ROMU

En senneolitisk grav på Tørslev Hage

Jens Winther Johannsen

Hvordan en politisag blev til en arkæologisag

Nordsjællands Politi blev en lørdag i marts 2020 alarmeret, da dele af to skeletter dukkede op af jorden på en sommerhusgrund i Hornsherred. Knoglerne viste sig dog snart at stamme fra en godt 4.000 år gammel grav, som ROMU efterfølgende undersøgte.

EN POLITISAG BLIVER OVERDRAGET TIL ROMU

En mandag formiddag, kort efter den første corona-nedlukning i marts 2020, blev en af ROMUs arkæologer opmærksom på en usædvanlig politisag. I en artikel i den lokale avis kunne man læse, at Nordsjællands Politi i den forgangne weekend var blevet kaldt ud til et ikke nærmere angivet sted i Frederikssund Kommune, fordi føreren af en gravemaskine var stødt på velbevarede menneskeknogler i forbindelse med udjævningen af en sommerhusgrund. Det fremgik, at politiet efter en undersøgelse havde konstateret, at der var tale om et skelet fra stenalderen, og at dette var blevet bekræftet af en "*ekspert fra Roskilde Museum*" (her må journalisten dog have misforstået noget, for ingen af ROMUs medarbejdere var blevet kontaktet i forbindelse med undersøgelsen). Det fremgik også, at politiet havde fundet en "*fantastisk smuk flintkniv*", og at det nu var op til arkæologerne, om der skulle foretages yderligere undersøgelser på stedet.

→
De knogler, som blev fundet ved politiets undersøgelse, blev efterfølgende hentet på politistationen i Helsingør. Foto: Jens Winther Johannsen, ROMU.

POLITI
danmark

↑
Fig. 1: Kortudsnit fra de høje målebordsblade (1842-1899) over det østlige Hornsherred. Den indtegnede røde prik angiver gravens findested på Tørslev Hage. De fem blå prikker angiver en samtidig højrække i Gerlev Strandpark.

Det lød jo interessant, og ved et opkald til politistationen i Helsingør berettede Nordsjællands Politi nærmere om hændelsesforløbet og det præcise fundsted. Det blev oplyst, at en retsantropolog havde deltaget i undersøgelsen og havde konstateret, at knoglerne måtte stamme fra mindst to personer. Politiets beskrivelse af fundet antydede, at der formentlig var tale om en grav fra bondestenalderens sidste del (2350-1700 f.Kr.), som var blevet forstyrret ved anlægsarbejdet, idet flintdolke var typiske gravgaver i denne periode. Dolkene er årsag til, at perioden også kaldes *dolktid*, mens den i det arkæologiske fagsprog betegnes *senneolitikum*.

Graven viste sig at være påtruffet på en markant, naturlig forhøjning godt 50 meter fra kysten midt i et sommerhusområde på Tørslev Hage i den østlige del af Hornsherred (fig. 1). Da en medarbejder fra ROMU snart efter samtalen med Nordsjællands Politi besøgte fundstedet, sås inden for politiets afspærrede areal et ca. 2 x 2 meter stort område med mørk jord indeholdende strandskaller, løse menneskeknogler og store sten. Dette var tydeligvis resterne af en grav (fig. 2). Derudover havde gravemaskinen spredt menneskeknogler og store sten over et større område syd for graven. Da der trods forstyrrelserne stadig var gode

chancer for at få bedre indsigt i fundforholdene, blev en egentlig arkæologisk undersøgelse iværksat dagen efter. De forstyrrede jordlag i og omkring graven blev indledningsvist fjernet og soldet, og fundene herfra indsamlet. I forsøg på at lokalisere yderligere fund fra graven blev de udjævnede jordlag syd for endevendt med en gravemaskine. Knoglerne, som var blevet frembragt ved politiets undersøgelse, blev hentet på politistationen i Helsingør. Politiet selv afleverede flintdolken ved et besøg i udgravningen.

DE DØDE OG DERES GRAVGAVER

Under de forstyrrede jordlag fandtes nogle få skeletdele, som endnu lå i deres oprindelige leje, i det der må have været gravens vestlige del (fig. 3). Den største koncentration af artikulerede knogler bestod af et skulderblad, ryghvirvler, ribben, brystben, arm- og håndknogler, som tilsammen udgjorde den øverste venstre side af en overkrop og tilhørende venstre arm. Knoglernes placering viser, at den døde blev gravlagt på ryggen med hovedet orienteret mod sydvest, hvilket er typisk for den senneolitiske

↓

Fig. 2: Fundstedet, som det så ud, da politiet ankom. Graven fremstår som et mørkfarvet område i det lyse undergrundssand. I og omkring graven ses spredte menneskeknogler og store sten. Foto: Nordsjællands Politi.

↑
Fig. 3: Resterne af graven, som den så ud, efter at de løse, forstyrrede jordlag var fjernet. Her set fra øst. Øverst i billedet ses de artikulerede knogler fra den øvre, venstre del af en overkrop og tilhørende arm. Midt i billedet ses artikulerede knogler fra to fødder. Stenene udgør resterne af de stenrammer, som de døde blev gravlagt i. Foto: Jens Winther Johannsen.

periode. Dertil kunne det konstateres, at den afdødes arm var bøjet, så hånden hvilede på skulderen. Armstillingen er usædvanlig, men kendes dog fra en anden senneolitisk grav fundet ved Blistrup i Nordsjælland.[1] Endelig fandtes en enkelt gravgave i form af en dragtnål af ben. Denne lå på den øverste del af overarmsknoglen, tæt på skulderleddet, med spidsen mod vest, altså i retning af stedet, hvor den gravlagtes hoved oprindeligt må have været (fig. 4).

Cirka 50 centimeter nordvest for skulderpartiet fandtes artikulerede knogler fra to fødder orienteret i hver sin retning. Den korte afstand mellem skulder og fødder viste, at de to koncentrationer af artikulerede knogler formentlig stammede fra to forskellige gravlæggelser.

↑
Fig. 4: Nær skulderleddet fandtes en bennål, som formentlig endnu lå der, hvor den hægtede den afdødes klædedragt sammen. Foto: Jens Winther Johannsen.

Selvom det var beskedent, hvad der var bevaret af de gravlagte i oprindeligt leje, gav fundene oplysninger, der kunne bruges i den efterfølgende undersøgelse af den samlede mængde menneskeknogler. Ved en antropologisk gennemgang af knoglematerialet kunne det konstateres, at de sammenrodede knogledele stammede fra to individer, en ældre og en yngre mand, der begge var af kraftig bygning. Den yngre mand var ved sin død 25-30 år gammel og 175 centimeter høj. Den ældre var 40-45 år gammel ved sin død og omkring 182 centimeter høj; en ganske imponerende højde for en mand i stenalderens slutning (fig. 5). Højden vidner om, at de to mænd har fået den mad, de havde brug for, og der fandtes da heller ingen spor af mangelsygdomme på knoglerne. Dog havde begge mænd tandsten, og den ældste mands tænder var i temmelig dårlig forfatning: Flere var tabt i levende live, der var kraftigt tandslid, tegn på parodontose, en tandbyld og mange huller i tænderne.

Selvom det var beskedent, hvad der var bevaret af de gravlagte i oprindelige leje, gav fundene oplysninger, der kunne bruges i den efterfølgende undersøgelse

Sidstnævnte tyder på, at en stor del af den ældre mands kost har bestået af kulhydrater. Undersøgelsen viste også, at de to modsatrettede fødder tilhører den ældre mand, mens de artikulerede knogler med bennålen stammer fra den yngre. En sandsynlig tolkning er dermed, at den ældre mand blev gravlagt først, og at hans stadig sammenhængende fodknogler blev skubbet ud af deres leje ved den senere gravlæggelse af den yngre mand. At den ældre mands fodknogler stadig har siddet helt eller delvist sammen, viser, at den yngre mand blev gravlagt relativt hurtigt efter den ældre mand. Et tilsvarende fund af fodknogler, der er blevet flyttet før bindevævet var helt bortrådnet, kendes fra en senneolitisk hellekiste ved Gerdrup lidt nord for Roskilde,[2] og gentagne begravelser i den sene bondestenalders stenkister er i det hele taget et almindeligt fænomen.[3]

Bennålen, der blev fundet på skulderen af den yngste mand, er ni centimeter lang, uornamenteret, og nålehovedet er svagt afsat (fig. 6). Det er den almindeligste nåletype fra slutningen af bondestenalderen og ældre bronzealder på de østdanske øer og i Sydsverige.[4] Nålehovedet er slidt igennem, og nålen var således godt brugt, da den endte i graven. En

↑
Fig. 5: De sammenrodede knogler blev efter udgravningen sorteret og undersøgt af en af ROMUs arkæologer, Julie Nielsen, som har stor erfaring med arkæologisk skeletmateriale og derfor kunne give et kvalificeret bud på de dødes alder, køn og sundhedstilstand. Foto: Jens Winther Johannsen, ROMU.

bennål placeret på venstre skulder kendes fra ét andet fund: en senneolitisk mandsgrav på Øland[5] og er i andre, mindre veldokumenterede tilfælde, registreret som fundne på overkroppen.[6] Det er rimeligt at tolke bennålene som dragtnåle, og på trods af de omfattende forstyrrelser er graven på Tørslev Hage et af de sjældne tilfælde, hvor nålen endnu lå, hvor den har hægtet den gravlagtes klædedragt sammen (fig. 7).

Det kan ikke afgøres, hvem af de to mænd flintdolken har tilhørt. Flintdolke var som nævnt en almindelig gravgave for mænd i bondestenalderens sidste del, selvom ikke alle fik en dolk med sig i graven.[7] Dolken er lancetformet og cirka 19 centimeter lang. Et karakteristisk slid i grebenden viser, at dolken udover at være brugt til at skære og stikke med også fungerede som ildslagningssten. Det viser også, at dolken har været i brug i nogen tid, inden den endte i graven. Formentlig er der tale om en af de gravlagtes personlige ejendom, som har fulgt ham gennem livet (fig. 8).

Der foreligger endnu ikke resultater af C14-analyser fra graven, men flintdolken giver et fingerpeg om gravens datering. Flintdolken er af type IB, hvilket daterer den, og dermed også graven, til den første del af den senneolitiske periode (2350-1950 f.Kr.).[8]

GRAVENS UDFORMNING

I gravens vestdel, hvor det artikulerede skulder-bryst-parti med bennålen fandtes, er det forholdsvis tydeligt, at den døde er lagt i en smal, aflang sydvest-nordøst-orienteret ramme af sten. I forlængelse heraf fandtes spor af bortgravede sten, som også har hørt til stenrammen. Stenrammens udvendige mål har været mindst 1,80 x 0,90 meter, men konstruktionen har formentlig været længere, idet det er sandsynligt, at en del blev helt bortgravet ved gravemaskinearbejdet. Muligvis blev den ældre mand gravlagt i en lignende stenramme, som har været nord-syd-orienteret. I hvert fald ses et rektangel af sten i den nordlige del af graven (fig. 3). Denne del har også en udvendig bredde på 0,90 meter, dvs. meget lig stenrammen i den yngre grav. Længden er ca. 1,10 meter, men reelt har

> Graven på Tørslev Hage et af de sjældne tilfælde, hvor nålen endnu lå, hvor den har hægtet den gravlagtes klædedragt sammen

stenkisten været længere, idet syddelen er forstyrret ved den senere gravlæggelse. Stenrammerne er for små til at kunne betegnes som hellekister, som ellers er en udbredt gravform i Nordsjælland i den sene bondestenalder.[9] Snarere har de tjent som støtte for en trækiste eller lignende. At der med mellemrum blev gravlagt to mænd nøjagtigt samme sted, giver dog mindelser om de gentagne gravlæggelser, som er karakteristiske for hellekisterne.

Fyldet i graven bestod af mørkfarvet sandjord og indeholdt dertil en stor mængde østersskaller, blåmuslinger, hjertemuslinger og sneglehuse. I fyldet fandtes forarbejdet flint, som hovedsageligt bestod af afslag, men også en groft tilhugget tværpil, som er en type pilespids, der er

←

Fig. 6: Bennålen. **Tegning:** Rikke Lorentzen, ROMU.

karakteristisk for den sidste del af jægerstenalderen og den første del af bondestenalderen. Dateringen af pilespidsen harmonerer således dårligt med dateringen af flintdolken, og tværpilen var dermed allerede en oldsag, da den endte i graven. At der også fandtes østers, som menes at uddø i Roskilde Fjord i begyndelsen af bondestenalderen,[10] viser, at skallerne også har haft en vis alder, da de endte i graven. Indholdet af skaller og forarbejdet flint svarer til indholdet af de køkkenmøddinger, som findes i stort antal omkring Roskilde Fjord. Der er ikke noget, der tyder på, at det skal- og flintholdige gravfyld kan forklares ved, at graven er anlagt oven i en køkkenmødding, idet der ikke fandtes skaller og forarbejdet flint uden for graven. Man må således formode, at fyldet er hentet i en køkkenmødding et sted i nærheden. I forbindelse med etableringen af tilkørselsvejen til Kronprinsesse Marys Bro blev der udgravet dele af en køkkenmødding knap 100 meter syd for gravens findested. I denne fandtes flintredskaber, som formentlig skal dateres

> Skallerne i gravfyldet er i øvrigt årsagen til, at knoglerne var så velbevarede, at politiet indledningsvis troede, at der var tale om skeletdele af nyere dato

til Ertebølle-kulturen (5400-4000 f.Kr.), mens en serie C14-dateringer af materiale fra skaldyngen viser, at der også har været aktivitet i mellem- og senneolitikum (3300-1700 f.Kr.).[11] Det er ikke usandsynligt, at det skalholdige fyld, der fandtes i graven, er hentet her. Det er et åbent spørgsmål, hvorfor man valgte at dække graven med materiale fra en nærved liggende køkkenmødding. Der er næppe tale om en tilfældighed, eftersom et tilsvarende fund af skaller i en senneolitisk grav er registreret i Gerlev Strandpark knap 1,5 kilometer nordvest for Tørslev Hage.[12] Der kendes også et eksempel på, at en senneolitisk grav er anlagt direkte oven i en køkkenmødding.[13] Måske afspejler indholdet af skaller i gravfyldet de afdødes relation til fjorden og dens ressourcer. At der næsten altid findes et indslag af senneolitisk materiale på køkkenmøddingerne omkring Roskilde Fjord,[14] indikerer i hvert fald, at fiskeri og indsamling af skaldyr udgjorde et ikke uvæsentligt supplement til føden, som i denne sene del af bondestenalderen ellers må formodes hovedsageligt at være tilvejebragt ved agerdyrkning og husdyrhold.

←

Fig. 7: Claus Deleuran har afbildet, hvordan de senneolitiske dragtnåle blev båret. Nålens placering på tegningen svarer til det, der blev iagttaget i graven på Tørslev Hage, bortset fra at nålen her fandtes på venstre skulder og med spidsen pegende opad. Claus Deleuran: Illustreret Danmarks-Historie for Folket, forlaget politisk revy 2009, 77.

Skallerne i gravfyldet er i øvrigt årsagen til, at knoglerne var så velbevarede, at politiet indledningsvis troede, at der var tale om skeletdele af nyere dato: Kalken i skallerne har modvirket udvaskning af knoglernes kalk i de godt 4.000 år, der er gået siden gravlæggelsen, og det har givet knoglerne ekstraordinært gode bevaringsforhold.

De afdødes tilknytning til fjorden er også afspejlet af gravens beliggenhed på et af områdets højeste punkter blot 50 meter fra kysten. De fleste af periodens grave blev anlagt inde i landet, hvor gravene formentlig udgjorde synlige markeringer af de afdødes efterkommeres ejendomsret til den landbrugsjord, gravene blev anlagt på. En mindre, men ikke uvæsentlig del af den sene bondestenalders grave er imidlertid anlagt på hævede områder helt ud til kysten, ligesom graven på Tørslev Hage er. Det gælder også den føromtalte gravhøj i Gerlev Strandpark, som sammen med fire andre senneolitiske høje danner en højrække på en strandvold parallelt med kystlinjen (fig. 1). Man må tro, at højene blev anlagt her, fordi det var vigtigt, at de var synlige fra fjorden. Her kan de have fungeret som landemærker, man navigerede efter, og samtidig var de formentlig territorielle markeringer. At en del af den sene bondestenalders grave blev anlagt nær kysten, viser, at transport via hav og fjord var et væsentligt element af den senneolitiske kultur. Det underbygges af, at der fra periodens tidligste fase tilsyneladende var direkte kontakt mellem Nordjylland og det sydvestlige Norge, altså tværs over Skagerrak; en kontakt, der indebærer, at man må have haft både, der kunne bruges på åbent hav.[15]

Når gravene i Gerlev Strandpark var dækket af små høje, er det nærliggende at tro, at også graven på Tørslev Hage var det, men fordi anlægsarbejdet, der førte til, at graven blev fundet, bestod i at jævne grunden ud, var der ingen spor af en høj på stedet. I forsøg på at lokalisere randsten, ringgrøft eller lignende, som kunne være med til at bekræfte tilstedeværelsen af en høj, blev der i forbindelse med den arkæologiske undersøgelse trukket søgegrøfter ud fra graven. Dette gav dog intet resultat.

Der findes ingen efterretninger om en høj på stedet, og heller ikke det ældste matrikelkort fra 1808 antyder tilstedeværelsen af en høj. Men kigger man på højdekurvekortet over området, ses det, at graven lå inden for en tilnærmelsesvis rund forhøjning, der hævede sig ca. 0,5 meter højere end det omkringliggende landskab og havde en diameter på ca. 12 meter. Det er ikke umuligt, at denne lave forhøjning har udgjort de sidste rester af en lille høj, som er blevet udjævnet ved agerdyrkning, før området blev bebygget med sommerhuse, og planeret helt væk i forbindelse med anlægsarbejdet i foråret 2020.

ATTER I RETSMEDICINERENS HÆNDER

Alt i alt viser undersøgelsen af graven på Tørslev Hage, at den var fra den første del af senneolitikum; at den indeholdt to voksne individer: en mand på 40-45 år, som blev gravlagt først, og en mand på 25-30 år, som blev gravlagt sidst, og at begge formentlig blev gravlagt i stensatte kister, som muligvis blev dækket af en lav høj.

Dog slutter arbejdet ikke med det. I efteråret blev de to velbevarede skeletter indleveret til Retsmedicinsk Institut i København. Her bliver udtaget en række prøver af knogler, tænder og tandsten, som kan vise, hvad de to mennesker levede af i deres barndom og umiddelbart inden, de døde. Herved kan vi måske få indblik i, i hvilket omfang fisk og skaldyr indgik i de to mænds kost, og prøverne kan dermed give os en bedre indsigt i den sene bondestenalders menneskers levevilkår. Desuden bliver der udtaget prøver til DNA-analyse, som bl.a. kan give svar på, om de to gravlagte var beslægtede. I arkæologien diskuterer man, om den sene bondestenalders grave, som ofte indeholder mange individer, var fællesgrave for alle medlemmer af samfundet, eller om de var familiegravsteder. Nye tværfaglige undersøgelser af centraleuropæiske gravpladser fra samme periode har bevist, at slægten var af største betydning i den sene bondestenalders samfund, og at retten til den fædrene jord formentlig blev nedarvet til ældste søn.[16] Måske kan DNA-prøver af skeletterne fra Tørslev Hage være med til at kaste lys over, om lignende samfundsforhold var gældende i Skandinavien.

→

Fig. 8: Flintdolken. Tegning: Rikke Lorentzen, ROMU.

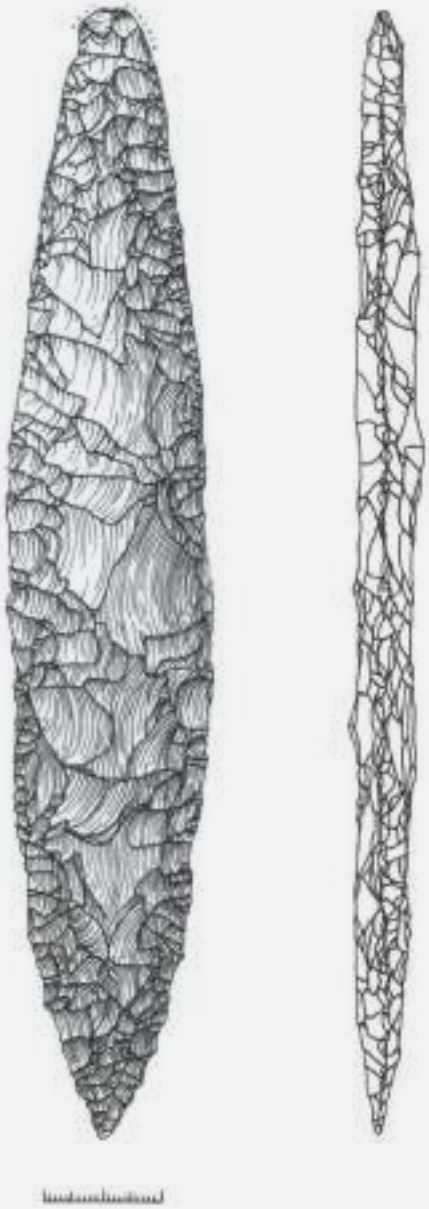

NOTER

[1] Kjær 1910, 177.

[2] Nielsen & Alexandersen 1964, 36.

[3] Ebbesen 2007, 31.

[4] Ebbesen 1995, 229 ff.

[5] Hjärthner-Holdar 1975, 244.

[6] Ebbesen 1995, 249.

[7] Ebbesen 2007, 23.

[8] Lomborg 1973; Madsen 1978.

[9] Kjær 1910; Ebbesen 2007.

[10] Schröder et al. 2004, 14.

[11] Struve in prep.

[12] Sb. 010203-86.

[13] Sb. 020404-57.

[14] Søren Anker Sørensen, personlig meddelelse 2020.

[15] Østmo 2005.

[16] Olalde et al. 2018; Sjögren et al. 2019.

FORFATTEREN

Jens Winther Johannsen
Arkæolog. Afdeling for Forskning og Kulturarv, ROMU

LITTERATURLISTE

Ebbesen, K. 1995. Spätneolithische Schmuckmode. *Acta Archaeologica*, Vol. 66, 219-279.

Ebbesen, K. 2007. Danske hellekister fra stenalderen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2004, 7-62.

Hjärthner-Holdar, E. 1975-77. Bennålar från yngre stenålder i Sverige. *Tor* 17, 235-255.

Kjær, H. 1910. Gravkister fra Stenalderens Slutningstid: Nye Undersøgelser. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1910, 169-238.

Lomborg, E. 1973. *Die Flintdolche Dänemarks : Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südskandinavischen Spätneolithikums.* Kopenhagen.

Madsen, T. 1978. Perioder og periodeovergange i neolitikum : om forskellige fundtypers egnethed til kronologiske opdelinger. *Hikuin* 4, 51-60.

Nielsen, O.V. & V. Alexandersen 1964. Antropologisk og odontologisk undersøgelse af de sen-neolitiske skeletrester fra Gerdrup. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1964, 63-71.

Olalde, I., S. Brace, M.E. Allentoft, I. Armit, K. Kristiansen, T. Booth, . . . G. Delibes 2018. The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwest Europe. *Nature* (London), 555(7695), 190-196.

Schrøder, N., L. Højlund Pedersen & R. Juel Bitsch 2004. 10,000 Years of Climate Change and Human Impact on the Environment in the Area Surrounding Lejre. *The Journal of Transdisciplinary Environmental Studies*, vol. 3, no. 1, 2004, 1-27.

Sjögren, K.-G., I. Olalde, D. Reich, S. Carver, T. Knowles, K. Robson Brown, . . . V. Heyd 2019. Kinship and social organization in Copper Age Europe. A cross-disciplinary analysis of archaeology, DNA, isotopes, and anthropology from two Bell Beaker cemeteries. *PLoS ONE* 15(11), 1-28.

Struve, E.W. in prep. Køkkenmøddingen på Tørslev Hage. I: O.T. Kastholm (red.): *Kronprinsesse Marys Bro og arkæologien*. Roskilde.

Østmo, E. 2005. Over Skagerak i steinalderen : noen refleksjoner om oppfinnelsen av havgående fartøyer i Norden. *Viking*, Vol. 68, 55-82.

Absolute kulturarv

Jakob Caspersen

Det var nogle hårde måneder i marts og april 2020 for Joy Mogensen.

I coronaens tidlige faser havnede landets kulturminister, Roskildes forhenværende borgmester, i en dobbelt shitstorm.

Først blev hun skudt i skoene, at hun lod hånt om sit ministeriums ansvarsområde med en næsten herostratisk berømt udtalelse om, at tiden ikke var inde til at tale om kultur: "Hvis ikke gaderne er trygge, kan man heller ikke have et blomstrende kulturliv, eller for den sags skyld, hvis mennesker ligger og dør. Folk mangler værnemidler på hospitalerne, og jeg ville selv opfatte det som upassende, at jeg stod og talte om kultur lige nu."[1]

Den kommentar gav mange løftede øjenbryn. For var kulturen ikke fortsat vigtig i en krisetid?

Det var imidlertid en anden udtalelse, der for mange meningsdannere, politikere og almindelige brugere på sociale medier fuldendte billedet af en inkompetent kulturminister. For ikke alene lod hun hånt om sit ansvarsområde – hun havde simpelthen ikke nogen indsigt i, hvad der var ordentlig kultur, og hvad der hørte til på glemslens mødding.

→

Fig 1: Det blev til i alt 29 Absolute Music omslag med lige præcis disse poolballer. Med salgstal der flere gange var over 250.000 blev de et ikon for 1990'ernes popmusik. Foto: Jakob Caspersen, ROMU

1
2
6
5
4
10
9
8
14
13
12

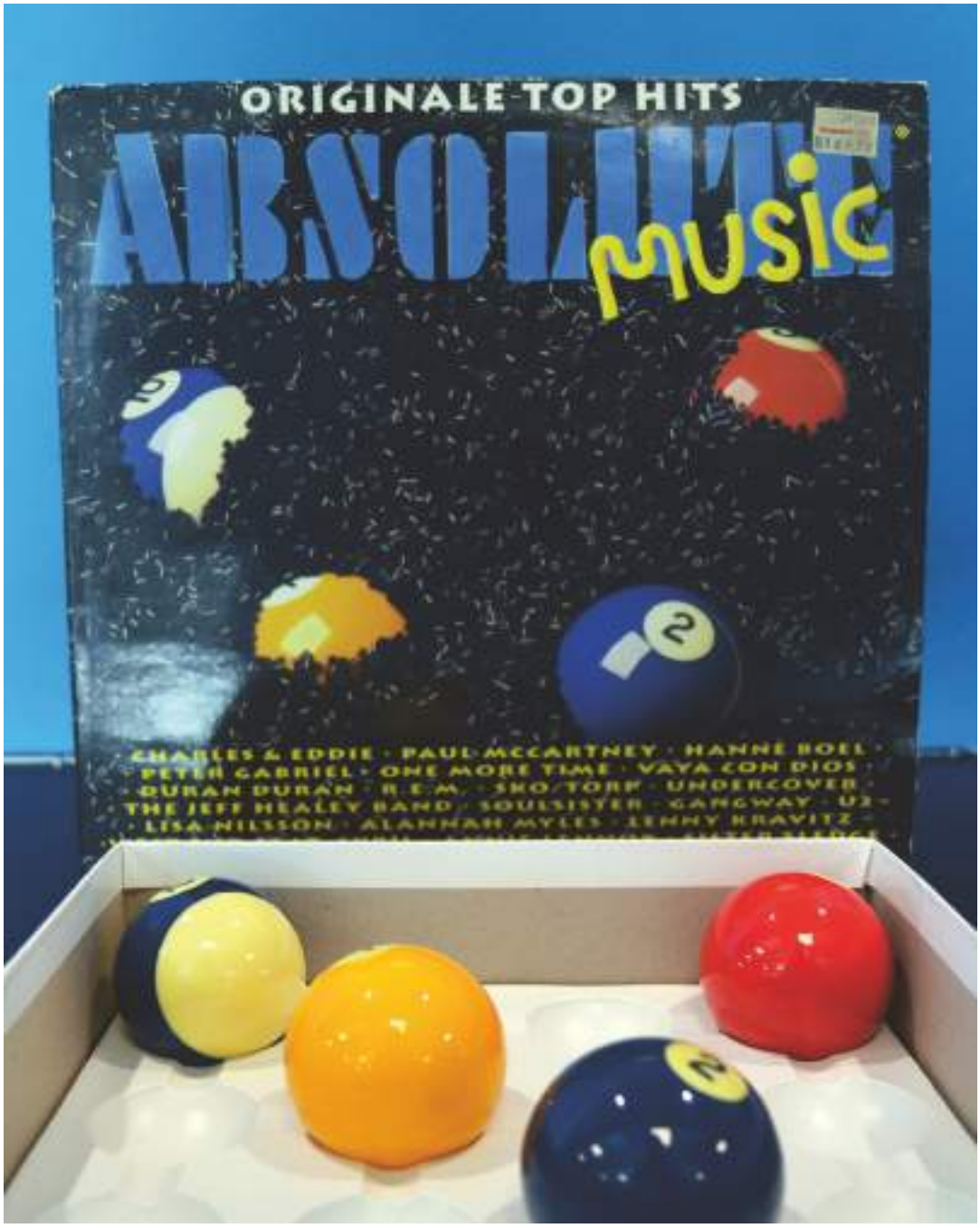
ORIGINALE TOP HITS
ABSOLUTE
MUSIC
CHARLES & EDDIE · PAUL McCARTNEY · HANNE BOEL ·
PETER GABRIEL · ONE MORE TIME · VAYA CON DIOS ·
DURAN DURAN · R.E.M. · SKO/TORP · UNDERCOVER ·
THE JEFF HEALEY BAND · SOULSISTER · GANGWAY · U2 ·
LISA NILSSON · ALANNAH MYLES · LENNY KRAVITZ ·

”GUD FRI OS FOR POP”

Landets kulturminister havde nemlig besvaret spørgsmålet om titlen på sit yndlingsalbum i et interview med musikbladet Gaffa: ”Det er lang tid siden, jeg har hørt albums. Jeg har lyst til at sige Absolute Music 2, for den betød meget for mig som teenager.”[2]

Det udløste et ramaskrig på de sociale medier. På den brugerdrevne hjemmeside Reddit var en nu tidligere bruger ikke begejstret: ”Shit mand, at have Absolute Music 2 som sin yndlingsplade. Det svarer jo til at have buffet som sin livret.”[3] På Twitter kaldte DF’s Morten Messerschmidt ministeren ”kulturløs”,[4] mens magasinet Euromans digitale redaktør Emil Norsker satte tryk på i en nu slettet kommentar samme sted: ”Det er jo et psykopat-svar. Hvis et barn svarede det, ville jeg tro, det var retarderet”.[5]

De trykte medier var også godt med, bl.a. i Berlingske, hvor kulturjournalist Søren Jacobsen Damm kaldte hende for en ”ukulturel kulturminister” og indirekte sammenlignede hende med ”en fødevareminister, der troede, at æg kom fra en ko”.[6]

Jo, en kulturminister skal passe på med, hvad hun mener er lødig kultur. Det er bestemt heller ikke altid, at noget så nederdrægtigt som popmusik har været med i det gode selskab. Tag danmarkshistoriens første (og i øvrigt verdenshistoriens anden) kulturminister, socialdemokraten Julius Bomholts ord for det. I forbindelse med, at P3 gik i luften i 1963, kom han med en ambition om, at den nye radio ”skulle laves med pep.” Han var dog endnu klarere i mælet om, hvad den ikke skulle indeholde: ”Gud fri os for pop.”[7]

Bomholts ambitioner for, hvad der var lødig kultur, var også gældende for de unge, som var P3’s primære målgruppe.

DEN BEDSTE OPSAMLING – HVER GANG!

Og noget kan tyde på, at unge ikke er en helt tosset gruppe at fokusere på, hvis man ønsker at påvirke danske kulturbrugere på lang sigt. Kigger man fx nærmere på folks lyttevaner på musiktjenesten Spotify og sammenholder dem med deres alder, tegner der sig et klart mønster: Den musik, man lyttede til som teenager, følger med resten af livet.

Det er ikke, fordi man musikalsk står i stampe, men den musik, man hører i de tidlige 20’ere, vejer typisk halvt så tungt som den, man hørte igennem teenageårene. For mænd er årene fra 13 til 16 de mest formative, og for kvinder er det i reglen alderen fra 11 til 14.[8]

Albummet Absolute Music 2 ramte lige ned i denne periode for Joy Mogensen, der selv var 13 år, da opsamlingen landede på butikkernes

←

Fig. 2: Absolute Music 2 udkom i 1993, både på CD og LP. LP’erne udkom som et dobbeltalbum med hele 24 sange modsat CD’erne, der som regel kun havde 18. Foto: Jakob Caspersen, ROMU

salgshylder for første gang. Men hvad var det så for et album, der satte så dybe spor hos den kommende kulturminister, dér i hendes teenageår i Benløse i 1993?

Det er såmænd en god blanding af bløde popklassikere som den amerikanske soulduo Charles & Eddies hit Would I Lie to You?, danske Hanne Boels countryinspirerede fortolkning af Don't Know Much About Love og Lenny Kravitz' lidt mere hårdtslående – men ikke alt for hårde – Are You Gonna Go My Way.

Der var kort og godt hit på hit, lidt af det hele og ikke for meget af noget. Det meste var mainstream, og så med et par enkelte afstikkere. Det var en opskrift, der virkede, og Absolute Music blev en enormt populær opsamlingsserie. Samtlige udgaver solgte platin. Blandt andet fordi målgruppen var meget bred: fra syv- til 55-årige.

> Hvor mange kys blev der ikke udvekslet i hjørnerne af landets ungdomsklubber til sodavandsdiskoteker med Absolute Music på cd-afspilleren?

Opsamlinger var i det hele taget en meget almindelig måde at købe musik på i 1990'erne. Det var en nem måde at komme til de mest eftertragtede hits på, og mere attraktivt end at købe de enkelte singler, man ønskede. Hvert tiende solgte album i 1999 var en opsamling.

Faktisk solgte opsamlingerne så godt, at man lavede en særskilt hitliste til dem. På den måde tog de ikke al opmærksomheden fra album med individuelle kunstnere. For der var mange opsamlinger på markedet. Yabba-Dabba-Dance!, Let's Dance og Hits For Kids solgte også godt, men ingen kom op på siden af Absolute Music.

Denne serie var nemlig blevet til i et samarbejde mellem nogle af de største pladeselskaber, bl.a. EMI-Medley, Virgin og Warner. De dannede selskabet EVA Records, der fik adgang til alle selskabernes største hits. Derfor kunne de lave den bedste opsamling hver gang.

Så hørte du popmusik i 1990'erne, så er der en god chance for, at du snarere forbinder musikken med nogle poolkugler end med de individuelle kunstneres covere.

ET IKON FOR 90'ER-POPPEN

En af de vigtigste idémænd bag Absolute Music-serien var Mogens Hansen, der fungerede som direktør for EVA Records. Han regnede ikke med at få brug for den 15. kugle i sættet af poolballer, som han købte til seriens visuelle udtryk.

I sidste ende måtte man dog sætte flere kugler sammen for at danne tallene, for der kom i alt 29 udgaver, den sidste i 2002. Her var opsamlingsalbummet ved at blive overhalet af digitale iPods og MP3-filer.

I 2018 donerede Mogens Hansen ballerne til RAGNAROCK.

I dag er de blevet et ikon for den ubekymrede 90'er-pop. De er et billede på et årtis ungdoms- og musikkultur og en del af minderne for hundredtusindvis af danskere. Hvor mange kys blev der ikke udvekslet i hjørnerne af landets ungdomsklubber til sodavandsdiskoteker med Absolute Music på cd-afspilleren?

På RAGNAROCK indsamler, bevarer, forsker og fortæller vi ikke kun om rockens kulturarv, men i den grad også om poppens. Derfor er vi også meget stolte af at have lige præcis disse poolballer i vores samling.

Og den samme stolthed over sin egen musiksmag kan man efterhånden også spore hos Joy Mogensen.

ET ADELSMÆRKE

For nogle af indlæggene i debatten om ministerens musiksmag var måske lige krasse nok. Og for Joy vendte shitstormen sig nærmest til en lovestorm. Ikke alene fik hun medvind på de sociale medier, hvor hun i et opslag på Facebook fik mere end 2.000 likes og hjerter samt hundredvis af positive kommentarer. Flere medier tog også hendes parti.

Ekstra Bladets Sandie Westh, der som tidligere musikjournalist på DR har beskæftiget sig indgående med Absolute Music, opfordrede til at hylde ministeren for sin oprigtighed.[9] Og i netmediet Kulturmonitor fremhævede kulturjournalist Emil Hansen, "at man ikke kan sætte lighedstegn mellem en persons kulturelle smag og professionelle evner."[10]

I tiden, der er gået siden Gaffa bragte interviewet d. 21. april 2020, har Joy Mogensen ligefrem gjort sagen om Absolute Music 2 til et adelsmærke som kulturminister.

I radioprogrammet "Zissel og eliten" kunne man præcis syv måneder senere, d. 21. november samme år høre kulturministeren udtale følgende: "Jeg bliver megaindigneret, når folk siger, at bare fordi ting er folkelige, så er det ikke kvalitet. Det synes jeg, at vi har rigtig mange gode eksempler på. Både i historien, men i den grad også i nutiden, som netop handler om, at man sagtens kan række bredt ud og stadig have enormt store kunstneriske ambitioner. Og det bliver mit bidrag."[11]

Tidens toner har unægteligt ændret sig i Julius Bomholts gamle hjørnekontor.

NOTER

[1] https://www.berlingske.dk/aok/joy-mogensen-jeg-ville-opfatte-det-som-upassende-hvis-jeg-stod-og-talte-om

[2] https://gaffa.dk/artikel/142950/kulturminister-joy-mogensen-om-sin-musiksmag-jeg-var-en-hablos-poptos-som-teenager

[3] https://www.reddit.com/r/Denmark/comments/g5xrhy/kulturminister_joy_mogensen_om_sin_musiksmag_jeg/

[4] https://twitter.com/MrMesserschmidt/status/1252962008162537472

[5] Citeret fra https://www.bt.dk/debat/ditte-okman-jeg-troede-ikke-det-kunne-blive-vaerre-men-det-blev-det

[6] https://www.berlingske.dk/kultur/jo-det-er-et-kaempe-problem-at-joy-mogensens-yndlingsplade-er-absolute?fbclid=IwAR1mZaoafA1It-0MFmERGDpqxiSmIk5YF-g4DFNBUeBQGzDz93QlXbc5_AVs

[7] Bille, Torben: Yeah yeah yeah!: en krønike om The Beatles, Gyldendal, 2010, 139.

[8] Seth Stephens-Davidowitz: The Songs That Bind, https://www.nytimes.com/2018/02/10/opinion/sunday/favorite-songs.html

[9] https://ekstrabladet.dk/opinionen/madskastrup/lad-os-hylde-joy-mogensen/8100247

[10] https://www.kulturmonitor.dk/et-forsvar-for-kulturministeren-og-absolute-music-2/

[11] https://www.dr.dk/radio/p1/zissel-og-eliten/zissel-og-eliten-29

FORFATTEREN

Jakob Caspersen

Museumsinspektør. Afdeling for Formidling og Kommunikation, ROMU

I neandertalernes fodspor?

Ole Thirup Kastholm, Adam Cordes & Lasse Sørensen

Nye undersøgelser ved Ejby Klint

Hvornår kom de første mennesker til vore breddegrader? Dét er et af arkæologiens helt store spørgsmål. Hvad vi ved med sikkerhed, er, at for knap 15.000 år siden bevægede mennesker sig herop fra det nordtyske område. Det var de såkaldte Hamburgjægere, som fulgte efter deres foretrukne bytte – rensdyret. Vi har en håndfuld spor efter deres jagtpladser, på Lolland og i Sønderjylland.[1] Det landskab, som dyrene og deres jægere bevægede sig op i, var ungt, åbent og meget anderledes end det, vi kender i dag. Det var formet af den sidste istid, Weichsel-istiden, hvis kilometertykke is indtil for nylig havde dækket jordskorpen.[2]

Men hvad skete der før da? Før isen? Så skal vi tilbage til Eemmellemistiden, som varede fra ca. 130.000-117.000 f.Kr. Eem er, ligesom den tid, vi lever i nu, en relativt kort varmeperiode mellem to istider, et såkaldt interglacial. På dette tidspunkt ved vi, at der levede mennesker længere sydpå, ikke Homo sapiens som os, men fortidsmenneskene Homo neanderthalensis, der i folkemunde kendes som neandertalere. Homo sapiens' indvandring i Europa kan først med sikkerhed påvises til omkring 40.000 år siden, mens neandertalerne er udviklet gradvist i Europa fra Homo heidelbergensis over en periode fra 600.000 til 300.000 år siden og indtil for omkring 200.000 år siden, hvor de ældste neandertalfossiler er fundet ved Ehringsdorf i Sydtyskland, Pontnewyddhulen i Wales samt Saccopastore i Italien, mens de yngste er fundet ved Gibraltar, hvor arten uddøde for ca. 35.000 år siden.[3] Vi kender dem også fra Neanderdalen i det vestlige Tyskland, som gav dem deres navn, da det første spor – et kranium – blev fundet her i 1856 og udgør et af de nordligste sikre spor.[4]

→

Fig. 1: Den indre del af Isefjord, set fra Ejby Klint mod sydvest. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

↑
Fig. 2: Sydskandinaviens landskab, som det så ud for ca. 120.000 år siden, i Eem-mellemistiden. Nutidens kystlinje markeret med stiplet streg. Kort: Anders Pihl, Nationalmuseet.

NEANDERTALERE I DANMARK?

Eem-tiden var ca. fire grader varmere end i dag, og naturen bød på byttedyr som bæver, dådyr, kronhjort, irsk kæmpehjort, steppebison, skovnæsehorn og skovelefant; og det er oplagt, at neandertalerne benyttede disse gunstige betingelser til at bevæge sig nordpå. Men gjorde de det så rent faktisk? Det ved vi endnu ikke med sikkerhed. Fra Danmark kendes blot en håndfuld usikre fund som for eksempel de løsfundne håndkiler fra Fænø, Villestrup, Karlskov Klint og Skellerup, hvor det ifølge de seneste undersøgelser kun er håndkilen fra Fænø, der kan dateres til mellem-palæolitikum (200.000-35.000 før nu).[5] Desuden kender vi to dådyrknogler, der lader til at være spaltet af mennesker,

som ville ind til marven. Knoglerne blev fundet i lagene efter en sø fra Eem-tiden ved Hollerup nær Randers, og de er blevet udlagt som bevis på neandertalernes tilstedeværelse i Danmark.[6] Nyere undersøgelser afslørede dog ingen tegn på skære- eller slagmærker, og spaltningen må være sket af naturlige årsager, for eksempel af trykket fra de overlejrende lag.[7] Lige syd for den danske grænse, i Slesvig-Holsten, er der desuden registreret en del løsfundne mellem-palæolitiske redskaber samt en enkelt mulig boplads ved Drelsdorf.[8]

En af de største udfordringer er, at det landskab, som fandtes i Eem-tiden, i stort omfang er blevet ødelagt af Weichsel-istiden. På den måde er de lag, hvor vi kunne lede efter for eksempel bopladser, blevet rodet rundt, og blandet med yngre lag.

Hvis neandertalere har været på dette sted, har de derfor skullet sejle, hvilket nyere fund fra middelhavsområdet også indikerer, at de kunne

Enkelte steder i landet er der dog bevaret intakte lag fra Eem-tiden. Sådan et sted findes i Ejby Klint, lidt nord for det idylliske Bramsnæs i bunden af Isefjorden (fig. 1). Her udgøres Hornsherreds vestkyst af en kystskrænt, der rejser sig 20-22 m over fjordens overflade, og under buskadser og træer gemmer der sig her bevaret lagfølge, som rummer Weichsel-istiden, Eem-mellemistiden og den foregående istid, Saale-istiden – i den korrekte rækkefølge. I Eem-tiden var havniveauet ca. fire meter højere end i dag, og nutidens Jylland og Fyn udgjorde én ø, mens Sjælland bestod af to øer, hvor Ejby findes på den nordligste (fig. 2).[9] Hvis neandertalere har været på dette sted, har de derfor skullet sejle, hvilket nyere fund fra middelhavsområdet også indikerer, at de kunne.[10]

Eem-laget i Ejby Klint har vi kendt til siden 1960'erne, da en amatør-arkæolog ved navn Erik Madsen dengang fandt det og daterede det.[11]

ERIK MADSEN OG EJBY KLINT

Vi skal tilbage til årene efter Anden Verdenskrig. Erik Madsen (1918-2001) blev uddannet ved Politiskolen i besættelsens sidste år og blev – ligesom mange andre fra det danske politikorps – interneret i tysk kz-lejr i 1944-45. Da han vendte hjem, fortsatte han karrieren ved politiet, sideløbende med at han opdyrkede en stor fritidsinteresse for arkæologi.[12]

Isefjordens østkyst var et af de steder, som Erik Madsen, sammen med hustruen Henny, besøgte igen og igen for systematisk at opsamle forarbejdet flint. Strækningen mellem Ejby Havn og Ejby Ådal blev tildelt særlig interesse fra slutningen af 1950'erne, da stranden her rummede en koncentration af interessante fund. Der blev opsamlet mere end 300 stykker flint, som i Madsens øjne fremstod som grove og "primitive" redskaber, der muligvis skulle tilskrives den ældste del af stenalderen – palæolitikum. Han var også af den opfattelse, at der ikke var tydelige mesolitiske eller neolitiske fund i inventaret.[13]

Det stod klart for Erik Madsen, at det store spørgsmål ikke var afgjort ved at undersøge løsfund fra stranden, men at fundene måtte gøres *in situ*, i en sammenhæng, der kunne dateres entydigt. Idet han antog, at fundene var eroderet ud af klinten oven for stranden, iværksatte han derfor udgravninger på klinten for nærmere at undersøge, om der fandtes lag, hvori der kunne gøres fund.[14]

Den mest omfattende og bedst belyste af Madsens udgravninger er benævnt EN-2.[15] Den blev foretaget omkring 1962-64 oven for det sted på stranden, hvor den største koncentration af fund var blevet gjort. Med hjælp fra blandt andre lokale spejdere blev der gravet en grøft fra klintens top til bund, som blotlagde dens geologiske opbygning (fig. 3). Her kunne det konstateres, at klintens øverste halvdel bestod af gulbrunt moræneler, der var aflejret under den sidste istid. Omkring ti meter nede skiftede undergrunden imidlertid karakter. Her lå et lag af fint flyvesand, som dækkede: *"[...] et ca. 50 cm mægtigt, horisontalt liggende, tæt stenlag bestående hovedsageligt af hvidpatinerede flintesten (flintknolde) iblandet gråt grus."*.[16] Dette lag lå oven på en nedre moræne af kompakt grågrønt ler.

Stenlaget viste sig at indeholde mange skaller fra marine muslinger og snegle, som blev artsbestemt ved Københavns Universitet, og en prøve blev ^{14}C-analyseret ved Nationalmuseet. Resultatet var, at skallerne havde en høj alder – over 35.000 år, som dengang var det ældste, man kunne måle gennem ^{14}C-metoden – og at 14 ud af 21 indsamlede arter var typiske for Eem-tiden, hvilket fik Madsen til at konkludere, at laget måtte være resterne af en strandlinje fra denne periode.[17] Det var en konklusion, som fik sin opbakning, da en gruppe studerende fra Roskilde Universitet i 1999 foretog en naturvidenskabelig undersøgelse af det pågældende lag. Det blev her slået fast, at der var tale om en intakt marin aflejring, og ved hjælp af OSL-dateringsmetoden blev det påvist, at laget havde en alder på 121.000 ± 8.000 år og dermed *er* fra Eem-tiden.

↑
Fig. 3: Erik Madsens udgravning EN-2 set fra stranden. Fotograferet i 1964, formentlig af Erik Madsen selv. Dengang var klinten ikke så tilgroet i buskadser som i dag. Fotoet er venligst udlånt af udgravningens naboer, Annemarie og Stie Bruun.

Madsen undersøgte Eem-laget ved at lave en horisontal udvidelse af grøften mod syd, her midtvejs på klinten. Ved denne undersøgelse blev fundet i alt tre stykker flint i selve laget, som Madsen anså for at bære spor efter menneskelig forarbejdning.[20] Lidt længere nede ad klinten blev udgravet to tydeligt forarbejdede flintstykker.[21] Madsen pointerede, at de to var fundet under omlejrede forhold forårsaget af nedskridning, men at deres udseende indikerede, at de kunne stamme fra den nedre Saale-moræne.

I tiden omkring 1965-66 foretog Erik Madsen endnu en udgravning, som han kaldte EN-3, og som fandt sted i en stor nedskridning nord for EN-2. Vi ved ikke så meget om denne udgravning, andet end at Madsen gjorde de samme iagttagelser vedrørende klintens geologiske opbygning som ved den tidligere udgravning.[22] Madsen nævner i sin artikel om EN-2 også helt kort en prøveudgravning, EN-4, længere nordpå, hvor Eem-laget også fandtes. Han anfører i den forbindelse, at laget kan konstateres over en strækning på mindst 200 m.[23]

Erik Madsen mødte imidlertid en del modstand i forsøget på at få anerkendt sine fund i faglige kredse. Trods støtter som tyske Alfred Rust og engelske John Wymer, nogle af datidens toneangivende forskere på området, så udeblev bifaldet blandt danske arkæologer. Dels kunne der sættes spørgsmålstegn ved, hvorvidt løsfundene fra stranden var korrekt karakteriseret, og dermed dateret; dels blev de tre *in situ*-fundne sten opfattet som tvivlsomme med henblik på den mulige menneskelige forarbejdning.[24]

”MADSENS STENE”

De faglige forbehold over for Erik Madsens samling fra Ejby Klint fik afgørende betydning for genstandene og de tilhørende arkivaliers skæbne. Madsen testamenterede egentlig sin samling til Nationalmuseet tilbage i 1969, men det var først efter hans død i 2001, at overdragelsen fandt sted.[25] På dette tidspunkt så Nationalmuseet imidlertid ikke længere nogen interesse i fundene, som derfor blev overdraget til Bramsnæs Museum og Arkiv, hvor oldsagerne blev set som et ”bilag” til arkivalierne.[26] Ved kommunalreformen i 2007 blev Bramsnæs Museum nedlagt, og samlingen endte med tiden hos Bramsnæs Lokalhistoriske Forening. De mange tunge kasser med flint blev flyttet gentagne gange og døbt ”Madsens Stene”. Desværre gik en del af arkivmaterialet tabt under flytningerne, og muligvis også de genstande, som var fundet ved Madsens udgravninger – de findes i hvert fald ikke længere som en del af samlingen og har ikke ladet sig opspore. I dag har vi derfor kun strandfundene.

De mange tunge kasser med flint blev flyttet gentagne gange og døbt ”Madsens Stene”

I efteråret 2018 kunne vi på ROMU læse i lokalpressen, at Bramsnæs Lokalhistoriske Forening sammen med Lejre Arkæologiske Forening havde lavet en lille udstilling om Erik Madsen og hans undersøgelser på biblioteket i Kirke Hyllinge. Det var et initiativ, som på alle måder fik hentet sagen ud af glemmebogen, og vi tog kontakt til foreningerne for at høre, om vi måtte se samlingen og eventuelt overtage den. Begge dele var der stor imødekommenhed overfor, og ROMU fik overdraget Madsens oldsager, som nu bevares for eftertiden i museets samling.[27] Dette gav anledning til en gennemgang af de godt 200 flintstykker,

hvor konklusionen blev en tilbagevisning af Madsens udsagn om, at løsfundene ikke rummede oldsager fra mesolitikum og neolitikum. Gennemgangen viste blandt andet, at samlingen rummede mindst to kerneøkser og adskillige forarbejder til skive- og kerneøkser, som må antages at være mesolitiske, samt mulige forarbejder til en økse, en dolk og flere segl dateret fra neolitikum til ældre bronzealder. Derudover er der knap 20 "chopperlignende" stykker, som ikke kan udelukkes at være palæolitiske, men som lige så vel kan være flintkerner fra senere perioder af oldtiden (fig. 4).[28] Chopperne kendetegnes som oftest ret grove flintstykker med en uregelmæssig skærekant, dannet ved hugning fra stenens sider. Sammenfattende må vi fastslå, at de fund, der er opsamlet på stranden neden for klinten, ikke er udtryk for en enkelt periodes aktiviteter, men stammer fra flere forskellige tider. Vi må også sige, at der er fund, som kan være palæolitiske, men – ganske som Erik Madsen var sig fuldt bevidst – har en begrænset udsagnsværdi, når de er fundet løst på stranden.

↓

Fig. 4: Chopperlignende flintkerner fra Erik Madsens oldsagssamling, opsamlet på stranden neden for EN-2. Foto: Jens W. Johannsen, ROMU.

NYE UNDERSØGELSER I KLINTEN

At fundene bliver gjort i et intakt lag, som kan dateres – og ikke som løsfund – er alfa og omega, når vi har at gøre med et så omdiskuteret emne som neandertalere. Det blev også konklusionen på en samtale mellem denne artikels forfattere, efter at ROMU havde overtaget Madsens samling, og det dels stod klart, at de *in situ*-fundne sten ikke var i samlingen, dels at den ikke entydigt rummede palæolitiske fund. Vi måtte selv ud at grave i klinten for at se, om vi kunne finde noget i Eem-laget!

Som sagt, så gjort – i efteråret 2020 foretog ROMU og Nationalmuseet en udgravning i Ejby Klint.[29] Den letteste måde at lokalisere Eem-laget på, så vi kunne grave uden svinkeærinder, var at foretage undersøgelsen tæt ved Erik Madsens gamle udgravninger. Deres omtrentlige beliggenhed fremgik af Madsens egne artikler, og ved granskning af de såkaldte reliefkort, som viser selv ganske små højdeforskelle i landskabet, kunne placeringen af EN-2 nøjagtigt fastslås og efterfølgende EN-3.

Vi besluttede at grave en grøft i udkanten af hver af de to lokaliteter, naturligvis på sikker afstand af de forstyrrelser i undergrunden, som Madsens udgravninger havde skabt (fig. 5). Forholdene på klinten var mildest talt uvejsomme på grund af det skrånende terræn samt træer, krat og brombærranker, men ved EN-3 var der dog en form for plateau, hvor vi kunne få plads til det mest nødvendige udgravningsmateriel. Derfor var det her, at vi lagde hovedindsatsen.

Forud for udgravningen måtte vi iværksætte en solid indsats med fældning af buskadser og vild bevoksning, der groede på skrænten. Ældre luftfotos og fotos fra Madsens udgravninger i 1960'erne afslørede, at skrænten i dag er langt mere tilgroet, end da han foretog sine udgravninger (se også fig. 4).

GRØFT 1

Denne grøft var beliggende 5-6 m syd for den nedskridning, hvor det må formodes, at Erik Madsen gravede sin EN-3-lokalitet. Grøft 1 udgjorde et lille L-formet udgravningsfelt på godt seks m^2 (fig. 6-7).

Selve muldlaget fjernede vi så hurtigt som muligt for at nå ned i Weichselmoræneleret. Dette lag tegnede sig, her yderst i klinten, blot som et ca. 20 cm tykt lag af gulbrun ler. Vi soldede en del af laget. Under Weichsellaget lå Eem-laget, som blev blotlagt. Forskellen mellem de to lag var markant. Blotlæggelsen afslørede imidlertid nogle plamager af moræneler i Eem-laget, og som de videre undersøgelse viste var den underliggende Saale-moræne. Dette skyldtes, at Eem-laget var "tyndslidt" så tæt på klintens rand, som vi gravede, og at lagets mægtighed hurtigt aftog mod vest. Dermed havde vi ikke så meget volumen at grave i, som vi havde håbet. Ideelt set skulle profilet have været dybere inde i klinten; det ville imidlertid have betydet, at vi skulle have fjernet endnu flere tons muld – en særdeles tidskrævende opgave. Selve Eem-laget fremstod som

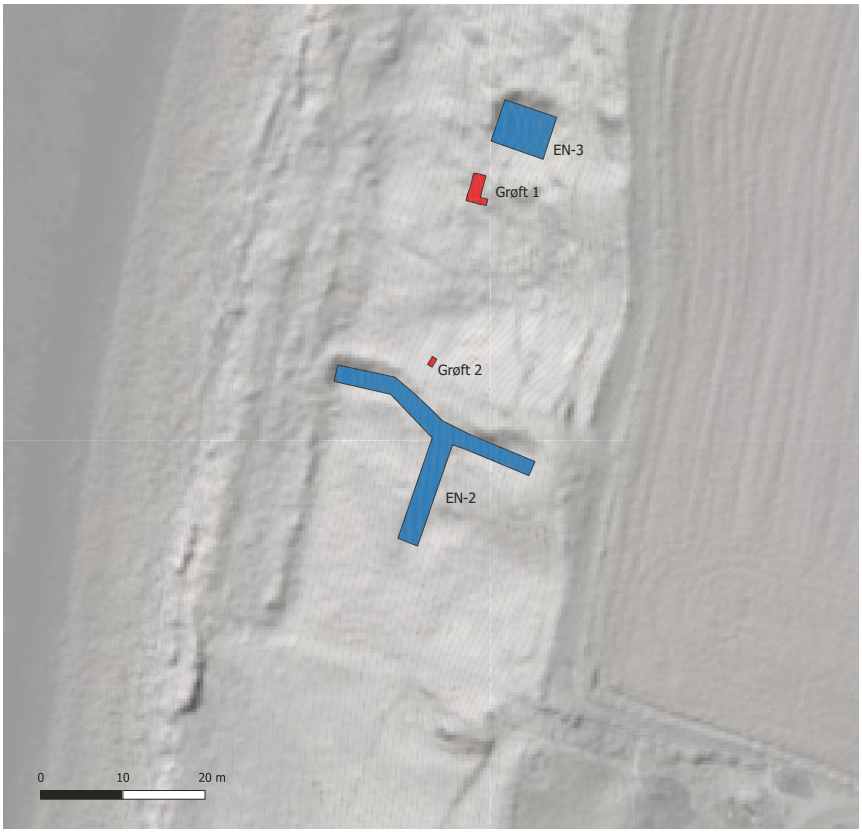

↑

Fig. 5: Oversigtskort med Erik Madsens to udgravningsfelter markeret med blå og de to nye grøfter markeret med rød. **Tegning:** Ole Kastholm, ROMU. **Baggrundskort** © Geodatastyrelsen.

et sandet lag med sten i varierende størrelse. Sandet var ret kompakt og havde en næsten kalkmørtel-lignende karakter. Laget blev minutiøst penslet og gravet bort, og materialet blev soldet. Med Eem-laget gravet bort var Saale-morænen blottet. Denne bestod af overordentlig kompakt grågrøn ler, som dels var meget anderledes end Weichsel-leret, dels let lod sig adskille fra det overlejrende Eem. Vi fortsatte, til vi var nogle cm sikkert nede i Saale-morænen, hvorefter videre gravning blev indstillet. Også en del af Saale-morænen blev soldet.

Både morænelagene og Eem-laget havde en skrånende karakter ned mod kysten. På grund af udgravningens begrænsede omfang kunne det ikke afgøres, om der er tale om et generelt fænomen, hvor lagene rent faktisk stiger østpå, eller om det kun forekommer nær klintens rand, som en art nedskridningsfænomen. Nedskridning kunne ses i tværprofilerne (se fig. 8 og 9), hvor Weichsel- og Saale-morænerne synes at mødes ud mod kysten, nok fordi det løsere Eem-lag er eroderet hurtigere bort end leret i de perioder, hvor klinten har været mere blottet for bevoksning, end den er i dag.

> Det var en udgravning, om hvilken man med rette kan sige, at hver en sten blev vendt og drejet

GRØFT 2

Denne grøft var beliggende ca. 6 m nord for Erik Madsens udgravning ved EN-2. Grøften bestod af et rektangulært hul på knap 1 m^2 og var på den måde mere et sonderingshul end en grøft (fig. 10 og 13).

På mange måder var forholdene de samme her som i grøft 1. Dog med den væsentlige forskel, at der dels lå et lag af flyvesand hen over Eem-laget, dels at selve Eem-laget her var noget tykkere, op imod 45 cm (fig. 9 og 12). Det kan skyldes, at vi her gravede en smule længere inde i klinten end ved grøft 1. Begge dele er i tråd med den beskrivelse, Erik Madsen gav af forholdene ved EN-2. Flyvesandet var et fint, gult lag og er nok resultatet af en ganske kortvarig hændelse i begyndelsen af Weichsel-istiden. Kulden kan have medført tørke, som har givet anledning til sandflugt, og sandet kan have lagt sig forskelligartet inden for selv ganske små områder. Ligesom fygesne under en snestorm.

↖

Fig. 6: Grøft 1. David J. Nitze undersøger Eem-laget, mens Adam Cordes gør feltnotater. **Foto:** Ole Kastholm, ROMU.

←

Fig. 7: Grøft 1. Lagene registreres af Emil Winther Struve. **Foto:** Ole Kastholm, ROMU.

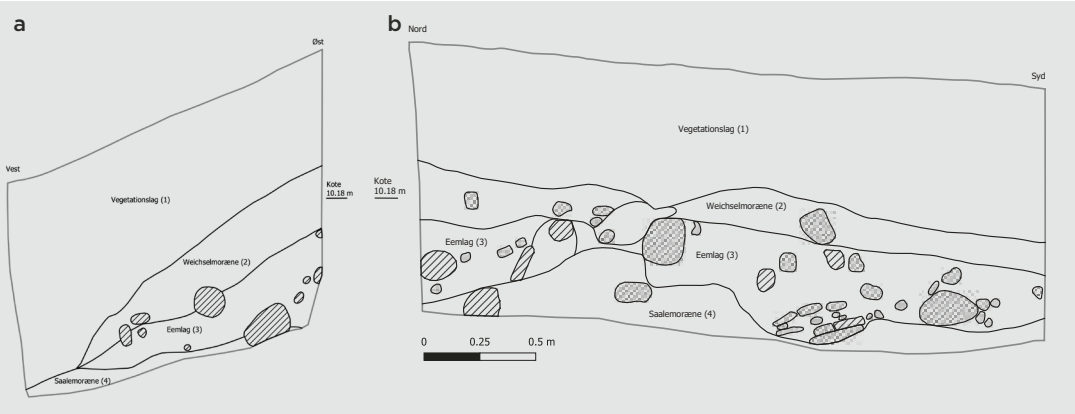

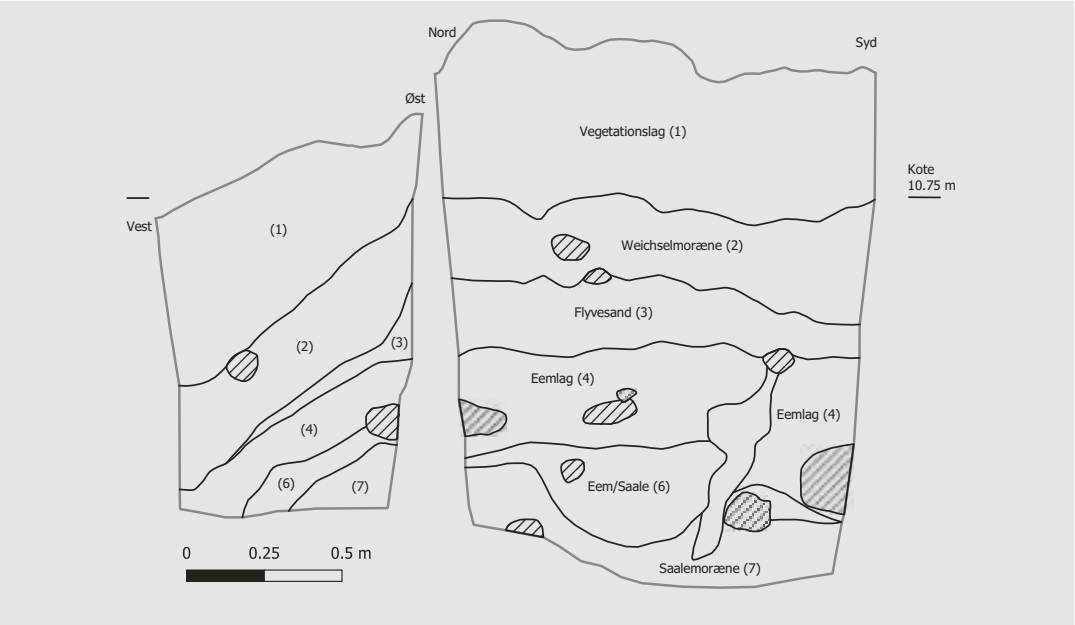

↑

Fig. 8: Lagene i grøft 1: a) profilsnit 5, der gik på tværs af grøften; b) profilsnit 1, som gik på langs af grøften. Tegning: Emil Winther Struve og Ole Kastholm, ROMU.

Fig. 9: Lagene i grøft 2. Til venstre profilsnit 2, som gik på tværs af grøften; til højre profilsnit 1, som gik på langs. Tegning: Jessica Bratkov/KU og Ole Kastholm, ROMU.

→

Fig. 10: Grøft 2. Jessica Bratkov arbejder i grøften, der kun kunne rumme én person ad gangen. Foto: Ole Kastholm, ROMU.

↑
Fig. 11: Profilsnit 1 i grøft 1. Eem-laget ses som det lyse, grusede og stenede lag, der veksler en del i tykkelse. 3-d-ortofoto: Amanda Sjöbeck, ROMU.

↑
Fig. 12: Profilsnit 1 i grøft 2. 3-d-ortofoto: Amanda Sjöbeck, ROMU.

FUND FRA UDGRAVNINGEN

Det var en udgravning, om hvilken man med rette kan sige, at hver en sten blev vendt og drejet. Ikke desto mindre måtte vi slå os til tåls med, at der ikke blev fundet helt sikre spor efter menneskelig tilstedeværelse på de to steder, hvor vi gravede. Der var ganske enkelt ikke den rygende pistol, som er nødvendig i en sag som denne.

Men der var dog en håndfuld flintstykker, som muligvis bærer spor efter forarbejdning ved menneskehånd. Seks stykker i grøft 1 og fire i grøft 2. Her kunne ses enten slagbuler eller retouche, som ofte er tegn på intentionel bearbejdning (fig. 14-15). Men vi kan ikke med sikkerhed udelukke, at de tegn også kan være opstået af naturlige årsager, enten når Eemhavets bølger har slået strandens sten mod hinanden eller ved den efterfølgende ismasses ufattelige vægt. Enkelte stykker bærer dog også spor efter netop den type overfladiske ridser, der bliver forårsaget af isens bevægende masse, hvilket kunne tyde på, at de har været udsat for massivt tryk.

Der ligger på den måde et større analysearbejde (...) som foretages i samarbejde med specialister fra forskellige videnskrene

ANALYSER

Ud over denne håndfuld muligt forarbejdede stykker blev der taget andet med hjem fra udgravningen. Dels et større antal "geofakter", flintstykker, hvorpå naturen har skabt spor, der ligner menneskelig forarbejdning, der kan bruges som referencemateriale ved fremtidige lignende undersøgelser. Dels et antal prøver. Prøverne omfatter jordprøver fra de forskellige lag, så sammensætningen kan undersøges nærmere; muslingeskaller, der kan artsbestemmes; pollenprøver, der kan fortælle om datidens planteliv, samt prøver til OSL-datering, så vi kan være sikre på de forskellige lags datering. Der ligger på den måde et større analysearbejde og venter, der kun netop er påbegyndt, mens denne artikel skrives, og som foretages i samarbejde med specialister fra forskellige videnskrene.[30]

2 cm

↑

Fig. 13: Grøft 2. Eem-laget er blotlagt, Jessica Bratkov i grøften og Trine Kellberg Nielsen på kanten. Foto: Troels Donnerborg, Nationalmuseet.

↖

Fig. 14: Flintstykket x6 med mulig slagbule fundet i grøft 1. Stykket blev fundet i udkanten af grøften, hvor lagene var blandet sammen på grund af klintens nedskridning. Men det bærer den særlige "cementering", som karakteriserer mange af stenene fra Eem-laget. Foto: Adam Cordes, Nationalmuseet.

←

Fig. 15: Flintstykket x5 med mulig slagbule fundet i Eem-laget i grøft 2. Den særlige "cementering", som karakteriserer mange af stenene fra Eem-laget, ses som lysegrå plamager på den grå flint. Foto: Adam Cordes, Nationalmuseet.

I FREMTIDEN

Vores udgravning i Ejby Klint resulterede ikke i sikre spor efter neandertalere – som det er set før, rejser undersøgelsen flere spørgsmål, end den besvarer. Men man kan sige, at vi har åbnet en dør til et meget spændende forskningsfelt, og vi skal nu til at gå ind ad den dør.

Det er kun i ringe omfang, at lagene fra før Weichsel-istiden er blevet undersøgt, når det drejer sig om at finde spor efter neandertalere.[31] Det skyldes ikke mindst, at disse lag ofte er ødelagt eller dækket af tykke aflejringer fra Weichsel, hvilket gør det til en stor udfordring at lokalisere den overflade, som neandertalerne færdedes på, og her finde deres redskaber eller andre efterladenskaber. Når sådanne sjældne lokaliteter findes, er det derfor vigtigt at undersøge dem, hvis vi skal blive klogere på spørgsmålet om deres tilstedeværelse i Danmark. Det gælder ikke mindst lokaliteter med lag fra Eem-tiden og den ældre del af Weichsel-istiden, da forudsætningerne for neandertalernes tilstedeværelse på vore breddegrader var særligt gunstige i denne periode. Ejby Klint er blot én ud af flere lokaliteter, som rummer netop dette potentiale. Andre lokaliteter kan findes på de vestjyske bakkeøer, der ikke blev dækket af Weichsel-istiden, samt ved bredden af større indlandssøer fra Eem-tiden, der kendes ved Hollerup nær Randers og ved Emmerlev Klev nær Tønder.[32]

> Den folkelige interesse for neandertalerne i Danmark er særdeles levende

Det er derfor meget positivt, at der i 2021 iværksættes et nyt forskningsprojekt på Aarhus Universitet, NeanderEDGE, der netop skal undersøge neandertalernes nordligste udbredelse i Eurasien, inklusive Danmark.[33] Generelt kræver arkæologiske undersøgelser af kvartærtidens aflejringer tværvidenskabelige samarbejder med blandt andet geologer for at kunne datere og forstå de geologiske lag, og det kræver også, at man som arkæolog er villig til at løbe en faglig risiko – for sandsynligheden for at opnå succes, i form af sikre fund i daterede lag, er begrænset. Risikoen for fiasko er derimod overhængende.

Ved Ejby Klint blev der kun undersøgt syv kvadratmeter af Eem-laget, og det kan rettelig betegnes som at lede efter en nål i en høstak (fig. 16). Det ville være et sandt lykketræf, hvis neandertalere havde opholdt sig netop på disse kvadratmeter og i tilgift efterladt sig entydige spor, som

var blevet bevaret i langt over 100.000 år. Én måde, hvorpå sandsynligheden for at finde sikre fund kunne øges, er naturligvis at udgrave mere af Eem-laget i klinten. Men andre metoder kan måske også give os viden. Nye metoder i form af genetiske fingeraftryk fra for eksempel Eem-laget – såkaldt eDNA[34] – kan være med til at give et indblik i periodens plante- og dyreliv. Det er netop sådanne genetiske undersøgelser, der kan være oplagte at iværksætte ved Ejby Klint i fremtiden. Det vil kræve boringer på marken oven for klinten for at komme ned til de dele af laget, der ikke er forstyrret af rødder og orme, og som derfor kan anvendes til eDNA. Derudover vil boringerne kunne kortlægge størrelsen på Eem-laget ved Ejby Klint, hvilket ikke alene er interessant fra et rent arkæologisk synspunkt, men også har stor geologisk interesse.

Den folkelige interesse for neandertalerne i Danmark er særdeles levende. Det gælder ikke mindst blandt mange amatørarkæologer, som kan vise sig at spille en vigtig rolle i rekognosceringen efter lovende lokaliteter rundtomkring i det danske landskab. Heraf kan de mest lovende efterprøves ved egentlige udgravninger, som undersøgelsen ved Ejby Klint. Forhåbningen er, at der i Danmark i fremtiden kommer flere målrettede undersøgelser af Eem-tidens lag. Hvis vi vil gøre os håb om at finde sporene efter neandertalerne, må vi starte med at lede efter dem.

↑
Fig. 16: Ejby Klint set fra Isefjord. De to grøfter markeret. Foto (videostill fra drone): Mathias Løwendahl, Nationalmuseet & ROMU

En særlig tak til lodsejer Jørgen Karlsen og forpagter Torben Karlsen, som velvilligt gav adgang til klinten, til Elisabeth Munksgaards Fond, hvis støtte gjorde udgravningen mulig, samt til udgravningens naboer, Annemarie og Stie Bruun, for deres hjælpsomhed undervejs og oplysninger om Erik Madsen.

Desuden skal følgende takkes, som har bistået med råd og viden samt diverse prøveudtagning: Trine Kellberg Nielsen (Moesgaard Museum), Poul Erik Lindelof, Gitte Magrethe Jensen, Vicki Hansen, Andrew Murray, Warren Thompson (DTU, Risø), Kurt H. Kjær, Nicolaj Krog Larsen, Svend Visby Funder, Michael Houmark-Nielsen, Peter Carsten Ilsøe (Globe Institute, KU), Lars Stemmerik (GEUS), Morten Fischer Mortensen, Peter Steen Henriksen (Nationalmuseet), Mads Faurschou Knudsen (Institut for Geoscience, AU), Niels Schrøder (RUC), Jørgen Peder Steffensen (Niels Bohr Institutet, KU), Inga Merkyte, Johan Willemoes (Saxo-Instituttet, KU) samt Bramsnæs Lokalhistoriske Forening og Lejre Arkæologiske Forening.

NOTER

[1] Holm & Rieck 1992; Holm 1996; Vang Petersen & Johansen 1996; Vang Petersen 2006; Pedersen 2009.

[2] Fischer Mortensen *et al*. 2011; 2014.

[3] Arsuaga *et al*. 2014; Gamble 1999.

[4] Kellberg Nielsen *et al*. 2015; De Groote *et al*. 2017.

[5] Johansen & Stapert 1997.

[6] Møhl 1955.

[7] Riede *et al*. 2013.

[8] Hartz 1986; Hartz & Fiedler 1997; Hartz, Beuker & Niekus 2012.

[9] Houmark-Nielsen *et al*. 2005.

[10] Ferentinos *et al*. 2012.

[11] Madsen 1965; 1968.

[12] Tonn-Petersen 2011.

[13] Madsen 1963.

[14] Madsen 1965; 1968.

[15] EN: Ejby Bro Nord.

[16] Madsen 1968, 35.

[17] Madsen 1968, 41-44.

[18] OSL-datering (forkortelse for "optisk stimuleret luminescens") er en geologisk dateringsmetode, hvor man kan måle, hvor lang tid der er gået, siden et jordlag sidst blev udsat for dagslys, se evt.: https://www.dateringsmetoder.dk/forside/dateringsmetoder/naturvidenskab/luminescence-datering/

[19] Bode *et al*. 1999.

[20] Nr. EN-2/13, EN-2/13A, EN-2/13D.

[21] Nr. EN-2. Pl. 1-2.

[22] Madsen 1968, 36; jf. Brev fra EM til Nationalmuseet dat. 25. juli 1966, jf. NM1 top. arkiv, j.nr. 2115/77.

[23] Madsen 1968, 36.

[24] Fx Johansen & Stapert 1997, 23-25; Holm 2001; jf. internt brev på Nationalmuseet fra C.L. Vebæk til P.V. Glob dat. 12. oktober 1977 samt notat ved P.V. Petersen dat. 25. august 2000, jf. NM1 top. arkiv, j.nr. 2115/77.

[25] Jf. brevkorrespondance mellem E. Madsen og P.V. Glob dat. 7. oktober og 16. november 1977, jf. NM1 top. arkiv, j.nr. 2115/77.

[26] Tonn-Petersen 2011.

[27] Den største del af samlingen rummer fund fra Ejby Klint, men der er også mindre opsamlinger fra andre lokaliteter omkring Ejby. ROMU overtog alene den del af samlingen, som hidrører fra museets ansvarsområde. Jf. ROM 3607 Erik Madsens Oldsagssamling; ROM 3734 Ejby Bro Nord.

[28] Johannsen 2020.

[29] Feltarbejdet fandt sted fra d. 4. september til d. 6. oktober 2020. Udgravningen foregik under ROMUs ledelse, men i et fagligt samarbejde med Nationalmuseet. Arbejdet blev ledet af overinspektør Ole Kastholm (ROMU) og under medvirken af arkæologerne Astrid Wolff-Jensen og Emil Winther Struve (begge ROMU), museumsinspektør Adam Cordes (Nationalmuseet) samt arkæologistuderende David Jonas Nitze og Jessica Ida Bratkov (begge Københavns Universitet). Desuden medvirkede lejlighedsvist forskningschef Lasse Sørensen (Nationalmuseet) og projektleder Trine Kellberg Nielsen (Moesgaard Museum), mens arkæolog Amanda Sjöbeck (ROMU) forestod optagelse og bearbejdning af 3-d-fotogrammetri. Sagens data, fundmateriale og udgravningsberetning opbevares på ROMU under j.nr. ROM 3665 Ejby Klint. Lokaliteten har sted- og lok.nr. 02.06.11-158.

NOTER FORTSAT

[30] Det er planen, at der skrives en videnskabelig artikel om udgravningen i samarbejde med en række eksterne samarbejdspartnere.

[31] Houmark-Nielsen *et al*. 2005.

[32] Kellberg Nielsen *et al*. 2015.

[33] https://cas.au.dk/aktuel/nyheder/nyhed/artikel/studier-i-fortiden-skal-goere-os-klogere-paa-menneskets-tilpasningsevne/ (besøgt 3. dec. 2020).

[34] Forkortelse for "Environmental DNA".

LITTERATUR

Arsuaga, J.L., I. Martínez, L.J. Arnold, A. Aranburu, A. Gracia-Téllez, W.D. Sharp, R.M. Quam, C. Falguére, A. Pantoja-Pérez, J. Bischoff, E. Poza-Ray, J.M. Parés, J.M. Carretero, M. Demuro, C. Lorenzo, N. Sala, M. Martinón-Torres, N. García, A. Alcázar de Velasco, G. Cuenca-Bescós, A. Gómez-Olivencia, D. Moreno, A. Pablos, C.C. Shen, L. Rodriguez, A.I. Ortega, R. Garcia, A. Bonmati, J.M. Bermúdez de Castro & E. Carbonell 2014: Neandertal roots: Cranial and chronological evidence from Sima de los Huesos. *Science* vol. 344, 1358-1368.

Bode, I.E., S. Rosenild, J. Siggaard-Andersen, G.M. Jensen, M.A.W. Limborg & K.L.A.W. Wille 1999: Eemtidsaflejring – Identificering af marin kystaflejring fra eemtiden ved lokaliteten Ejby, Danmark. Upubl. NATBAS-opgave, Roskilde Universitet.

De Groote, I., M. Lewis & C. Stringer 2017: Prehistory of the British Isles: A Tale of Coming and Going. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris* 30, (1), 1-13.

Ferentinos, F., M. Gkioni, M. Geraga & G. Papatheodorou 2012: Early sea-faring activity in the southern Ionian Islands, Mediterranean Sea. *Journal of Archaeological Science*, vol. 39, (7), 2167-2176.

Fischer Mortensen, M., H.H. Birks, C. Christensen, J. Holm, N. Noe-Nygaard, B.V. Odgaard, J. Olsen & K.L. Rasmussen 2011: Late-glacial vegetation development in Denmark – new evidence based on macrofossils and pollen from Slotseng, a small scale site in southern Jutland. *Quaternary Science Reviews* 30, 2534-2550.

Fischer Mortensen, M., P.S. Henriksen, C. Christensen, P. Vang Petersen & J. Olsen 2014: Late Glacial and Early Holocene vegetation development in Southeast Denmark – Palaeoenvironmental studies from a small lake basin

close to the Palaeolithic site of Hasselø. I: H.C. Gulløv, P.A. Toft & C.P. Hansgaard (eds): *The Northern Worlds conference at the National Museum, 28-30 November 2012*, 169-188. The National Museum of Denmark, Copenhagen.

Gamble, C. 1999. *The Palaeolithic Societies of Europe*. 2nd ed. Cambridge.

Hartz, S. 1986: Paläolithische Funde aus dem Altmoränengebiet Nordfrieslands. I: Festschrift Albert Bantelmann. *Offa* 43, 105-147.

Hartz, S., J. Beuker & M. Niekus 2012: Neanderthal finds in Schleswig Holstein? Middle Palaeolithic flintscatters in Northern Germany. I: M. Niekus, R. Barton, M. Street & T. Terberger (eds): *A mind set on flint, studies in honour of Dick Stapert.* Groeningen.

Hartz, S. & L. Fiedler 1997: Älteres Paläolithikum aus dem Gebiet nördlich der Elbe. I: L. Fiedler (ed.): *Archäologie der ältesten Kultur in Deutschland, Ein Sammelwerk zum älteren Paläolithikum der Zeit des Homo erectus und des frühen Neandertalers. Materialien zur Vor- und Frühgeschichte von Hessen*, 18, 356-363. Landesamt für Denkmalpflege Hessen. Wiesbaden.

Holm, J. 1996: The Earliest Settlement of Denmark. I: L. Larsson (ed.): *The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*. Acta Archaeologica Lundensia Series altera in 8°, No. 24, 43-73. Stockholm.

Holm, J. 2001: Arkæologisk sandsynlighedsregning. *Arkæologi for Alle*, 2001:1, 35-37.

Holm, J. & F. Rieck 1992: *Istidsjægerne ved Jelssøerne*.
Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 5. Haderslev.

Houmark-Nielsen, M., J. Krüger & K.H. Kjær 2005: De seneste 150.000 år i Danmark. Istidslandskabet og naturens udvikling. *Geoviden – geologi og geografi*, nr. 2, 1-19.

Johannsen, J.W. 2020: ROM 3607 Erik Madsens Oldsagssamling, Ejby Nord. Rapport i ROMUs arkiv.

Johansen, L. & D. Stapert 1997: Handaxes from Denmark: Neandertal tools or "vicious flints"? *Paleohistoria*, 1997, vol. 37/38, 1-28.

Kastholm, O.T. 2020: ROM 3665 Beretning for arkæologisk undersøgelse ved Ejby Klint, Rye sogn. Udgravningsrapport i ROMUs arkiv.

Kellberg Nielsen, T., Benito, B.M., Svenning, J.-C., Sandel, B., McKerracher, L., Riede, F., & Kjærgaard, P.C. 2015: Investigating Neanderthal dispersal above 55°N in Europe during the Last Interglacial Complex. *Quaternary International*, 2015, 1-16.

LITTERATUR FORTSAT

Madsen, E. 1963: Primitiv flintkultur ved Isefjord. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1962, 79-93.

Madsen, E. 1965: An Interglacial Shoreline on Isefjord (Zealand, Denmark). *Videnskabelige meddelelser fra Dansk naturhistorisk forening*, vol. 128, 233-244.

Madsen, E. 1968: En arkæologisk-geologisk undersøgelse af klinten ved Ejby Bro, Isefjord. *Medd. Dansk. Geol.* Forening, bd. 18, 33-45.

Møhl, U. 1955. Første sikre spor af mennesker fra interglacialtid i Danmark. Marvspaltede knogler fra diatoméjorden ved Hollerup. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1954, 101-126.

Pedersen, K.B. 2009: *Stederne og menneskene – Istidsjægere omkring Knudshoved Odde*. Museerne.dk. Vordingborg.

Riede, F., C.P. Egeland, T. Kellberg Nielsen, N.K. Larsen, B.V. Odgaard & P.C. Kjærgaard 2013: Dådyrknoglerne fra Hollerup. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2011-2012, 7-32.

Schrøder, N. 2000: Spor af fladpander i Danmark eller arkæologiens flyvende tallerkener? *Arkæologi for Alle*, 2000:2, 18-20.

Tonn-Petersen, A. 2011: "Madsens Stene" – og deres kringlede vej til arkivet. *Lethrica*, årg. 6, nr. 11, 44-47.

Vang Petersen, P. 2006: White Flint and Hilltops – Late Palaeolithic Finds in Southern Denmark. I: K.M. Hansen & K.B. Pedersen (eds): *Across the Western Baltic*, 57-74. Sydsjællands Museum.

Vang Petersen, P. & L. Johansen 1996: Tracking Late Glacial reindeer hunters in eastern Denmark. I: L. Larsson (ed.): *The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*. Acta Archaeologica Lundensia Series altera in 8°, No. 24, 75-88. Stockholm.

OM FORFATTERNE

Ole Thirup Kastholm

Museumsinspektør. Afdeling for Forskning og Kulturarv, ROMU

Adam Cordes

Museumsinspektør. Danmarks og Middelhavslandenes Oldtid, Nationalmuseet

Lasse Sørensen

Forskningschef. Danmarks og Middelhavslandenes Oldtid, Nationalmuseet

EPIDEMI OG SUNDHED

Til kamp mod det levende smuds

Line Jandoria Jørgensen

I 2020 har vi kæmpet en indædt kamp mod den nye, usynlige fjende covid-19. En hård kamp, der bl.a. sætter vores rengørings- og hygiejnekundskaber på prøve. Og det er ikke første gang, at det usynlige levende smuds har stået højt på fjendelisten ude i de danske hjem.

DEN USYNLIGE FJENDE

"Forkølelseslommetørklæder er farlige Smittespredere; de bør skoldes straks og ikke henlægges snavsede til det øvrige Vasketøj; det samme gælder Sengelinned fra smittefarlige Patienter. Spisebestik og lign. fra saadanne Patienter bør holdes for sig og koges eller desinficeres. Ogsaa ved den daglige Rengøring gælder det om at undgaa Spredning af Smitte. Ansamlinger af Støv indeholder altid mere eller mindre skadelige Bakterier og maa derfor aldrig hvirvles op f.eks. ved Fejning, men fjernes bedst muligt med Støvsuger eller fugtig Klud."[1]

Det kunne lyde som en covid-19-rengøringsanvisning fra sundhedsmyndighederne, men det er det ikke. Citatet er fra Dansk Husmoderleksikon udgivet i 1951-54, og er en anvisning til, hvordan den flittige husmor med det rette samfundssind forvalter den daglige rengøring. Husmoderen befinder sig nemlig i en evig krig mod det levende og usynlige smuds, som lurer i selv de mest

↑

Fig. 1: Det er ikke første gang, at det usynlige levende smuds har stået højt på fjendelisten. I begyndelsen af 1900-tallet opstår en ny hygiejnesans afstedkommet af nye videnskabelige opdagelser. Det bliver husmoderens moralske forpligtelse at holde hjem og familie i orden. Hun skal opdrages til at "se" og bekæmpe den usynlige fjende. Kilde: wikimedia Commens.

propre og rene hjem. Fjenden er de bakterier og sygdomskim, der usynligt gemmer sig alle vegne. Særligt støvet rummer en helt stor fare. Derfor oplæres husmoderen på husholdningsskoler, gennem diverse håndbøger og via blade, bøger og film i brugen af våde støveklude og kunsten at støvsuge lampeskærme.

SAMFUNDSKROPPEN OPRUSTES

Den nye hygiejnesans opstår på baggrund af en række nye videnskabelige opdagelser i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Blandt andet opdager man bakterien, og man får viden om specifikke årsager til sygdom, som man ikke kendte før. Det er de videnskabelige landvindingers store tid. Men med nye opdagelser kommer nye farer. En frygt for et generelt forfald i befolkningskvaliteten og for samfundets velbefindende melder sig: Forudsætningen for en sund og velfungerende samfundskrop er, at det enkelte individs krop er sund og rask. Der iværksættes derfor et større opdragelsesprojekt med et klart budskab.

Det usynlige er potentielt farligt, og smittespredningen kan lure alle vegne. Ikke helt ulig det "opdragelsesprojekt", som sundhedsmyndighederne er kastet ud i i disse dage, hvor råd og retningslinjer bestandigt ruller over vores skærme og fylder vores radiokanaler.

LYS, LUFT OG RENLIGHED

Det bliver husmoderens moralske forpligtelse at holde sig selv, sine børn og sit hjem i orden. Med sin fugtige klud og sin støvsuger skal hun transformere hjemmet til en sober verden. Det er dog ikke gjort alene ved mestring af både den daglige, ugentlige og månedlige rengøring med hver sine forskellige opgaver. Renligheden er en del af en tre-enighed, og også lys og luft må der til. I disse corona-tider får vi at vide, at det er vigtigt at lufte ud og lave gennemtræk. Socialt samvær skal om muligt foregå ude i den friske luft, hvor vira smitter mindre effektivt. I begyndelsen af 1900-tallet sagde man, at lyset og luften forhindrede de sygdomsfremkaldende mikroorganismer i at formere sig og trives. For datidens sundhedsapostle og hygiejnikere handlede det dog mest om at styrke legemets modstandskraft. De gik ind for en naturlig kamp

> Der iværksættes derfor et større opdragelsesprojekt med et klart budskab. Det usynlige er potentielt farligt, og smittespredningen kan lure alle vegne

mod det levende smuds, hvor man ikke kun skulle bekæmpe sygdomme, men mere vigtigt: kæmpe for sundheden. Det blev til en friluftsstrategi, hvor man opfordrede folk til at komme væk fra de beklumrede byer, hvor dårligdommene trivedes. I stedet for skulle man ud i naturen. Det kaldes også gymnastiklærerens strategi, fordi styrkelsen af legemet gennem gymnastikken kom til at stå helt centralt i strategien og gav den moderne gymnastik sit gennembrud.

HUSK AT SVEDRENSE DIT LEGEME

Sygdom såvel som ubalance i den mentale tilstand (dårlig moral inklusive) skyldtes smuds og forrådnelse i kroppen. Den opstår, mente man, fordi man havde dårlig fordøjelse, ikke var nok fysisk aktiv eller ikke fik lys og luft nok. Alle dårligdommene kunne man dog komme af med ved at svede dem ud. Som en dam med stillestående vand, der forplumrer, ville det indre smuds også forurene en stillesiddende krop. Sådan forklaredes det i hvert fald i *Sundhedsbladet* i 1899.[2] De gymnastiske øvelser er den strøm, der renser forplumringen væk. De virker som et indre bad og en indre renselse. Flere af tidens store hygiejnikere som f.eks. Kaptajn Jespersen og J.P. Müller formaner danskerne op af sofaen og i gang med legemstugten. Uden de daglige legemsøvelser risikerer man, at det indre smuds sætter sig som sure væsker i muskelfibrene – eller endnu værre: forgifter

Alle dårligdommene kunne man dog komme af med ved at svede dem ud. Som en dam med stillestående vand, der forplumrer

hjernen og afføder dårlig moral og urene tanker. Den, der ikke holder sit legeme fuldstændig rent, "kan ej heller vente at have rene ædle tanker".[3] "Rent skind er rent sind." Kun med konsekvente og systematiske legemsøvelser kan man opnå den ønskede sundhed og kæmpe den uundgåelige kamp mod den usynlige fjende. Gennem 25 år og under parolen "En sund sjæl i et sundt legeme" guidede gymnastikikonet Kaptajn Jespersen (J.P. Jespersen, 1883-1963) danskerne igennem morgengymnastikken via radioen, og den utrættelige J.P. Müller demonstrerede og skrev adskillige bøger om korrekt svedrensning og kolde styrtebade.

Har du husket at svedrense dit legeme i dag?

→

Fig. 2: Husmoderens hygiejnesans var ikke nok. Datidens hygiejnikere plæderede for at styrke legemets modstandskraft ved daglig legemstugt og svedrensning. Hygiejnikeren J.P. Müller er ophavsmand til gymnastikprogrammet "Mein System", bestående af 15 minutters daglige gymnastiske øvelser og kolde styrtebade, som skulle styrke krop og sjæl. Kilde: Creative Commens

J. P. Müller.

NOTER

[1] Braae 1954, 237.

[2] Sundhedsbladet 1899, 19. årg., nr. 2, 221 – citeret efter Schmidt 2004.

[3] Sundhedsbladet 1902, 22. årg., 221 – citeret efter Schmidt 2004.

LITTERATUR

Braae, K. (red.) 1951-54. *Dansk Husmoderleksikon*. Standard Forlaget.

Jørgensen, G.A. 1994. Ren i skind er ren i sind. *Folk og kultur, årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab, 23*(1), 99-111.

Mellemgaard, S. 2001. *Kroppens natur. Sundhedsoplysning og naturidealer i 250 år.* Museum Tusculanums Forlag.

Müller, J.P. 1904. *Mein system. 15 Minuten täglicher Arbeit für die Gesundheit.* Tillge's Buchhandlung, Kopenhagen.

Schmidt, L.-H. & J.E. Kristensen 2004. Lys, luft og renlighed. *Den moderne socialhygiejnes fødsel*. Akademisk Forlag.

FORFATTEREN

Line Jandoria Jørgensen
Museumsinspektør. Afdeling for Formidling og Kommunikation, ROMU

Hospitaler i middelalderens Roskilde

Jesper Langkilde

Samfundets håndtering af sygdom og epidemier – herunder vores hospitalers kapacitet – har været uhyggeligt aktuelle emner i 2020. Situationen har givet anledning til at kaste et blik på Roskildes ældste hospitaler. Selvom Roskilde var en af de byer i Danmark, der rummede flest hospitaler i middelalderen – hele tre af slagsen kender vi til – så var den tids hospitaler små, og kapaciteten var meget langt fra vore dages enorme sygehusvæsen. Opfattelsen af lægevidenskaben og hospitalernes rolle var også en helt anden, formet af middelalderens kristne religion og teologi. Der har gennem tiden været præsenteret forskellige opfattelser af, hvilke af Roskildes kendte hospitaler der var ældst, og hvor de lå. Det følgende er derfor et forsøg på at give et overblik over vores viden på området. Indledningsvist kan det dog være nyttigt at se på baggrunden for hospitalernes opståen.

HOSPITALER I MIDDELALDEREN

Betegnelsen hospital er afledt af det latinske *hospitalis*, der betyder 'gæstfri', og *hospes*, der kan betyde 'fremmed', 'gæst' eller 'vært'.[1] Mens hospital i dag udelukkende bruges i betydningen sygehus, hvor man modtager lægelig behandling, var middelalderens hospitaler oprindeligt langt bredere i deres funktion. De fungerede som en blanding af herberger, plejehjem og sygehuse, opstået af den kristne kirkes idealer om gæstfrihed og barmhjertighed over for fattige, svage og nødlidende. Hospitaler var derfor religiøse

→

Fig. 1: Det indre af den bevarede middelalderlige hospitalssal i Helligåndshuset i København. Foto: Wikimedia Commons.

←

Fig. 2. Kort over Roskilde med kendte middelalderlige kirker og klostre samt med rødt de tre hospitaler på deres kendte placering i senmiddelalderen. Den stiplede linje viser byvoldens forløb.

1: Sankt Jørgensgården.
2: Helligåndshuset.
3: Duebrødre hospital.
Kort: Cille Krause, ROMU.

institutioner. Et af de ældste kristne hospitaler grundlagdes i Jerusalem i 600-tallet som herberg for pilgrimme til Det Hellige Land. Hospitalet blev under korstogene i 1100-tallet stedet, hvor johanniterordenen blev grundlagt.

I middelalderens Nordeuropa fandtes tre typer hospitaler: klosterhospitaler, spedalskhedshospitaler og helligåndshuse. Ældst var klosterhospitalerne, der som følge af den benediktinske klosterregels bestemmelser fra 500-tallet om pligt til gæstfrihed og pleje af syge blev udbredt med klostrene. De første klostre blev grundlagt i Danmark fra slutningen af 1000-tallet og har formentlig alle i et eller andet omfang rummet hospitaler og infirmerier. Det første kloster af johanniter - eller hospitalsordenen, som den også kaldtes - blev grundlagt ved Antvorskov i Valdemar d. Stores tid (1157-82).

I tillæg til klosterhospitalerne blev der fra 1100-1200-tallet i byerne – eller lige uden for byerne – stiftet selvstændige hospitaler i form af spedalskhedshospitaler og helligåndshuse.[2] Baggrunden var den store udbredelse af spedalskhed i Europa efter de første korstog, øget pilgrimsfærd og en kraftig vækst i byernes antal og befolkninger, der gav stigende mængder af fattige, syge, hjemløse og rejsende.

Af disse synes spedalskhedshospitalerne at være ældst, altid placeret uden for byerne for at sikre isolation af patienterne. I de danske kilder benævnes de i begyndelsen ofte blot 'hospital', da der til en start ikke var andre hospitaler end dem for spedalske – selve betegnelsen spedalsk kommer da også af *spital*, da sygdommen oprindeligt kaldtes hospitalssyge. Efter midten af 1300-tallet fik spedalskhedshospitalerne Skt. Jørgen som skytshelgen og betegnedes herefter som Skt. Jørgensgårde, -klostre eller huse.

I Danmark og Norden er den ældste omtale af et hospital fra Viborg i 1159, formentlig et spedalskhedshospital identisk med det, der omtales som sådant, i 1200-tallet.[3] I Kalundborg findes muligvis et hospital i 1171, men ellers er de ca. 30 kendte spedalskhedshospitaler i Danmark omtalt fra 1200-tallet og frem.[4] Helligåndshusene lå i byerne og skulle tage sig af syge, fattige, hjemløse og give herberg til rejsende. Det ældste kendte helligåndshus i Danmark er Roskildes, nævnt første gang i 1253. Hospitalerne var i alle tilfælde i Danmark relativt små – formentlig de fleste steder med omkring 10-20 sengepladser. Til sammenligning kunne et af Nordeuropas største middelalderhospitaler, Helligåndshuset i Lübeck, huse ca. 80 patienter i den ca. 87 m lange og 20 m brede hospitalssal.[5]

> Selvom den medicinske viden i klostrene var stor, var kirken modstander af fysiske indgreb

Selvom den medicinske viden i klostrene var stor, var kirken modstander af fysiske indgreb; pleje og helbredelse skulle i princippet foregå ved hjælp af rolige omgivelser, god kost og bøn. Paven forbød således i 1100-1200-tallet munkene at udføre lægelige gerninger og blodsudgydelse både i og uden for klostrene.[6] Gentagelser af forbuddene tyder dog på, at de i praksis ikke blev overholdt, og vi kan da også se på udgravet skeletmateriale fra f.eks. Æbelholt og Øm klostre i Danmark, at forskellige former for fysisk behandling og kirurgi blev udøvet.

MIDDELALDERENS ROSKILDE

Roskildes opståen og udvikling var fra begyndelsen omkring år 1000 tæt forbundet med kirken og dens institutioner. Byen var bispesæde senest fra 1022, og domkapitlet blev ved donationer af bl.a. store mængder jordejendom tidligt et af landets mest velhavende. Der blev også tidligt

bygget mange kirker i Roskilde. Allerede i 1000-tallet fandtes der ud over domkirken med tilhørende kannikekloster mindst fem kirker. I løbet af 1100-1200-tallet kom flere kirker og klostre til, så der ud over domkirken fandtes 14 sognekirker og fem klostre. Roskilde var, næst efter ærkebispebyen Lund, den by med flest kirker og klostre i middelalderens Danmark, og byen voksede sig tidligt til en af landets største og rigeste. I opgørelsen over byskatter for sjællandske byer i kong Valdemars Jordebog fra ca. 1241 betaler Roskilde således den suverænt højeste byskat, der er over dobbelt så stor som Næstveds, der er nummer to på listen. Som vi skal se nedenfor, fik byen også tidligt stiftet hospitaler.

HVAD VED VI?

Som nævnt var der i middelalderen fem klostre i Roskilde, og disse må i et eller andet omfang have taget sig af syge og fattige, men vi ved ikke, om der har været indrettet infirmerier eller hospitalsafdelinger. Vi kender derudover til tre selvstændige hospitaler i middelalderens Roskilde (fig. 2). Men da de bevarede skriftlige kilder, der kan give os oplysninger om dem, er meget få, må konklusionerne om deres alder og beliggenhed stykkes sammen af forskellige fragmentariske oplysninger. Hertil er der kun foretaget få arkæologiske undersøgelser på lokaliteterne. Så billedet er fortsat forbundet med usikkerheder. Hospitalerne i Roskilde er omtalt i en række ældre historiske værker med forskellige ikke enslydende tolkninger af kilderne.[7] Den seneste gennemgang af emnet findes i en artikel fra 1979 af historikeren Ingrid Nielsen, der må anses for den mest valide tolkning.[8] De tre hospitaler, vi kender, benævnes i kilderne Helligåndshuset, Skt. Jørgensgården (eller de spedalskes hus) og Duebrødre hospital (eller kloster). Dertil nævnes også "det gamle hospital" eller blot "hospitalet", og hvordan det kan forstås, skal vi komme ind på nedenfor.

HELLIGÅNDSHUSET

Vores viden om Roskildes hospitaler har sit udgangspunkt i den bevarede fundats for Roskildes Helligåndshus fra 1253 givet af biskop Jakob Erlandsen. Fundatsen er den ældste kendte hospitalsstiftelse i Danmark og den første omtale af et helligåndshus. Kilden er interessant af flere grunde. Den fortæller noget om hospitalets funktion, men også om husets placering og baggrunden for denne. I fundatsen fra 1253 beskrives det således, at:

> *Da Helligåndshuset i Roskilde, der kaldes Nyt Hospital, ved de troendes almisser er grundlagt og opført, for at de svage og syge, som kommer til dette hus og ikke selv har til livets ophold, af husets midler kan modtage det fornødne, dog således at de syges antal ikke må overstige tolv eller deromkring, og vi ikke uden grund er blevet opmærksomme på, hvor dårligt Helligåndshuset er beliggende, eftersom de, ved hvis almisser og bistand det skulle trives og bestå, kun sjældent og med besvær kommer derud på grund af den lange vej fra byen,*

> *og da vi ønsker, at der sørges bedre med Gud for de fattiges underhold, og at menighedens fromme følelser, der overfor det samme hus ganske synes at være kølnede, atter kan vækkes — har vi ladet det nævnte hus flytte indenfor bymuren næsten ind til byens midte ved siden af Skt. Laurentius' kirke mod vest.*[9]

Hospitalet eksisterede altså allerede inden det i 1253 blev flyttet til sin placering i byens centrum ved siden af Skt. Laurentius' kirke, der kom til at fungere som hospitalskirke. Hospitalet blev allerede inden flytningen kaldt for det "nye hospital", altså implicit i modsætning til et gammelt hospital, der var endnu ældre. Begrundelsen for flytningen var, at hospitalet lå dårligt for langt uden for byen, og at byens indbyggere ikke donerede nok til institutionen – ude af øje, ude af sind, fristes man til at sige. Biskoppen ville derfor gøre huset mere synligt og dermed øge chancen for at modtage donationer og almisser. Bemærk også, at hospitalet kun rummede plads til 12 syge. Ved flytningen ønskede man også at øge kapaciteten:

> *ikke blot de tolv, om hvilke der er handlet ovenfor, men endnu flere syge og gæster, der er nødlidende, skal, for at der kan udøves gæstfrihed, stadig optages i huset; for de nævnte gæster skal der sørges med blot et måltid og herberg for natten. Fremdeles har vi besluttet hertil at føje, at tolv peblinge [..] i det nævnte hospital skal modtage det nødvendige til livets ophold [...] deres bolig skal være mod nord i huset, helt adskilt og fjernet fra andres larm, for at de kan have ro og fred til deres studeringer og bo i nærheden af domkirken.*[10]

Der skulle altså være plads til flere syge og gæster, der havde brug for et måltid mad og en seng for natten. Hvor mange ved vi dog ikke, men meget mere end en fordobling skal man nok ikke forestille sig. Samtidig skulle 12 udvalgte peblinge, dvs. elever fra katedralskolen, have kost og logi i Helligåndshuset, så huset skulle altså også fungere som en slags kollegium.

Der er ikke gjort arkæologiske fund af rester af Helligåndshuset i Roskilde, så vi kender ikke noget til grundens eller bygningernes størrelse eller udformning. Selve hospitalssalen kan dog meget vel have set ud som det bevarede Helligåndshus i København (fig. 1). Huset er 32 m langt og 12 m bredt, og hospitalssalen er et stort, to-skibet hvælvet rum med gotiske vinduer. I væggene ses små, regelmæssigt placerede nicher, der kunne rumme patienternes ejendele. Deres antal tyder på, at der har været 18 sengepladser i salen.

SKT. JØRGENSGÅRDEN OG DET GAMLE HOSPITAL

De spedalskes hus eller hospital i Roskilde omtales første gang i 1263. Som nævnt ovenfor blev Helligåndshuset, allerede inden det blev flyttet ind i byen i 1253, kaldt for det nye hospital. Så hvad var det gamle hospital? Den første kilde, der omtaler et hospital i Roskilde, er dateret mellem

1211 og 1214, hvor Niels Grevesøn forud for en pilgrimsfærd testamenterer en mark sølv til "hospitalet i Roskilde".[11] På dette tidspunkt kan der altså kun have været ét hospital i Roskilde. I 1280 omtales "det gamle hospitals mølle", som lå neden for Skt. Jørgensbjerg, og fra 1291 findes et testamente, hvor der doneres penge til en række spedalskhedshospitaler på Sjælland samt "det gamle hospital" i Roskilde. At det gamle hospital her betænkes sammen med spedalskhedshuse, kan derfor være et stærkt argument for, at det gamle hospital faktisk var identisk med spedalskhedshuset i Roskilde – den senere Skt. Jørgensgård – på Skt. Jørgensbjerg. Det gamle hospital må altså være ældre end 1211-1214, og måske endda en del ældre. Roskildekrøniken fra omkring 1138 nævner nemlig, at biskop Peder af Roskilde (1124-1134) lagde "huse og jord til Skt. Clemens' kirke, for at der kunne blive et munkekloster dér".[12] Skt. Clemens' kirke er identisk med den senere Skt. Jørgensbjerg kirke. Et egentligt kloster hører vi ikke mere til i kilderne, men måske var det begyndelsen på det ældste hospital i Roskilde?

> Men med duen som symbol på Helligånden er der måske på denne måde et slægtskab med helligåndshusene

DUEBRØDRE HOSPITAL

Den første omtale af Duebrødre hospital er fra 1429. I 1459 omtales en gård, der på det tidspunkt skal have været i Duebrødre-hospitalets eje i 90 år.[13] Dette viser altså, at hospitalet må have eksisteret senest fra 1370. I 1918 påviste en udgravning uden for byens port mod vest – den såkaldte Budolfikirkeport – ruinerne af en lille gotisk kirke i tegl samt mindre dele af hospitalsbygningerne (fig. 3). En stor møntskat på 335 mønter fundet ved hospitalet er dateret til omkring 1350.[14] Mønterne var lagt i en lertøjskande og gravet ned, måske i forbindelse med ufredstider. Ved udgravningen i 1918 blev der i kirkens kor også fundet en muret grav af munkesten med saddeltag af tegl. Graven tyder på, at i hvert fald kirken kan være endnu ældre, da grave af denne type almindeligvis dateres inden for perioden fra omkring 1200 til begyndelsen af 1300-tallet.[15] Et sagn fra 1500-tallet fører hospitalets oprindelse og navn helt tilbage til Valdemar d. Stores tid (1157-1182), men der er foreløbig ingen beviser for,

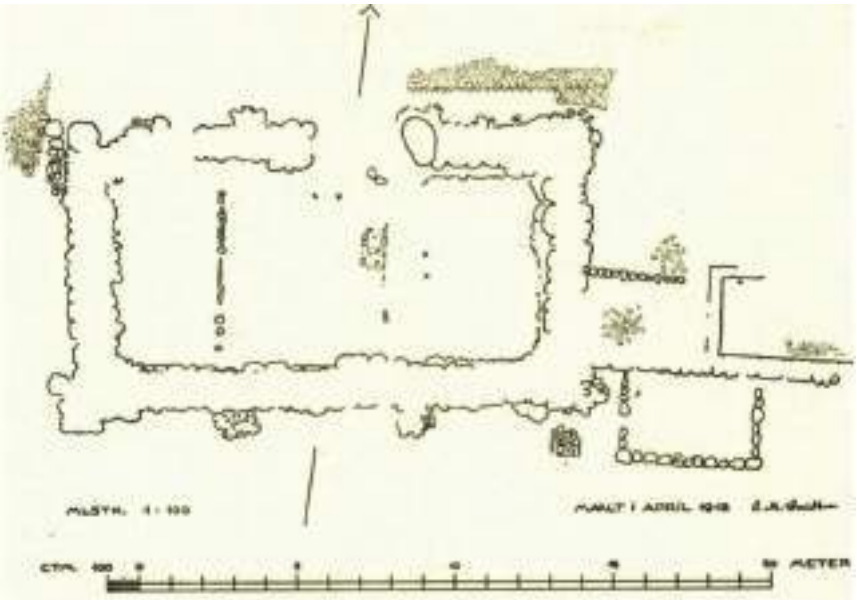

↑
Fig. 3: De i 1918 udgravede levn af kirken og dele af hospitalsbygningerne ved Duebrødre hospital i Roskilde. Efter *Danmarks Kirker*.

at historien har noget på sig.[16] Da der ikke på noget tidspunkt i 1200-tallet nævnes mere end to hospitaler i Roskilde, må Duebrødre hospital indtil videre pga. den fundne murede grav og møntskatten regnes for at være kommet til på et tidspunkt i første halvdel af 1300-tallet. Hvad navnet kommer af, vides ikke, og der findes ikke andre middelalderlige hospitals- eller klosterstiftelser af dette navn.[17] Men med duen som symbol på Helligånden er der måske på denne måde et slægtskab med helligåndshusene. Måske skyldes navngivningen, at Duebrødre blev stiftet senere end Helligåndshuset, og at man derfor ikke kunne kalde det et helligåndshus, men noget der lignede. Da der ikke er andre danske middelalderbyer, der har et tredje hospital ud over helligåndshus og/eller Skt. Jørgensgård, har vi ingen andre eksempler på, hvad det blev kaldt. Duebrødre hospital omtales nogle gange også som kloster, uden at det dog har været tilknyttet nogen klosterorden.

ROSKILDES HOSPITALER EFTER MIDDELALDEREN

Med reformationen i 1536 ændredes synet på forsorgen for fattige og syge, og hospitalerne blev kongens ansvar. I 1569 blev Helligåndshuset og Skt. Jørgensgården i Roskilde nedlagt på kongelig befaling, og deres

↑

Fig. 4: Udsnit af Resens kort over Roskilde fra 1677. Med nr. 38 samt rød prik er *"Hospitalet, kaldet Due brødre"* markeret. Kort: Det Kongelige Bibliotek.

ejendom lagt under Duebrødre hospital. Duebrødre hospital fortsatte som hospital, senest fra 1600-tallet på en ny placering midt i byen, stort set samme sted som det gamle Helligåndshus, helt frem til 1967 (fig. 4).

KONKLUSION

Vi kan med sikkerhed sige, at Roskildes ældste og første hospital var ældre end 1214. Det synes overvejende sandsynligt, at dette "gamle hospital", eller blot "hospitalet", lå på Skt. Jørgensbjerg, og at det var identisk med det i 1263 omtalte spedalskhedshus – i senmiddelalderen kaldet Skt. Jørgensgården. Det er endda muligt, at dette gamle hospital kan føres så langt tilbage som biskop Peders tid 1124-1134. På et tidspunkt mellem 1214 og 1253 blev der så oprettet et nyt hospital – Helligåndshuset – i tillæg til det gamle. Hvor dette hospital lå, ved vi ikke, men med sikkerhed et sted uden for den befæstede by. Dette nye hospital blev i 1253 flyttet ind til byens centrum ved siden af Skt. Laurentius' kirke. På et tidspunkt herefter, men inden ca. 1350, må Duebrødre hospital være oprettet på den kendte placering uden for den vestre byport. I 1569 blev Helligåndshuset og Skt. Jørgensgården lukket, og Duebrødre hospital flyttet ind på den centrale placering i byen, hvor det lå frem til nyere tid.

Vi ved ikke noget om, hvordan hospitalerne i Roskilde har set ud, men de har nok lignet de hospitalsbygninger, vi kender til fra Danmark og Europa. De har formentlig været relativt små – i Roskilde havde det nye hospital inden indflytningen i 1253 plads til ca. 12 indlagte.

At Roskilde som den eneste by i middelalderens Danmark havde tre selvstændige hospitaler, må ses som udtryk for byens volumen og betydning som kirkemetropol. Der må have været stor trafik til og fra byen af gejstlige, pilgrimme, handlende og andre rejsende, men også mange fattige, syge og gamle, der kunne have behov for herberg og omsorg. Oprettelsen af hospitaler har været et udtryk for kirkens barmhjertighed og fromhed, som ville komme alle troendes sjælefrelse til gode, og som måske også samtidig var forbundet med en vis prestige for en af landets mægtigste bispebyer.

At Roskilde som den eneste by i middelalderens Danmark havde tre selvstændige hospitaler, må ses som udtryk for byens volumen og betydning som kirkemetropol

AFSLUTNING

Da der uhyre sjældent dukker nye skriftlige kilder fra middelalderen op, giver arkæologien de største chancer for at komme med ny viden om Roskildes middelalderlige hospitaler. De bedste muligheder findes, hvor Duebrødre hospital og Skt. Jørgensgården lå. På begge lokaliteter findes stadig åbne, ubebyggede arealer, hvor det ville være muligt at foretage arkæologiske undersøgelser. Sværere ser det ud på stedet, hvor Helligåndshuset lå. Her er vi i den tætbebyggede bykerne, hvor der kun sjældent sættes større nybyggerier i gang, der kunne give anledning til udgravninger. Her må vi nok snarere sætte lid til mindre undersøgelser, f.eks. i forbindelse med ledningsarbejde, der giver mulighed for små kighuller ned i de middelalderlige kulturlag, som måske med tiden kan føje nye brikker til historien om Roskildes hospitaler.

◆

NOTER

[1] Brix 2020.

[2] Trabjerg 1993.

[3] DRB 1:2, nr. 136 og Kristensen 1987, 66.

[4] Trabjerg 1993, 138 f. og KLNM, 'Hospital'.

[5] KLNM, 'Hospital'. Trabjerg 1993, 71.

[6] Trabjerg 1993, 25 f.

[7] Se f.eks. Danmarks Kirker III, bd. 1, 160 f.

[8] Nielsen 1979.

[9] DRB 2:1, nr. 104. Citatet er rettet til moderne retskrivning af forfatteren.

[10] Ibid. Citatet er rettet til moderne retskrivning af forfatteren.

[11] DRB 1:5, nr. 7.

[12] Gelting 1979, 25.

[13] Danmarks Kirker III, bd. 1, 161.

[14] Jensen et al. 1992, 122 f.

[15] Danmarks Kirker III, bd. 1, 160 f. og Kieffer-Olsen 1993, 129 f.

[16] Fang 1974, 36.

[17] Nielsen 1979, 88.

FORFATTEREN

Jesper Langkilde
Museumsinspektør. Afdeling for Forskning og Kulturarv, ROMU

LITTERATUR

Brix, J. 2020. hospital i Den Store Danske på lex.dk. Hentet 1. december 2020 fra https://denstoredanske.lex.dk/hospital.

Danmarks Kirker, Københavns Amt (III). København 1944-51.

DRB: *Danmarks Riges Breve*. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938 ff.

Fang, L. 1974. *Roskilde sagn*. Roskilde.

Gelting, M.H. (overs.) 1979. Roskildekrøniken. Århus.

Jensen, J.S. et al. 1992. *Danmarks middelalderlige skattefund* c. 1050-1550, Del 2. Fundkatalog fra c. 1241-c. 1550. Registre. København.

Kieffer-Olsen, J. 1993. *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark – 8 kirkegårdsudgravninger*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet. Udgivet af Afd. for Middelalder-arkæologi og Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev. Højbjerg.

KLNM: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder.* København 1957-78.

Kristensen, H.K. 1987. *Middelalderbyen Viborg*. Århus.

Nielsen, I. 1979. Topografiske problemer i det middelalderlige Roskilde II: Hospitalerne og møllerne. *Historisk årbog for Roskilde amt 1978*, s. 87-106.

Trabjerg, L. 1993. *Middelalderens hospitaler i Danmark*. Speciale i Middelalderarkæologi, Aarhus Universitet 1991. Udgivet af Afd. for Middelalder-arkæologi og Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev. Højbjerg.

Kriser kalder på samfundssind og opfindsomhed

Louise Dahl Christensen

Det at udvise samfundssind fik fornyet opmærksomhed i 2020 i lyset af coronapandemien, og samfundssind blev i P1-programmet "Klog på Sprog" kåret som årets ord.[1] Betydningen af ordet trækker tråde tilbage til besættelsestidens Danmark. Og selv om der er en verden til forskel på at være midt i en verdenskrig og at bekæmpe en pandemi, så er der også fællestræk. Kriser kræver afsavn i dagligdagen og kalder på samfundssind og opfindsomhed. Men hvor hverdagslivet under besættelsen især bød på materielle afsavn, var det i 2020 de sociale afsavn, vi må leve med.

Da statsminister Mette Frederiksen den 11. marts 2020 lukkede størstedelen af Danmark ned, opfordrede hun alle til at udvise samfundssind og til, at vi skulle passe på hinanden. Hun trak på et sprogbrug, som også er blevet anvendt af en anden socialdemokratisk statsminister. Det var nemlig statsminister Thorvald Stauning, der opfordrede til borgersind og samfundsfølelse i en radiotale ved udbruddet af 2. verdenskrig i september 1939.

Umiddelbart efter krigsudbruddet havde man oplevet hamstringsbølger, hvor hele familier hamstrede konserves, sukker, kaffe og sæbe. På trods af opfordringen om at vise samfundsfølelse var der – både dengang og nu – "hamstrere" på spil i landets butikker.

→

Fig. 1: Rationeringsmærker. Foto: ROMU.

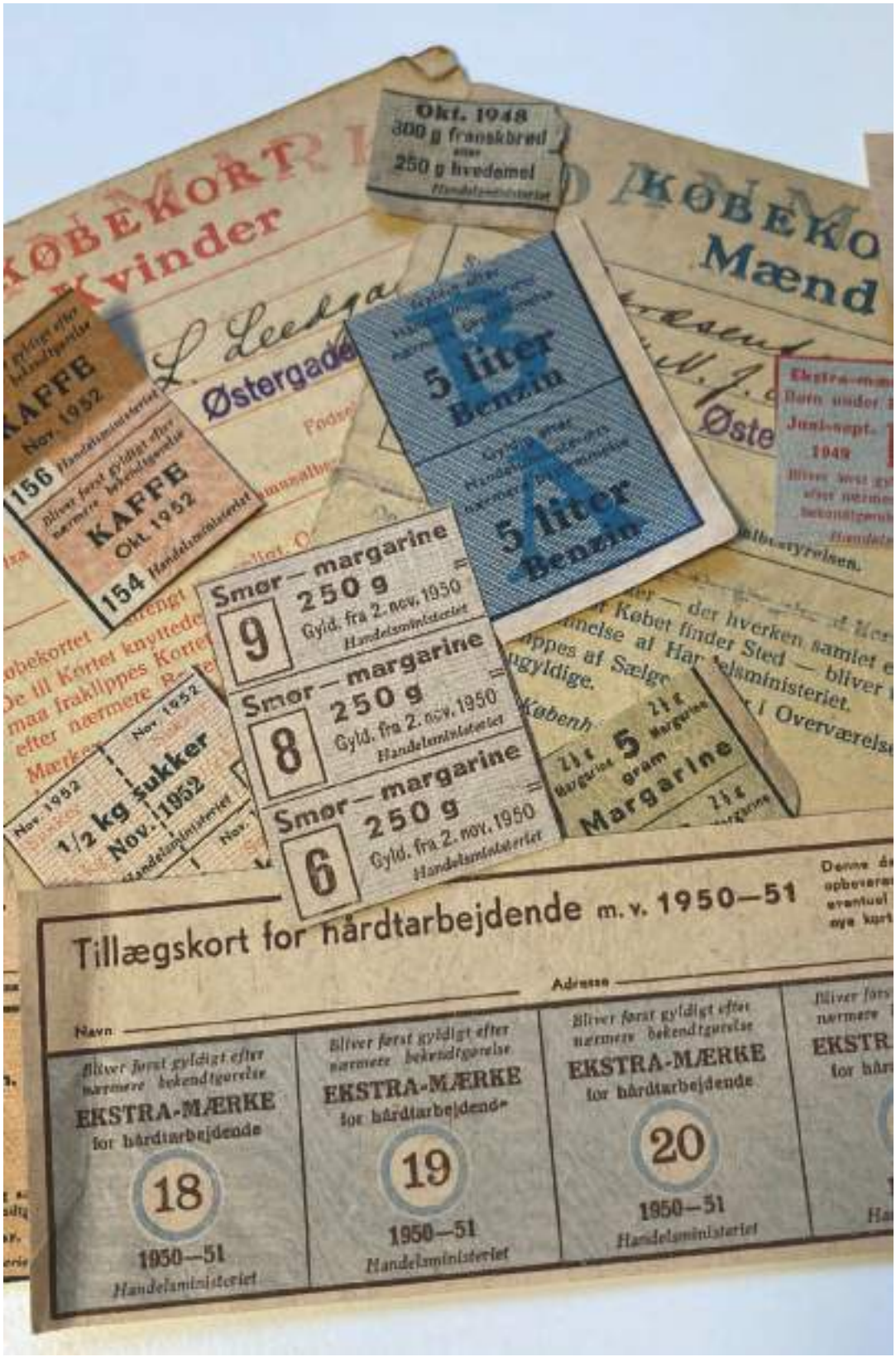
Okt. 1948
300 g franskbrød
250 g hvedemel
KØBEKORT
Kvinder
KØBEKO
Mænd
Østergade
5 liter
Benzin
5 liter
Benzin
KAFFE
Nov. 1952
156
KAFFE
Okt. 1952
154
Smør — margarine
250 g
Gyld. fra 2. nov. 1950
Handelsministeriet
9
Smør — margarine
250 g
Gyld. fra 2. nov. 1950
Handelsministeriet
8
Smør — margarine
250 g
Gyld. fra 2. nov. 1950
Handelsministeriet
6
1/2 kg sukker
Nov. 1952
5 gram
Margarine
Tillægskort for hårdtarbejdende m. v. 1950—51
Navn
Adresse
Bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse
EKSTRA-MÆRKE
for hårdtarbejdende
18
1950—51
Handelsministeriet
Bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse
EKSTRA-MÆRKE
for hårdtarbejdende
19
1950—51
Handelsministeriet
Bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse
EKSTRA-MÆRKE
for hårdtarbejdende
20
1950—51
Handelsministeriet

> *"De forsøg, der er set i dag, på hamstring af varer er meningsløse. At hele familier går rundt og opkøber konserves, sukker, te og andre varer er sygelige udslag af nervøsitet og lidet ærefuldt for de pågældende"*[2]
>
> Thorvald Stauning i radiotale den 2. september 1939

De, der ikke viste samfundsfølelse, blev udskammet og med valg af ordet "hamstrere" også set ned på. I Social-Demokraten samme år blev hamstrerne karakteriseret uden at lægge fingrene imellem: *"Den menneskelige hamstrer kan være en vidunderskøn dame eller mandfolk, skabt som en græsk gudestøtte, men sindet ...føj for satan"*.[3] Hamstringsbølgen aftog efter nogle dage. Men der måtte tænkes nyt, og hverdagen blev ikke helt den samme. Importerede varer som kaffe, kakao og te forsvandt fra hylderne, og rationering på benzin betød, at privatbilisme næsten ophørte.

VI GØR, SOM VI GJORDE SIDST!

Den socialdemokratiske og radikale regering med Thorvald Stauning og P. Munch i spidsen havde erfaring med økonomisk krisestyring, da det blot var 21 år siden, at den sidste verdenskrig sluttede. *"At gøre som vi gjorde sidst,"* betød dels at fastholde landets neutralitet, dels at sikre en retfærdig fordeling af nødvendige dagligvarer. Man ønskede, at alle havde adgang til basale varer, og med et rationeringssystem sikrede man, at alle havde nogenlunde lige meget, og kunne dermed forhindre store prisstigninger, sult og social uro. At vise samfundsfølelse betød dengang som i dag, at alle ofrede sig og led en form for afsavn for fællesskabets ve og vel.

↓

Fig.2: Kaffeerstatningsmærket Richs blev fremstillet på cikorierødder. Foto: ROMU.

RATIONERING OG KVALITETSFORRINGELSER

I efteråret 1939 indførtes rationering på sukker, benzin og kaffe, og i løbet af 1940 fulgte bl.a. smør, brød, gryn, te, kakao og brændsel. Befolkningen fik udleveret rationeringsmærker, og de økonomisk dårligt stillede modtog rabatkuponer til kød og tøj. Rationeringsmærkerne blev udleveret gratis og gav adgang til indkøb af den mængde varer, som fremgik af mærket. Systemet tog i nogen grad højde for den enkelte borgers behov. Eksempelvis var hårdtarbejdende berettigede til større rationer, og børnefamilier fik udleveret flere mærker til sæbe. Det var kommunalbestyrelsens opgave at sørge for udlevering af mærker til borgerne baseret på oplysninger i folkeregistret og skattevæsenet. Herefter forestod en stor opgave for den enkelte familie med at få rationeringsmærkerne til at række indtil næste udlevering. Det var ikke muligt at få udleveret nye mærker før tid. Lønreduktioner bevirkede, at mange familier oplevede en reallønsnedgang, der betød, at de ikke fik brugt alle husstandens mærker. Hverdagslivet var igennem besættelsen og i årene efter præget af lønnedgang, rationering og kvalitetsforringelser. Rationering på kaffe og sukker blev først ophævet i 1952. Kød blev aldrig rationeret, men i stedet blev der indført købekort til kød. Købekortet blev indført for at begrænse forbruget, og det blev den lokale slagter, der kontrollerede, at kødet blev fordelt til de faste kunder.

> Alle kneb blev taget i brug for at få resurserne til at strække så langt som muligt – også de lidt mere lyssky

SPARSOMMELIGHED OG NYE VEJE

Af nød eller opfindsomhed blev erstatningsvarer populære. En af de bedst kendte erstatningsvarer er kaffeerstatningsmærket Richs fremstillet på cikorierødder. Det blev også populært at tørre æbler, brændenælder og kamille til te. Mangel på varer øgede opfindsomheden, og man fandt nye veje at gå.

Husmorforeningerne opfordrede til kødløse dage med opskrifter på kartoffelfrikadeller eller selleribøffer. Man fandt ud af at lave "marcipan" af kartofler, flormelis og mandelessens. Med rationering på brændsel og gas måtte husmoren tænke kreativt og servere retter, som kunne tilberedes

↑
Fig. 3: Materialer fik nyt liv. Et par forede underbukser kunne blive til dukketøj. Læg mærke til de nationale rød-hvide farver. Foto: ROMU.

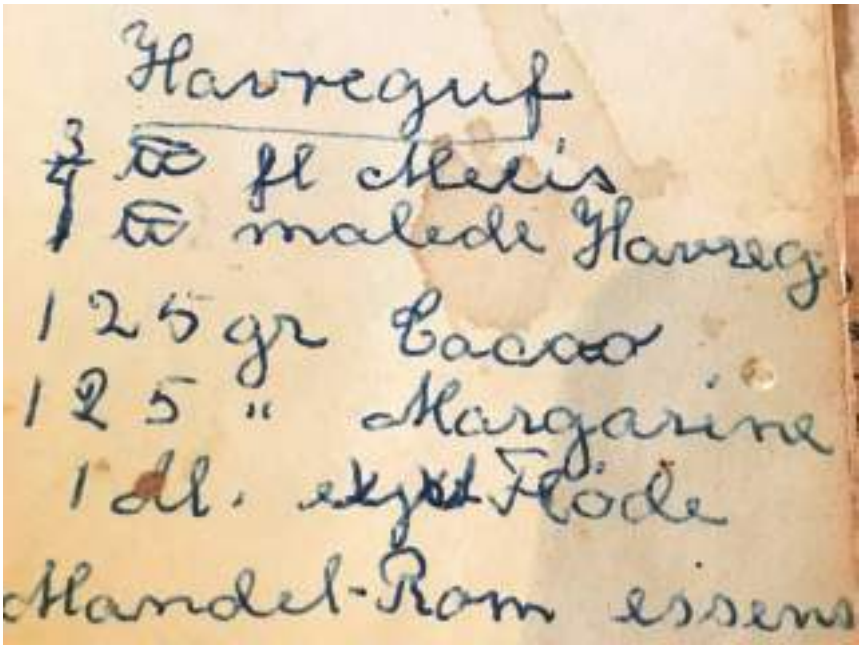

↑
Fig. 4: Opskrift på Havregrynsguf fra besættelsestiden med malede havregryn, smør, eksportfløde, flormelis, mandel- og romessens. Bemærk, at der under besættelsen skete en kostomlægning fra margarine til smør. Opskriften er stadig i brug og stammer fra forfatterens mormor. Tegnet, der ligner et 8-tal, der ligger ned, angiver mængden pund.

på et enkelt blus. For at spare på gassen kunne aftensmaden sættes over og varmes op, hvorefter den kunne simre færdigt og holdes varm i høkassen. Alle kneb blev taget i brug for at få resurserne til at strække så langt som muligt – også de lidt mere lyssky tiltag såsom sortbørshandel og salg af rationeringsmærker. De fleste husker nok tv-serien "Matador", hvor det er tjener Boldt, der skaber sig en ekstra indtægt ved køb og salg af de eftertragtede mærker.

EN DUKKE AF LODNE UNDERBUKSER

Vintrene var lange og kolde i 1940'erne, og rationering på brændsel og gas gjorde ikke sagen bedre. Der blev indført retningslinjer, der betød, at temperaturen i boligen højst måtte være 18 grader – og blev fra januar 1945 sænket yderligere til 16 grader. En varmedunk eller et par forede underbukser kunne hjælpe til med at holde på varmen. Og når underbukserne var udtjente, kunne de bruges til fx dukketøj som på fig. 3. Dukken er fremstillet af halm, og kjolen er syet af et par forede underbukser. Læg mærke til de nationale rød-hvide farver.

KRISER OG OPFINDSOMHED

Coronakrisen viser nogle af de træk, vi kender fra andre kriser som under den tyske besættelse. Midt i bekymringerne og udfordringerne ser vi, at der vokser en stor opfindsomhed frem, hvor vi prøver at finde løsninger til den nye situation.

Mens nogle virksomheder hurtigt fik omstillet den normale produktion til at lave værnemidler eller håndsprit, fandt opfindsomme borgere i hele landet på nye løsninger til, hvordan vi kunne indrette os under foranstaltningerne. Med retningslinjer, forsamlingsforbud og påbud om at mødes mindre og holde afstand til hinanden betyder coronakrisen en række sociale afsavn.

> Under besættelsestiden var opfindsomheden primært rettet mod udvikling af produkter. Den aktuelle opfindsomhed (...) er især møntet på fastholdelse af fællesskabet

Hvor opfindsomheden under besættelsestiden primært var rettet mod udviklingen af erstatningsprodukter til brug i perioden, er den aktuelle opfindsomhed for at håndtere den nuværende sundhedskrise især møntet på at fastholde fællesskabet på andre måder og modvirke ensomhed. Vi samles om fællessang hver for sig, vi spiser middag med vennerne via Skype, livestreamer foredrag og koncerter, holder møder via Skype og Zoom, foretager indkøb for hinanden og holder afstand. Og for første gang i mange år blev julegudstjenesten den 24. december erstattet med et virtuelt besøg i den lokale kirke. Udtrykket "vi skal stå sammen ved at holde afstand" bruges igen og igen og minder os om, at vi ofrer måden at være sammen på for at sikre vores medborgeres ve og vel. En måde at vise samfundsfølelse på, der i høj grad kan sætte sine spor langt ind i fremtiden.

◆

NOTER

[1] Samfundssind blev kåret som årets ord i 2020 i P1-programmet "Klog på Sprog". Det var 13. gang, at Dansk Sprognævn i samarbejde med DR kårer årets ord..

[2] Thorvald Stauning i radiotale den 2. september 1939. Citeret efter Christensen m.fl. 2020, 73

[3] Social-Demokraten den 13. september 1939. Citeret efter Christensen m.fl. 2020, 74.

LITTERATUR

Brix, Lise 2020. Historiker: Corona-hamstring minder om situationen ved udbruddet af 2. verdenskrig. Videnskab.dk. Hentet 2.12.2020.

Christensen, Claus B. & J. Lund & N.W. Olesen & J. Sørensen 2020. *Danmark besat. Krig og hverdag* 1940-45.

Christiansen, Michael Ørtz 2020. Årets ord 2020 er kåret, og ...tadaa... det har noget med corona at gøre. Dr.dk, 18.12.2020. Hentet 27.1.2021.

Elmelund, Rasmus 2020. I krisetider knopskyder sproget. Derfor introducerer vi nu Coronaordbogen. Information 27.3.2020. Hentet 2.12.2020.

FORFATTEREN

Louise Dahl Christensen

Museumsinspektør. Afdeling for Formidling og Kommunikation, ROMU.

At være kirke og moské i pandemiens 2020

Thea Lindholm Kaspersen

Hvad gør nogle af vores samfunds mest traditionsbundne organisationer, når en verdensomspændende pandemi pludselig gør det, vi plejer, umuligt?

På Roskilde Museum arbejder vi i disse år med et forsknings-projekt om levende religion i byen.[1] Så da covid-19-pandemien i 2020 begyndte at vende op og ned på alt i samfundet, besluttede vi os for at undersøge, hvordan religiøse organisationer i Roskilde forholder sig til den nye og usædvanlige situation. Undersøgelsen startede tilbage i september 2020, hvor coronasituationen var under kontrol, og hvor der kunne kigges tilbage på tiden under nedlukningen i marts og den efterfølgende kontrollerede gen-åbning frem til oktober. Vi opsøgte derfor tre forskellige religiøse organisationer: Roskilde Domsogn, den romersk-katolske kirke Skt. Laurentii og den tyrkiske moské Ayasofya. Disse tre organisationer i Roskilde er tilpas forskellige, men har også flere ligheder, hvorfor det giver mening at sammenligne dem. De har alle skullet forholde sig til, hvordan man afholder gudstjenester, bøn, overgangsritualer samt henholdsvis påske og ramadan under covid-19-restriktionerne.

→

Fig. 1: På alteret i Roskilde Domkirke plejer at være tre ting: lys, blomster og bibel. På billedet ses en fjerde ting, der har fået plads under covid-19, nemlig en lille grøn flaske med håndsprit. Foto: Thea Kaspersen, ROMU.

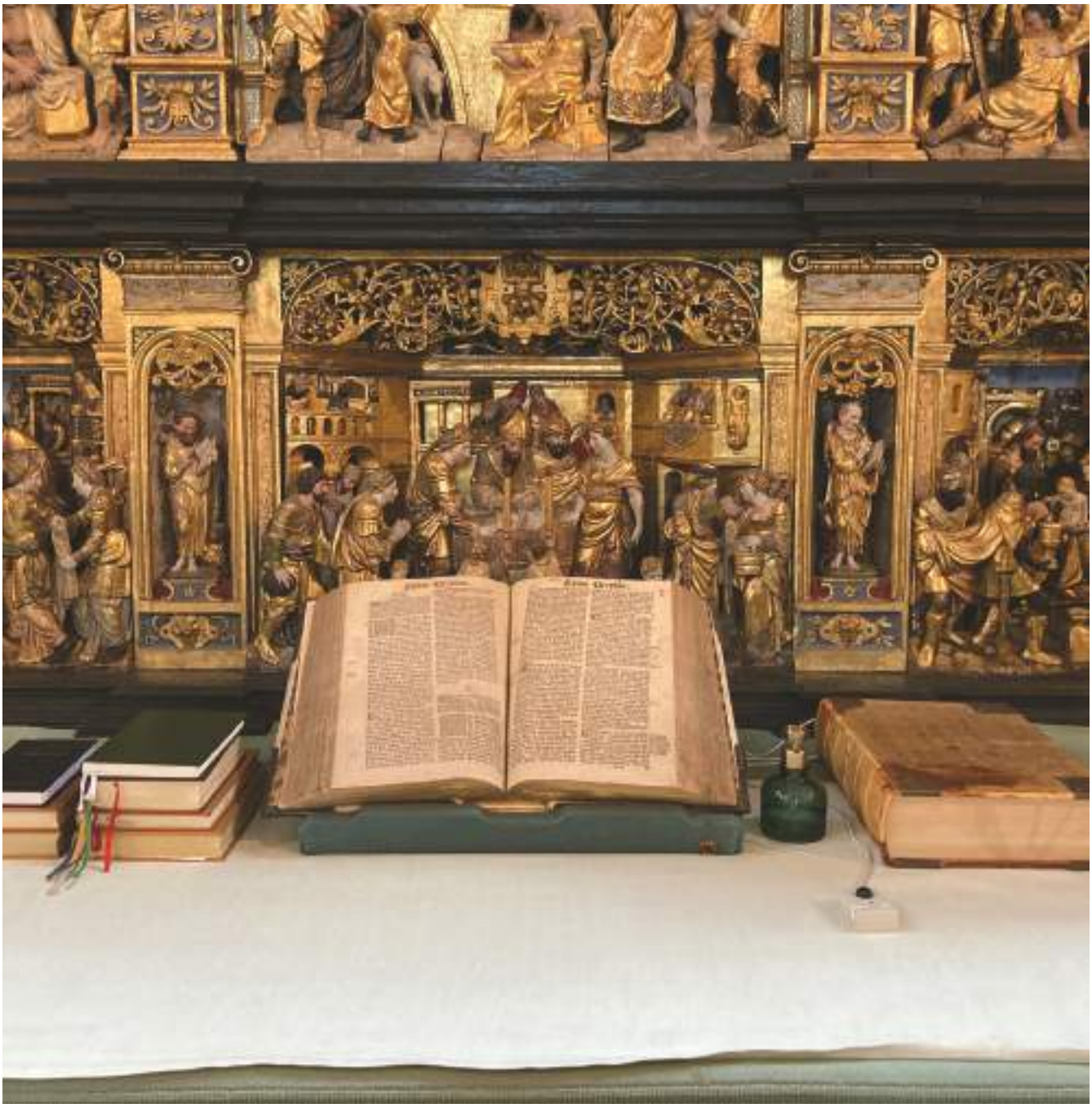

TRE RELIGIØSE ORGANISATIONER I ROSKILDE

Roskilde Domkirke har både fysisk, historisk og mentalt en helt særlig plads i Roskilde. Domkirken hører ind under Roskilde Domsogn, der varetager Gl. Vor Frue Kirke, tre kirkegårde og en række kapeller, og det er, med ca. 20.000 indbyggere, landets femtestørste.[2] Sognet er desuden en del af den danske folkekirke, der bekender sig til evangelisk-luthersk kristendom.[3]

Skt. Laurentii Kirke placeret på Frederiksborgvej er Roskildes romersk-katolske kirke. Menigheden har eksisteret i byen siden starten af 1900-tallet, hvor tre montfortanere[4] kom fra Holland til Roskilde for at udbrede katolske menigheder på Sjælland. Menigheden har sidenhen sat sit præg på byen i form af både kirke, skole og hospital.[5] Kirken anslår selv menigheden til ca. 1200 personer dækkende for Roskilde og omegn med medlemmer fra flere forskellige lande.[6]

Ayasofya-moskeen er en tyrkisk moské beliggende centralt i Roskilde. Den var i mange år placeret i en gammel autoværkstedsbygning på Allehelgensgade, men blev mere synlig som moské, da en ny bygning stod færdig i 2018 på samme sted. Til daglig drives moskeen af Roskilde Kulturforening, der blev oprettet samtidig med moskeen i 1990. Medlemstallet i foreningen blev i 2010 anslået til at være over 1000, hvoraf halvdelen kendetegnes som aktive brugere af forening og moské.[7]

DA ALT LUKKEDE NED

Starttidspunktet lyder mere præcist den 11. marts 2020, der skriver sig ind i historiebøgerne som den dag, statsminister Mette Frederiksen på et pressemøde lukkede Danmark ned grundet den nye virus. I første omgang var det kun folkekirkerne, der fra myndighedernes side blev pålagt nedlukning af deres lokaler for offentligheden, mens det for andre religiøse organisationer blev pålagt få uger senere.[8]

Restriktionerne fra marts til oktober

Under den store nedlukning i det tidlige forår havde de religiøse organisationer fortsat tilladelse til at afholde religiøse handlinger som dåb og vielser, hvis blot de overholdt det daværende forsamlingsforbud på op til 10 personer. Begravelser og bisættelser havde fra starten særlige vilkår, og de var i denne periode helt undtaget forsamlingsforbud. I alle tilfælde var der krav om overholdelse af reglementeret afstand og hygiejne.[9]

I maj skete en større genåbning af samfundet, hvor religiøse organisationer igen kunne åbne deres lokaler for offentligheden. Lokalerne skulle indrettes forsvarligt for at undgå smitte og med minimum 4 m^2 pr. person og med maksimalt 500 mennesker i lokalet. Begravelser og bisættelser var fortsat undtaget for forsamlingsforbuddet, dog kun udendørs.[10]

I august blev et forsamlingsforbud på 50 personer gældende ved udendørs arrangementer, medmindre de tilstedeværende sad ned og

havde ansigtet i samme retning. En undtagelse var endnu en gang udendørs begravelser og bisættelser, der på daværende tidspunkt kunne afholdes med op til 200 deltagende.[11] Det var under disse restriktioner, at vi i september og oktober måned opsøgte repræsentanterne fra de tre religiøse organisationer i Roskilde for at tale om forløbet fra marts og frem mod efteråret.

KIRKE OG MOSKÉ I EN NEDLUKNINGSTID

Vi bevæger os nu væk fra de generelle omstændigheder under covid-19 og nærmere de tre religiøse organisationers oplevelser af at være kirke og moské i perioden. I dette afsnit bliver det tydeligt, at der er flere ting på spil, når religiøse højtider og handlinger ikke kan udføres som normalt.

> Det bliver tydeligt, at der er flere ting på spil, når religiøse højtider og handlinger ikke kan udføres som normalt

Da påsken blev aflyst

I vores del af verden er vi vant til at tale om religion som privat tro med fokus på følelser og inderlighed og ikke religion som materialitet og praksisser.[12] Det kan være en af årsagerne til, at sognepræsten Maria Harms generelt blev mødt med uforståenhed fra folk uden for Roskilde Domsogns faste menighed, der, ifølge hende, ikke forstod, hvorfor det ikke var lige så fint bare at bede en bøn derhjemme under kirkens nedlukning i påsken. For Harms er gudstjenesten en grundlæggende del af den kristne kirkes gudsdyrkelse, som er vanskelig at undvære.[13] Hendes oplevelse kan tolkes som et sammenstød mellem to forskellige opfattelser af religion. På den ene side står de udenforståendes opfattelse af religion udelukkende som en overbevisning, der kun vedrører det enkelte individ, mens sognepræsten også anser religion som et fællesskab, hvor religiøse praksisser og det materielle, herunder også kirkerummet, er vigtigt.

For nogle af de vante kirkegængere i Roskilde Domsogn og Skt. Laurentii Kirke betød nedlukningerne af kirkerne, at de i høj grad anså påsken for aflyst. "Det var der jo ikke. Der var lukket helt ned. Der var ikke noget som helst", fortæller menighedsrådsformand for Roskilde Domsogn Anne

Rosendal.[14] Samme klare svar fik jeg fra sognepræsten, Mate Rada, i den katolske kirke: "Vi holdt ikke påske, for der var lukket ned."[15] Begge udsagn vidner om, at det at anse sig selv for religiøs og som en del af en kirke er stærkt bundet op på et fysisk fællesskab og det at være til stede i kirken. Det væsentlige ved religion er, ifølge sociologen Émile Durkheim (1858-1917), dens skabelse af social integration, hvor fællesskabet styrkes gennem fælles overbevisninger og praksisser.[16] Det at fjerne fællesskabet fra religionen (eller i dette tilfælde påskeritualet) kan derfor betyde, at religionen mister sin relevans, og, i denne sammenhæng, at påsken synes aflyst.

Fællesskabet rykkede online

I Ayasofya-moskeen valgte de i forbindelse med ramadanen, der i 2020 fandt sted fra 23. april til 23. maj,[17] at få moskeens imam til at sende live på deres facebookside. Via streamingen kunne medlemmerne følge imamens oplæsning af Koranen og bede fælles bøn.[18] Under normale omstændigheder ville moskeen være blevet brugt flittigt med fællesbøn, fællesspisning, fest og anden komsammen i anledning af den muslimske ramadan, men grundet covid-19 var alt dette aflyst. Moskeens bestyrelsesformand, Yalcin Dogan, forsøger at forklare mig situationen ved at sammenligne ramadanen med juletiden og fortæller, at det var underligt og hårdt ikke at kunne samles under ramadanen, men at ingen havde lyst til at mødes og risikere smitte.[19]

I Roskilde Domsogn pyntede de ekstra op foran Roskilde Domkirke, og tårnblæserne spillede to ekstra gange fra Margrethespiret for at fejre påsken under kirkens nedlukning. Normalt ville Kongeporten til kirken stå åben i påsken og være ind- og udgangsparti for flere hundrede mennesker, men i 2020 var kirke og port lukket, hvilket i stedet muliggjorde placeringen af to store blomsterkrukker. Ifølge Anne Rosendal ville placeringen ved porten være utænkelig under normale omstændigheder, fordi krukkerne konstant ville være i fare for at blive væltet omkuld af de mange mennesker, der plejer at komme i kirken under påsken. Kirken valgte ydermere at indkalde en professionel fotograf, der filmede fem påskegudstjenester, som efterfølgende blev tilgængelige online på domkirkens facebookside.[20]

Præsterne i Roskilde Domsogn uploadede hver dag under nedlukningen dagens ord på Facebook, der bestod af små tekster eller videoer med budskaber til menigheden, og som efter nedlukningen blev ændret til at være et ugentligt indslag.[21] En stor succes var, ifølge sognepræsten Sarah Krøger Ziethen, domkirkens forsøg med online lystænding, hvor

→

Fig. 2: Store blomsterkrukker kunne som noget nyt ses ved Roskilde Domkirkes Kongeport i anledning af påsken 2020. **Foto:** Tina Birk Klein.

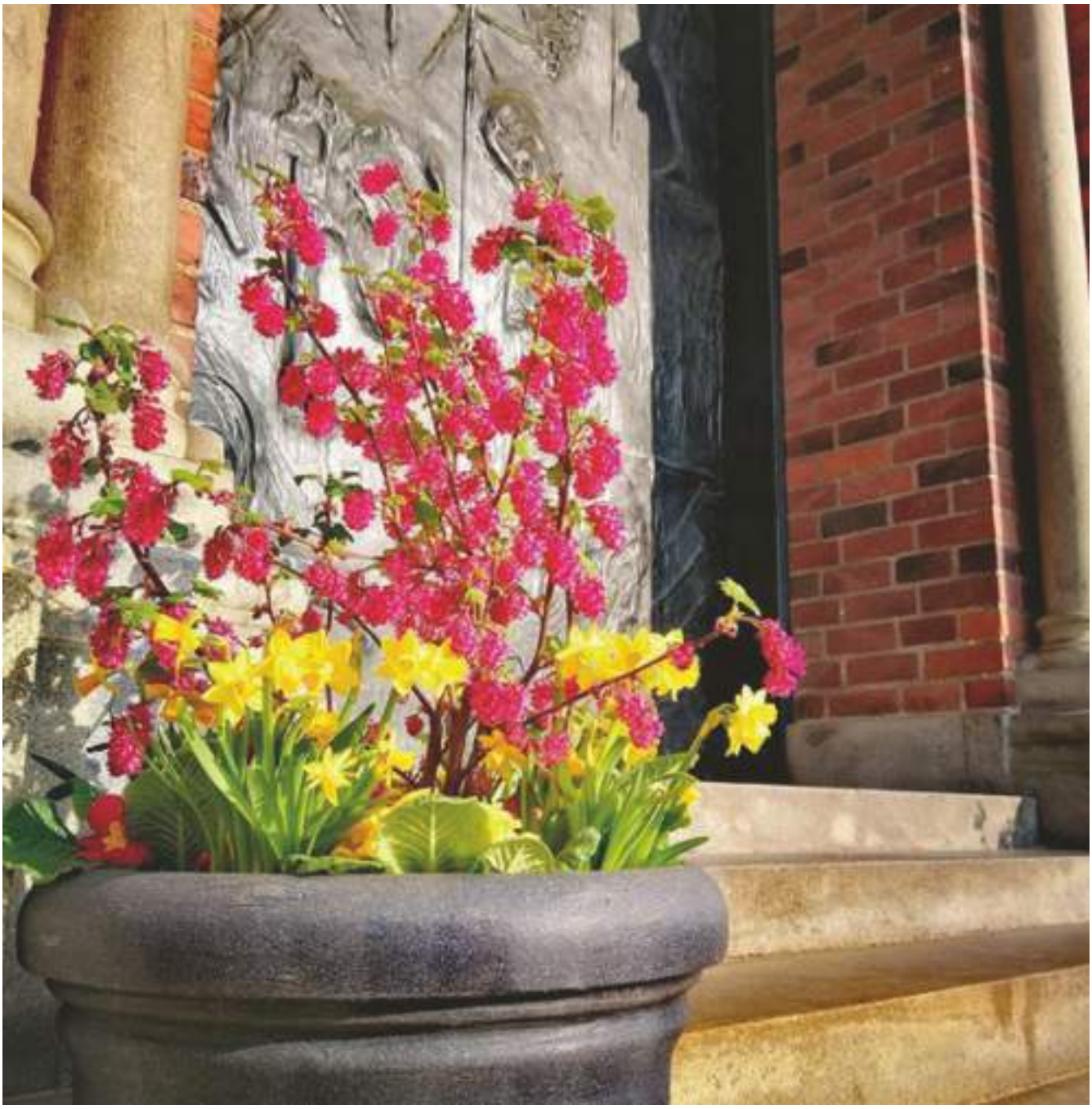

↑ →

Fig. 3 og fig. 4: På billederne ses afstandsmarkeringerne på gulvtæppet i moskeen og et bedetæppe, der har været brugt i moskeen for at undgå smitte og er blevet indsamlet til Roskilde Museum. **Foto**: Thea Kaspersen, ROMU.

præsten via streaming tændte lys på andres vegne, mens de deltagende fulgte med bag skærmen på Facebook og likede, når der blev tændt lys for deres navn.[22] På denne måde udviklede der sig en række nye online-tilbud, som menighederne kunne tilgå for at interagere med hinanden og med kirken.

I den katolske kirke Skt. Laurentii fortæller sognepræsten, at menigheden efter hans overbevisning fulgte påskegudstjenesterne online fra den katolske domkirke i København, i Peterskirken i Rom eller fra kirker i deres oprindelseslande og altså ikke fra kirken i Roskilde. Kirken har ikke selv produceret onlineindhold, men har på deres hjemmeside henvist til den katolske domkirke i København.[23] En undersøgelse af danske tros-samfund under covid-19 peger i den forbindelse på, at der har været en generel tendens til centralisering, hvor menigheder fra mindre lokal-samfund har søgt mod et større og bedre onlineindhold hos de store menigheder, der har haft bedre ressourcer til selv at skabe nyt.[24]

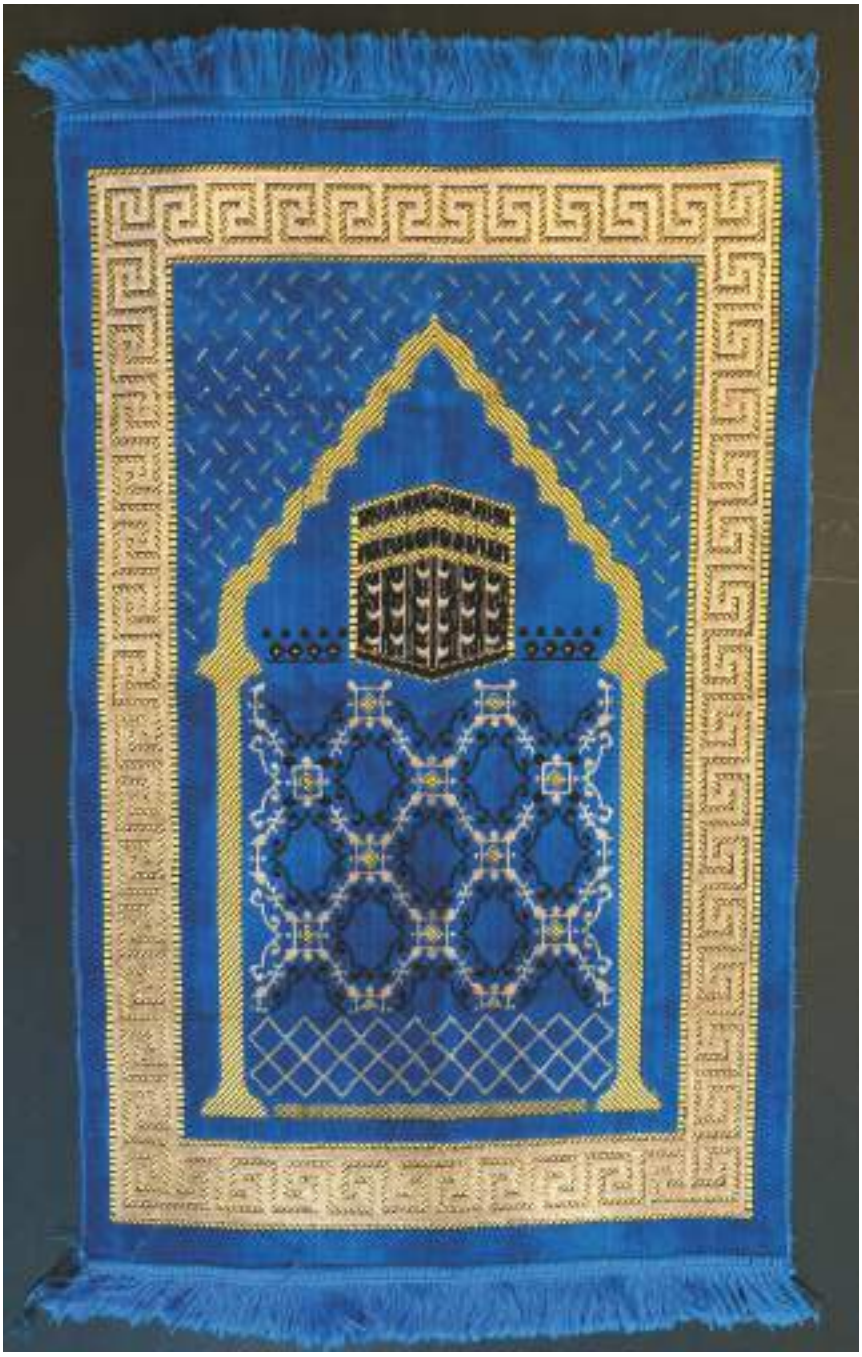

GENÅBNING OG TILPASNING

Vi bevæger os nu tidsmæssigt fra den store nedlukning i marts og april til den begyndende genåbning af samfundet i maj 2020, hvor religiøse organisationer igen kunne åbne op for offentligheden ved overholdelse af en række restriktioner. I denne periode har de tre religiøse organisationer i Roskilde fortsat aflyst de fleste sociale arrangementer. I stedet er fokus rettet mod de før lukkede kerneritualer og for de to kirkers vedkommende også afviklingen af forårets ophobede religiøse handlinger, særligt de mange konfirmationer og firmelser.

Fredagsbøn med afstand og bedetæppe

Efter genåbningen kunne de igen samles til fredagsbøn i Ayasofya-moskeen, men med færre mennesker samlet ad gangen, og alle placeret forskudt ud fra afstandsmarkeringer på det gulvtæppe, bønnen foretages på. For at undgå smitte via gulvtæppet fortæller bestyrelsesformanden Yalcin Dogan, at de besluttede, at mundbind eller brug af personligt bedetæppe var påkrævet ved bøn i moskeen.[25] På Roskilde Museum synes vi, at den usædvanlige brug af bedetæppe er med til at vise betydningen af covid-19 for moskeen, og vi har derfor indsamlet et bedetæppe, der er blevet anvendt i Ayasofya-moskeen under covid-19.

↓

Fig. 5: Vievandskarret ved indgangen i Skt. Laurentii Kirke er normalt fyldt med indviet vand, hvor katolikken dypper fingrene og gør korsets tegn. Nu er karret tømt, og menigheden må for en stund klare sig uden. Foto: Thea Kaspersen, ROMU.

Under en normal fredagsbøn er menigheden vant til at samles tæt skulder ved skulder med ansigtet rettet mod Mekka, hvilket ikke har været muligt under covid-19. Denne praksis kan bl.a. begrundes med, at man derved ikke giver plads til Djævlen, mens en anden forklaring er, at det giver en følelse af fællesskab.[26]

Nadver og kommunion i ny coronaversion

Normalt følger nadveren (evangelisk-luthersk tradition) og kommunionen (katolsk tradition) i de to kirker en fast struktur, men efter genåbningen blev de nødt til at tilpasse ritualet til de gældende restriktioner. Det har krævet nye beslutninger og argumenter, der indirekte indeholder overvejelser om, hvad der er meget og mindre vigtigt for ritualet. Ifølge religionshistoriker Jørgen Podemann Sørensen er et ritual "... en symbolsk handling eller en serie af handlinger, der tænkes at bevirke noget." Nadveren og kommunionen skal inden for den kristne kirke delagtiggøre Kristus med menigheden, og ritualet virker kun, så længe det gøres rigtigt, af de rigtige personer og med de rigtige remedier.[27] Det er altså en stor ting, når de i Roskilde Domkirke og den katolske kirke Skt. Laurentii har skullet udføre centrale ritualer på nye måder.

I Roskilde Domkirke har de afprøvet forskellige modeller for afholdelsen af et coronavenligt nadverritual, og de endte med en model, hvor menigheden fortsat selv bevæger sig op til alteret og modtager oblat (brød) og vin. Vejen op til alteret og tilbage er gjort ensrettet og med kirketjenere til at sørge for, at der sendes et begrænset antal personer op ad gangen med indbyrdes afstand og håndsprit. På vejen op går de deltagende forbi et lille opstillet bord, hvor der til hver enkelt er opstillet et bæger med en i forvejen ilagt oblat. Ved alteret undgår de at knæle, men indtager oblat og den uddelte vin, mens der, til forskel fra normalt, kun bliver sagt én fælles gang ordene: "Dette er Jesu Kristi legeme" og "Dette er Jesu Kristi blod" og ikke til hver enkelt.[28]

I Skt. Laurentii Kirke har de valgt at følge retningslinjerne fra Bispedømmet i København, der er den øverste katolske instans i Danmark. Normalt foregår uddelingen af Kristi blod og legeme ved alteret, hvor menigheden drikker Kristi blod i skikkelse af vin af samme kalk (bæger) og modtager hostien (brødet) direkte i munden. Under covid-19 har de i kirken ændret praksissen, således at det foregår ved bænkene, hvor præsten kommer rundt til menigheden og uddeler hostien. For at undgå smittespredning har den katolske kirke valgt, at menigheden skal nøjes med indtagelsen af Kristi legeme, og modtagelsen af hostien skal ske i hænderne og ikke direkte i munden.[29] Allerede den 7. marts 2020 reagerede den katolske biskop i København, Czeslaw Kozon, på udviklingen af covid-19 og de ændringer, det medførte i den katolske kirke i Danmark. Han argumenterede bl.a. for, at "brug af vievand og håndtryk ved fredshilsenen kan uden problemer opgives for en tid", og at Kristus er "fuldt og helt til stede også alene i brødets skikkelse", så derfor kan vinen også undværes under covid-19. Ydermere nævner han, at "den åndelige værdi af modtagelsen

af hans legeme er uafhængig af, om det sker i hånden eller munden".[30] Meldingen fra biskoppen tolker jeg som et behov for at genlegitimere de ændrede katolske ritualer, så ritualet, der ellers er afhængigt af den korrekte udførelse for at virke, kan tilpasse sig restriktionerne uden at blive undermineret af ændringerne.

Aflyste religiøse handlinger

Religiøse handlinger som f.eks. dåb, konfirmation, vielser og begravelser har som før nævnt været tilladt under covid-19, men det har været under vilkår, som for mange har været vanskelige at acceptere. Sognepræsten Sarah Krøger Ziethen fortæller bl.a. om de mange aflyste bryllupper, hvor brudepar forgæves forsøger at regne ud, hvornår de kan holde deres fest med flest mulige gæster.[31] De mange aflysninger blev også hurtigt til et administrativt besvær, hvor alt under nedlukningen skulle flyttes til nye datoer.[32] I Roskilde Domsogn var det specielt vigtigt at få afholdt konfirmationerne, der, til forskel fra afholdelsen af de andre religiøse handlinger, påvirkede mange familier på én gang.[33]

> De mange aflysninger blev også hurtigt til et administrativt besvær, hvor alt skulle flyttes til nye datoer

I Den romersk-katolske kirke har de to overgangsritualer for den unges indtrædelse og bekræftelse af den katolske tro, henholdsvis første kommunion og firmelse. I Skt. Laurentii Kirke valgte de, ligesom Roskilde Domsogn, at rykke firmelserne fra maj til august, så der blev bedre mulighed for en egentlig fejring. Menighedens begrænsede størrelse har betydet, at de i Skt. Laurentii Kirke har kunnet håndtere størstedelen ved at opdele de religiøse handlinger og sætte begrænsninger på personantallet i kirkerummet. Efterfølgende fælles arrangementer, såsom reception ved firmelse eller morgenbord ved første kommunion, valgte de fortsat at aflyse af hensyn til smitterisikoen.[34]

Begravelser og bisættelser har i mindre grad været omfattet af forsamlingsforbuddet, men har alligevel været omfattet af ændringer. Moskeen og den katolske kirke er begge mindre menigheder, og de har derfor kun haft ganske få begravelser og bisættelser.[35] I moskeen har bestyrelses-

formanden deltaget i enkelte begravelser under covid-19. I de tilfælde er den døde ankommet til moskeen for at blive vasket i moskeens vaskerum, hvorefter der er blevet bedt en bøn for afdøde, inden vedkommende efterfølgende er blevet sendt til begravelse i Tyrkiet. Ifølge Yalcin Dogan har de været langt fra at nærme sig forsamlingsforbuddet, fordi der generelt har været en stor respekt for covid-19. De fremmødte har dog skullet holde en større afstand end normalt, hvor traditionen, ligesom ved fællesbøn, ellers er at stå tæt og mærke fællesskabet med hinanden.[36]

I Roskilde Domsogn har sognepræst Sarah Krøger Ziethen oplevet, at døden er rykket tættere på den enkelte under covid-19, og dét selvom hun og hendes kollegaer i samme periode har begravet færre end et normalt år. Hun peger bl.a. på, at de daglige opgørelser over døde af covid-19 har gjort flere opmærksomme på det faktum, at vi alle på et tidspunkt skal dø.[37] De begravelser, som Maria Harms har afholdt under covid-19, har gjort hende ekstra opmærksom på de små ting, som hun før har taget for givet i sit arbejde som sognepræst. Hun har oplevet, at det er blevet vanskeligere at yde den diskrete omsorg, der især er vigtig ved begravelser, hvor folk er i sorg. Når hun har skullet kondolere til et menneske, der lige har mistet en nær, har det ikke fungeret at stå med to meters afstand, og derfor har hun været nødt til at hæve stemmen for at kunne høres. Der er i den sammenhæng flere situationer, hvor hun har oplevet sit arbejde som præst vanskeliggjort af restriktionerne.[38] På trods af vanskelighederne pointerede alle tre religiøse organisationers repræsentanter dog samtidig, at de har fuld forståelse for nødvendigheden af restriktioner, og de bakker op om myndighedernes tiltag og håndtering.

AFSLUTTENDE

Undersøgelsen af at være kirke og moské i regi af sundhedskrisen covid-19 bidrager først og fremmest til en forståelse af religion som praksis og fællesskab, og hvordan det bliver ekstra tydeliggjort i en situation, hvor fysisk samvær bliver begrænset. Med krav om nedlukning og restriktioner har de tre religiøse organisationer i Roskilde tilpasset sig covid-19, men undersøgelsen viser også, at det på flere måder har været vanskeligt. Her kan nævnes den aflyste påske, der ikke synes afholdt uden fællesskabet i kirken, og hvordan man fandt alternative løsninger såsom streaming på Facebook. Genåbningen af de religiøse bygninger i maj viste tilmed de religiøse organisationers evne og villighed til at ændre på ellers faste ritualer og praksisser, så de igen kunne afholdes fælles i de religiøse bygninger. Meget tyder på, at man også på den anden side af pandemien vil prioritere det fysiske samvær og vende tilbage til praksisser og ritualer, som de var før covid-19. De fleste af de nye onlinetiltag vil formentlig forsvinde igen, men der vil også være tilfælde, hvor covid-19 har virket som katalysator for en god idé eller nye overvejelser.

NOTER

[1] ROMU er en del af forsknings- og formidlingsprojektet "Religion – Levende Kulturarv" sammen med en række andre museer og universiteter. Projektet er ledet af Marie Vejrup, Center for Samtidsreligion, Aarhus Universitet. ROMU deltager sammen med Roskilde Universitet med delprojektet "Byen som religiøst hverdagsrum".

Projektet er støttet af Velux Fonden. Se også: https://samtidsreligion.au.dk/religion-levende-kulturarv/.

[2] Roskilde Domkirke.

[3] Det er indskrevet i Grundlovens § 4, at: "Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten." (Statsministeriet 1953).

[4] Præsteordenen Societas Mariæ Montfortana (montfortanerne) blev i 1713 stiftet af den franske præst og missionær Louis-Marie Grignion de Montfort (1673-1716). Ordenen adskilte sig bl.a. ved at lægge særlig vægt på inkarnationens mysterium og Jomfru Marias indblanding i dette (Denman 2001, 18).

[5] Denman 2001, 9.

[6] Sankt Laurentii Kirke.

[7] Schütze & Jensen 2018, 37 ff.

[8] Larsen m.fl. 2020a, 1.

[9] Retsinformation 2020a.

[10] Kirkeministeriet 2020a.

[11] Kirkeministeriet 2020b.

[12] Schütze 2014, 14.

[13] Harms 2020.

[14] Rosendal 2020.

[15] Rada 2020.

[16] Guneriussen 2007, 87.

[17] Den muslimske ramadan er en årlig 30-dages faste, hvor muslimer afholder sig fra mad og drikke fra solopgang til solnedgang. Som afslutning på fastemåneden afholdes festen Eid-ul Fitr (Rippin 2012, 112-113).

[18] Dogan 2020.

[19] Dogan 2020.

[20] Rosendal 2020.

[21] Rosendal 2020.

[22] Ziethen 2020.

[23] Sankt Laurentii Kirke.

[24] Kühle & Larsen 2020.

[25] Dogan 2020.

[26] Larsen m.fl. 2020b, 15.

[27] Podemann Sørensen 2006, 66-76.

[28] Rosendal 2020.

[29] Rada 2020.

[30] Kozon 2020.

[31] Ziethen 2020.

[32] Rosendal 2020.

[33] Harms 2020.

[34] Rada 2020.

[35] Dogan 2020 og Rada 2020.

[36] Dogan 2020.

[37] Ziethen 2020.

[38] Harms 2020.

INTERVIEWS

Dogan, Yalcin, bestyrelsesformand for Roskilde Kulturforening og Ayasofya moské. 29. september 2020.

Harms, Maria, sognepræst i Roskilde Domsogn. 30. september 2020.

Ziethen, Sarah Krøger, sognepræst i Roskilde Domsogn. 21. oktober 2020.

Rada, Mate, sognepræst i den katolske kirke Skt. Laurentii. 19. oktober 2020.

Rosendal, Anne, menighedsrådsformand i Roskilde Domsogn. 29. september 2020.

FORFATTEREN

Thea Lindholm Kaspersen
Videnskabelig assistent. Afdeling for Forskning og Kulturarv, ROMU.

LITTERATUR

Den katolske kirke i Danmark. Bispedømmet København. 2020. Opdaterede Retningslinjer for ansvarlig håndtering af COVID-19-tiltag i Den Katolske Kirke. https://www.katolsk.dk/fileadmin/dokumenter_bispekontoret/Vejledning_for_genaabning_af_kirkerne/Version9_Opdaterede_retningslinjer_for_ansvarlig_haandtering_af_COVID-19-tiltag_i_Den_katolske_Kirke.pdf.

Denman, H. 2001. *Sct. Laurentii kirke i Roskilde 1901-2001*. Historisk Samfund for Roskilde Amt.

Guneriussen, W. 2007. Emile Durkheim (kap. 5). I: Andersen, H. & L. Kaspersen (red.): *Klassisk og moderne samfundsteori*. København: Hans Reitzels Forlag.

Hansen, M. 2020. Ministre skal i samråd om julen. Her er de fire spørgsmål, kirken skal have svar på. Kristeligt Dagblad, 7. december, Kirke & Tro, s. 5.

Jensen, H.J.L. 2010. Gammeltestamentlig religion. *En indføring*. Frederiksberg: Anis.

Kirkeministeriet 2020a. Retningslinjer for en ansvarlig genåbning af folkekirken og andre trossamfund. https://www.km.dk/fileadmin/share/dokumenter/Retningslinjer_for_ansvarlig_genaabning_af_folkekirken_og_andre_trossamfund.pdf.

Kirkeministeriet 2020b. Retningslinjer for en ansvarlig genåbning af folkekirken og andre trossamfund. https://www.km.dk/fileadmin/share/dokumenter/officielt/Redaktionel_aendring__nr2__af_de_reviderede_retningslinjer__fra_aug_2020_for_ansvarlig_genaabning_af_folkekirken_og_andre_trossamfund__version_pr._19._august_2020_.pdf.

Kozon, C. 2020. Forholdsregler under faren for coronasmitte. https://www.katolsk.dk/den-katolske-kirke-i-danmark/aktuelt/single-news/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=15675&cHash=b30b41dd5be411c2ab07b6cb50f9725b.

Kühle, L. 2020. Religion i krise(r) – gratis livestream med Lene Kühle. Onlineforedrag afholdt af Folkeuniversitetet Aarhus, Emdrup og Herning d. 10. november 2020.

Kühle, L. & T. Larsen 2020. Religiøs forandring under covid-19. Onlineforedrag afholdt af Religionsvidenskabelig Forening d. 4. november 2020.

Larsen, T., A. Mauritsen, L. Kühle, J. Borup & M. Fibiger 2020a. "Vi har lukket ned for alle aktiviteter": Håndteringen af COVID-19-krisen hos anerkendte trossamfund i Danmark. Center for Samtidsreligion, Aarhus Universitet.

Larsen, T., A. Mauritsen, S. Sothilingam, L. Kühle, J. Borup & M. Fibiger 2020b. Religiøs forandring i en krisetid: Et case-studium af aarhusianske religionsgruppers håndtering af COVID-19-pandemien under og efter samfundsnedlukningen. Center for Samtidsreligion, Aarhus Universitet.

Podemann Sørensen, J. 2006. Komparativ religionshistorie. København: Books on Demand GmbH.

Pressemøde om coronavirus 11.03.20, statsministerens indledende redegørelse 2020. https://www.regeringen.dk/nyheder/2020/presse-moede-11-marts-i-spejlsalen/

Rasmussen, T. & E. Thomassen 2002. *Kristendommen. En historisk innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Retsinformation 2020a. BEK nr 224 af 17/03/2020. Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og forbud mod adgang til og restriktioner for visse lokaler i forbindelse med håndtering af Coronavirussygdom 2019 (COVID-19). https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/224.

Retsinformation 2020b. BEK nr 370 af 04/04/2020. Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler i forbindelse med håndtering af covid-19. https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/370.

Rippin, A. 2012. *Muslims. Their religious beliefs and practices.* Library of Religious Beliefs and Practices. London: Routledge.

Roskilde Domkirke [u.å.]. Om Domsognet. https://roskildedomkirke.dk/sognekirke/om-domsognet.

Sankt Laurentii Kirke [u.å.]. Om Skt. Laurentii Kirke. – Velkommen til Skt. Laurentii Kirke. https://www.laurentiikirke.dk/om-sognet/skt-laurentii-sogn/.

Schütze, L. 2014. *En fornemmelse for migration. Sted, materialitet og religion i udstillinger på Immigrantmuseet og Københavns Museum*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.

Schütze, L. & K. Jensen 2018. Himlen over Roskilde.
ROMU 2018. Årsskrift for Museumskoncernen ROMU, s. 25-53.

Statsministeriet 1953. Danmarks Riges Grundlov (Grundloven). https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1953/169.

Fjordfolket har altid søgt sammenholdet i krisetider

Emil Winther Struve

Spredningen af covid-19 fik i 2020 stor indflydelse på museernes planlagte formidling af fjordlandets kulturhistorie. Planlagte projekter og arrangementer blev tilpasset til den nye situation eller måtte udskydes til bedre tider. Samtidig medførte situationen en aktualisering af emner, hvis formidling ikke var planlagt.

På Frederikssund Museum Færgegården møder man i museets faste udstilling fortællingen om to store indhegnede pladser – palisadeanlæg, der var særligt karakteristiske for området omkring Frederikssund og Jægerspris i den sene bondestenalder. Mens museernes udstillinger var lukkede, kunne historien om palisadeanlæggene i stedet fortælles online. Historien om palisadeanlæggene blev aktualiseret, da deres opførelse og brug muligvis kan kobles til en af de tidligste pandemier, vi kender til.

FORANDRINGERNES ÅRHUNDREDER

Omkring 2800 f.Kr. står bondestenalderens befolkning i Danmark over for store forandringer. Nye kulturer strømmer til udefra, og gamle samfundsstrukturer er i opbrud. Mens de omkringliggende samfund retter fokus mod individet, vælger fjordlandet at holde fast i gamle skikke, hvor fællesskab er kernen i samfundet. Det kan vi se, fordi vi finder deres samlingspladser – palisadeanlæggene. Men store forsamlinger byder også på lurende sundhedsmæssige farer.

→

Fig. 1: Ved Roskilde Fjord opførte bondestenalderens befolkning palisadeanlæg – store områder indhegnet af tusindvis af stolper. Her mødtes datidens befolkning for i fællesskab at udbygge anlæggene og udføre ukendte ritualer. Skitse: ROMU.

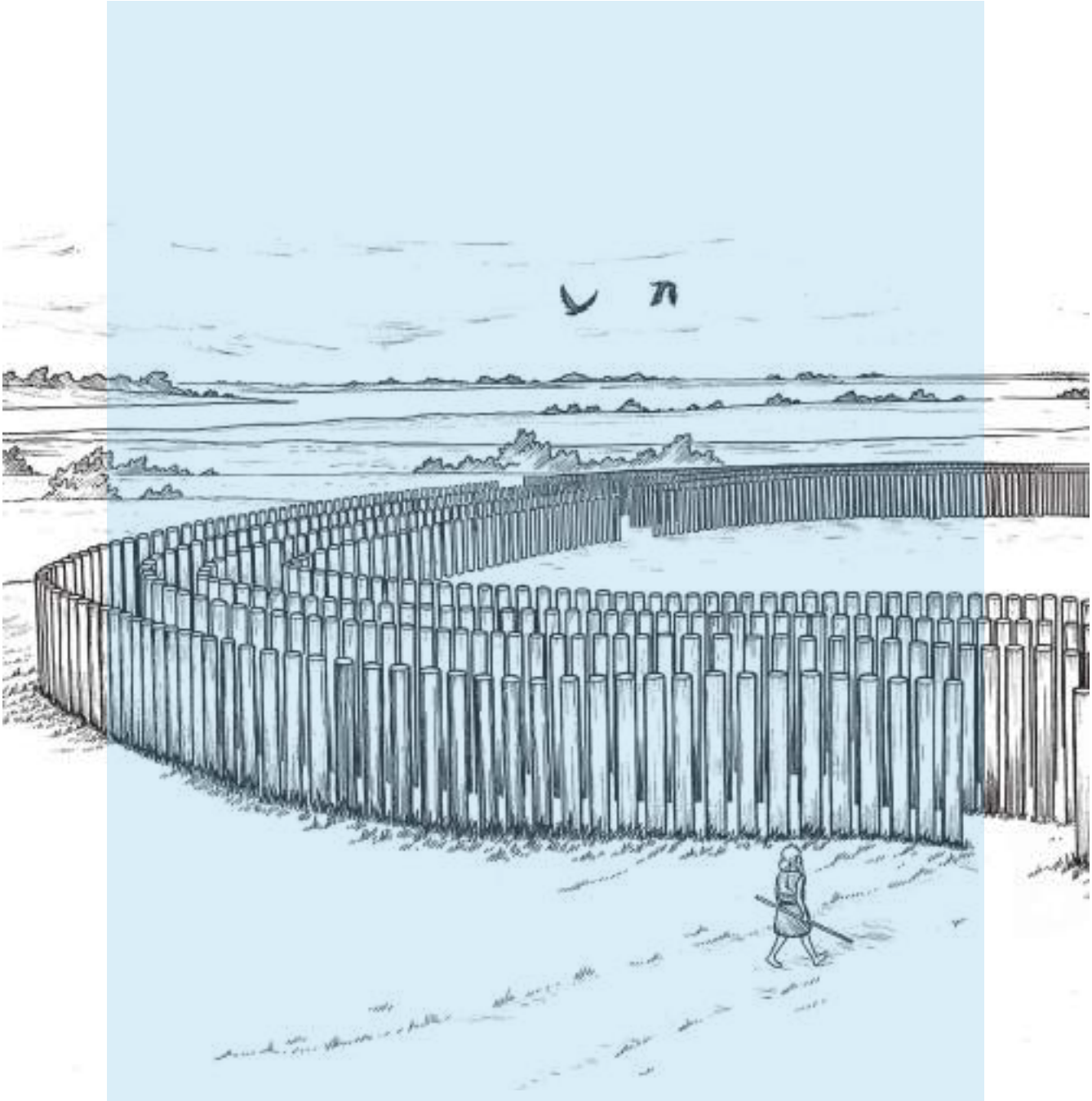

Lyder situationen bekendt? I grove træk kan man let finde paralleller mellem stenalderen og nutidige udfordringer. Helt så konkret kan man dog ikke sammenligne – dertil er vores viden om bondestenalderens Sjælland for begrænset. Men det er i disse tider interessant at stille spørgsmålene: Hvorfor valgte fjordfolket at forsamles i en krisetid? Og hvilken effekt havde samspillet mellem forsamlingerne og en mulig epidemi?

De store palisadeanlæg, som arkæologer fra det daværende Museet Færgegården og senere fra ROMU har udgravet på Kignæsbakken i Jægerspris og ved Torøgelgårdsvej syd for Frederikssund, kan dateres til perioden 2900 til 2500 f.Kr. i den sene del af bondestenalderen. Vi regner med, at palisadeanlæggene har fungeret som en slags samlingspladser og dannet rammer om kontakt, ritualer og organisering af bondestenalderens samfund. De har labyrintiske strukturer, med indgange, som tilføjes og lukkes, og tolkes som et håndgribeligt billede på et samfund præget af konstante skift i hierarki og magtbalancer.[1]

Opførelsen af palisadeanlæggene er en fortsættelse af en på europæisk plan grundlæggende tradition for opførelse af indhegnede anlæg gennem hele bondestenalderen. Anlæggene kan variere meget i størrelse, udformning og brug, men demonstrerer på et overordnet plan, hvordan

↓

Fig. 2: Palisadeanlæggenes placering ved Roskilde Fjord. **Kort**: Emil Winther Struve, ROMU. © Geodatastyrelsen.

↑

Fig. 3: Dronefoto fra udgravningen af palisadeanlægget ved Torøgelgårdsvej. Stolpehullerne efter de mange tusinde stolper ses som mørke pletter i den lysere ler. Foto (videostill fra drone): Martin Hamberg, ROMU.

de tidlige bondesamfund har haft brug for fysiske rammer som en hjælp til at strukturere deres indbyrdes forhold både på det nære plan og i relationen til andre befolkningsgrupper. Samlingspladsernes rituelle fokus vidner desuden om samfundsstrukturernes uadskillelige sammenhæng til stenalderbefolkningernes religiøse forestillingsverden. Forskningen viser, at antallet af samlingspladser øges i perioder med kulturelle skift, hvor grundlæggende samfundsstrukturer som f.eks. ejerskab af land kan være under pres.[2]

I MEDGANG OG MODGANG

Forud for palisadernes opførelse er gået en lang periode med velstand. Landbruget introduceres ca. 4000 f.Kr., og den såkaldte tragtbægerkultur trives i næsten 1.000 år. I tusindvis af dysser og jættestuer bliver opført for at dyrke forfædrene, og det kan tolkes som et udtryk for et arvet hierarki, hvor slægtshistorie har større betydning for status end egne præstationer.[3]

Men omkring 3000 f.Kr. sker der store omvæltninger i samfundet. Det minder om nedgangstider: Byggerierne af jættestuerne, højdepunktet for tragtbægerkulturens tradition for opførelse af monumentale grav-

anlæg, går i stå.[4] Håndværkstraditioner ændres eller forsvinder helt. Det specialiserede håndværk omkring produktion af rigt udsmykket og fint udformet keramik til brug ved gravmonumenterne forsvinder helt og afløses af en produktion af lerkar med mere simpel form og minimeret udsmykning – det såkaldte St. Valby-keramik.[5]

EN USYNLIG BEFOLKNING

Vores forståelse af perioden møder modstand i udfordringen med at finde arkæologiske spor efter den befolkning, der opførte palisadeanlæggene. Det er, som om man i perioden har ændret måden at bo og bygge. Vi finder ikke periodens huse. Nogle steder ses tegn på en ændret livsstil. Man vender sig igen mod jagt og fiskeri. Det er på kystnære pladser langs fjorden, vi finder områdets få spor efter bopladser.[6] Desto mere imponerende fremstår derfor de store palisadeanlæg, der monumentalt har tydeliggjort befolkningens eksistens. Gabet til de minimale spor efter periodens daglige liv understreger ligeledes, hvilken afgørende betydning palisadeanlæggene må have haft.

> Det specialiserede håndværk omkring produktion af rigt udsmykket og fint udformet keramik (...) forsvinder helt

MIGRATION OG PANDEMI I STENALDEREN

Der er ingen enkeltstående forklaring på, hvorfor tragtbægerkulturens samfundsstrukturer opløses. En faktor kan være en voldsom migration af befolkningsgrupper tilhørende Yamnaya-kulturen, der flytter sig fra de ukrainske stepper mod vest. Med sig bringer de en helt ny livsstil. I Jylland og i Sverige ses udviklingen tydeligt gennem indvandringen af den jyske enkeltgravskultur og fremkomsten af den svensk-norske stridsøksekultur, der også kendes som bådøksekulturen.[7]

I stedet for de store fælles gravanlæg ses i disse områder mindre gravmæler med fokus på individets status og bedrifter. Samlingspladser kommer i store dele af landet til at høre fortiden til sammen med forsamlinger og fællesskab som kernen i et samfund.

På Sjælland er situationen dog en anden. Her er faktisk ingen spor efter indvandring, og den gamle befolkning går sine egne veje. Stenalderens

↑
Fig. 4: Randskår fra lerkar af St. Valby-type. Fundet i stolpehul indgående i palisadeanlægget ved Torøgelgårdsvej. **Tegning:** Rikke Lorentzen, ROMU.

↑
Fig. 5: Facetteret slibesten til produktion af stridsøkser af svensk-norsk type (bådøkser). Fundet ved palisadeanlægget ved Torøgelgårdsvej. **Foto:** Trine Sejthen, ROMU.

fjordboere opretholder samlingspunktet som koncept, men i en ny og monumental udformning, der understreger den fortsatte fokusering på ideen om en fysisk ramme for store forsamlinger, hvor fællesskabet struktureres og kontakter til omverdenen opretholdes.

En dybereliggende årsag til de samfundsændringer, der i fjordlandet udmunder i opførelsen af palisadeanlæggene, kan være en pestepidemi, hvis omfang endnu er ukendt i Skandinavien. Et DNA-studie påviste i 2018, hvordan to individer, gravlagt i en svensk jættestue, var smittet med pestvarianten Yersinia pestis. De to stenaldermennesker udgør de nordligste og ældste eksempler på smittetilfælde i et tidligt smitteudbrud, der hærgede dele af Europa og Asien. Epidemien – eller pandemien

er tidsmæssigt sammenfaldende med, at store bysamfund på sletterne i det nuværende Ukraine – såkaldte megasites med op mod 20.000 indbyggere – forlades.[8]

Der er endnu ikke påvist pest i skeletter fra sjællandske grave, men befolkningerne i Sverige og på Sjælland har været en del af de samme kontaktnetværk. De har mødtes og handlet – sandsynligvis i forbindelse med forsamlinger ved palisadeanlæggene (se f.eks. fig. 5). Det er langtfra umuligt, at smitte blev spredt over det sydskandinaviske område og har bidraget til opløsningen af samfundsstrukturer og til økonomisk nedgang. Det uklare billede af periodens befolkning har indtil videre forhindret en vurdering af pandemiens mulige betydning for udviklingen i fjordlandet. Gennem de store palisader udtrykkes det for datidens befolkning afgørende behov for at mødes i store forsamlinger med folk fra nær og fjern. De erfaringer, vi tager med fra år 2020 e.Kr., viser os, at netop dette behov også kan have haft en afgørende betydning for udbredelsen af en lurende pestepidemi omkring år 2800 f.Kr.

Det er langtfra umuligt, at smitte blev spredt over det sydskandinaviske område og har bidraget til opløsningen af samfundsstrukturer

I medierne diskuteredes under den første store nedlukning måder at imødegå coronavirus. Forskellige tilgange ses rundtom i verden. Var palisadernes opførelse afledt af en lignende situation? Eller endte forsamlingerne som en bidragende faktor for smittespredning? Spørgsmålene er ubesvarede. Men i en tid præget af forandringer valgte fjordlandets befolkning at samles. De havde behov for styring og for orden i kaos. Med opførelsen af palisadeanlæggene skabtes noget håndgribeligt. Et klart billede på en struktur, som alle kunne se, forholde sig til og leve videre i.

◆

NOTER

[1] Struve 2018.

[2] Fx Andersen 1997 og Raetzel-Fabian 2002.

[3] Nordquist 2001.

[4] Jensen 2001.

[5] Davidsen 1978.

[6] Fx Skaarup 1973.

[7] Fx Malmer 2002 og Hübner 2005.

[8] https://videnskab.dk/naturvidenskab/pest-fundet-i-stenalderkvinde-forklarer-maaske-mystisk-mangel-paa-mennesker

FORFATTEREN

Emil Winther Struve
Arkæolog. Afdeling for Forskning og Kulturarv, ROMU.

LITTERATUR

Andersen, N.H. (1997). Sarup vol. 1. *The Sarup Enclosures*. Jutland Archaeological Society Publications XXXIII: 1. Højbjerg.

Davidsen, K. (1978). *The Final TRB Culture in Denmark. A Settlement Study.* Arkæologiske Studier vol. V. København.

Hübner, E. (2005). *Jungneolitische Gräber auf der Jütischen Halbinsel. Typologische und chronologische Studien zur Einzelgrabkultur.* Nordiske Fortidsminder, Serie B, 24. København.

Jensen, J. (2001). *Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000-2.000 f.Kr.* Nordisk Forlag. København.

Malmer, M.P. (2002). *The Neolithic of South Sweden. TRB, GRK, and STR.* Stockholm.

Nordquist, P. (2001). *Hierarkiseringsprocesser. Om konstruktionen av social ojämlikhet i Skåne 5500-1100 f.Kr.* Umeå.

Raetzel-Fabian, D. (2002). *Monumentality and communication: Neolithic Enclosures and long distance tracks in West Central Europe*. www.jungsteinSITE.de

Skaarup, J. (1973). *Hesselø – Sølager. Jagdstationen der südskandinavischen Trichterbecherkultur.* Arkæologiske studier vol. I. København.

Struve, E.W. (2018). Kignæsbakken – Torøgelgårdsvej. To mellemneolitiske palisadeanlæg ved Roskilde Fjord. *Gefjon 3 – arkæologi og nyere tid.* Aarhus Universitetsforlag.

KULTURARV UD AF HUSET

Frisk luft og fortidsminder

Cille Krause

– nedslag i fortidens skjulte historier

Mange ting er vendt op og ned i 2020, og ikke meget er, som det plejer. Covid-19 har, blandt mange andre ting, også givet os nogle nye rammer for at komme ud og opleve verden omkring os. Vi skal holde afstand, overholde retningslinjer, og man kan ikke bare rejse afsted efter nye oplevelser. Men det giver os også en anledning til at tage vores hverdag og vores lokale område i nærmere øjesyn. For der er mange skjulte oplevelser og ukendte ting i vores hverdag og det område, vi lever i. Men de kan ofte virke helt skjult, fordi vi har vænnet os til at suse forbi dem i hverdagens jag. Hvem tænker over, at vi måske passerer en 1700-tals milesten, når vi har været i Hyrdehøjcenteret for at handle, eller at gravhøjen Maglehøj, i et parcelhuskvarter i Frederikssund, indeholdt begravelsen af en heks fra bronzealderen?

Formålet med denne artikel er at give nogle bud på de skjulte fortidige fikspunkter, der er i vores nærmiljø, som man kan besøge, undre sig over og dykke ned i – i god afstand, hvor alle retningslinjer overholdes, mens eventuelle nys forvises til eget ærme.

Samtidig er artiklen en anledning til at gøre opmærksom på, at fredede fortidsminder dækker over virkelig mange ting: De dækker over de klassiske dysser og jættestuer fra yngre stenalder, bronzealderens imponerende gravhøje, middelalderens borge og voldsteder samt de nyere stenbroer og milesten fra 1700-tallet. Nogle af de yngste fredede fortidsminder er krigergravene fra 1864 og de knap 600 genforeningssten, som blev rejst i hele Danmark til minde om Sønderjyllands genforening med Danmark i 1920. Både i forhold til datering, funktion og udformning er her således tale om en pose blandede bolcher. Men fælles for dem er, at de hver især rummer vigtige historier om vores fælles fortid.

→

Ledreborg Allé. Dette snorlige prestigeprojekt er et godt udgangspunkt for en gå-, køre- eller cykletur. Foto: Cille Krause.

←

Fig. 1: Harald Hildetands Høj har været vidne til mange af eftertidens begivenheder i Gl. Lejre.

Foto: Cille Krause.

Der er ikke offentlig adgang til fredede fortidsminder, "bare" fordi de er fredede. En stor del af dem ligger på privat grund, og man skal derfor have tilladelse af lodsejer, inden man besigtiger fortidsmindet. De fortidsminder, der indgår i denne artikel, er udvalgt således, at her udelukkende er tale om steder med offentlig adgang. I det følgende præsenteres en håndfuld forslag til fortidige udflugtsmål. Vi begynder med de ældste og arbejder os frem til nyere tid.

Bagerst i artiklen findes henvisninger til hjemmesider og en app, der kan være nyttige, når man er på udflugt i landskabet.

HARALD HILDETANDS HØJ

Gl. Lejre er rigt på fortidsminder, og der findes nok ikke den arkæolog eller historiker i Danmark, der ikke kender til stedet. Her har både været stormandshaller, skibssætninger og gravhøje fra jernalder og vikingetid, og en del af dette ses stadig tydeligt i landskabet. Men området indeholder også fortidsminder, der er langt ældre end de sagnkonger, vi formoder holdt til her. Et af disse fortidsminder, der har været tilskuer til begivenhederne, da stedet var centrum for magthaverne, er langhøjen Harald Hildetands Høj. Den er fra yngre stenalder og ca. 5.500 år gammel eller fra omkring 3.500 f.Kr.

Når denne langhøj får opmærksomhed, er det primært på grund af dens navn, som den har fået meget senere end stenalderen. Første gang, vi ser dette navn, er på Ole Worms træsnit med prospekt ("oversigtsbillede") over Lejreområdet fra 1643. At højen har fået dette navn, skyldes, at sagnkongen Harald Hildetand ifølge Saxo lå begravet i området, og det har Worm haft i baghovedet, da han lavede prospektet.[1]

Det ændrer dog ikke ved, at der er tale om en såkaldt langhøj fra yngre stenalder. Selve højen er, som navnet antyder, aflang, og cirka i midten lå gravkammeret, der var bygget af store sten. Omkring højen var ligeledes sat sten.

Tiden har ikke været mild ved højen, og mennesker har også fjernet sten fra anlægget til brug i vejbyggeri. Derfor har der været behov for restaurering, der bl.a. har tilføjet højen nye sten. Det er usikkert, om den har set helt sådan ud, da den blev bygget i stenalderen.

Yngre stenalder var en tid, hvor man, på sin vis, kæmpede mod naturen og landbruget var i sin spæde start. Man indførte landbrug med slid og møje og underlagde sig jord, så man kunne dyrke den og holde husdyr. Det kunne give anledning til strid med konkurrerende "naboer", og der var et stort behov for at kunne legitimere sin ret til jorden. Dette system kan yngre stenalders gravhøje være en del af. Ved at bygge denne type langtidsholdbare monumenter kunne man lave et fast holdepunkt for slægten, der kunne være med til at retfærdiggøre kravet på jorden. Og man må sige, at højen har været langtidsholdbar – hvis den kunne tale, ville den kunne fortælle historier om begivenheder fra tusindvis af år.

BØRNEHØJEN – SOM AT LØFTE TAGET AF EN LEGO-BYGNING

Børnehøjen ligger på det store grønne areal ud til vejen Børnehøjen i Himmelev, nordøst for Roskilde.[2] Her kan du opleve en dobbelt jættestue fra den del af bondestenalderen, vi kalder mellemneolitisk tid – det vil sige 3.200-2.400 f.Kr. Jættestuer er gravkamre, hvortil en snæver gang fører ind. De er bygget af store sten, og de har plads til, at flere kunne begraves derinde. Man kan kalde dem en slags "genbrugsgravplads". Det er dog specielt, at der i Børnehøjen blev etableret to gravkamre – som regel ligger jættestuerne enkeltvis i hver deres høj. På samme måde som med Harald Hildetands Høj kan også denne høj ses som en del af et system, hvor man, via langtidsholdbare og forfædre-forbundne monumenter, forsøgte at styrke sit krav til et givent stykke jord.

Oprindeligt har der ligget flere store "dæksten" som loft over gravkamrene i Børnehøjen, men de er blevet fjernet på et ukendt tidspunkt. Store kampesten var i høj kurs på den tid, hvor man anlagde veje, broer og jernbaner. Hvis man havde en dysse eller en jættestue liggende på sin jord, kunne man, i gamle dage, tjene penge på at sælge stenene til anlægsarbejdet. At dækstenene mangler på den dobbelte jættestue, giver os mulighed for at se, hvordan man har konstrueret anlægget – lidt ligesom når man løfter taget af en LEGO-bygning. Netop derfor er Børnehøjen en god høj at besøge, hvis man gerne vil ind i et af forhistoriens store stenbyggede gravkamre men ikke har fysik eller lyst til at kravle ind gennem snævre og mørke gange for at nå frem.

↑
Fig. 2: Den dobbelte jættestue Børnehøjen, hvor dækstenene mangler, så man kan se direkte ned i gravkamrene. Foto: Cille Krause.

↑
Figur 3: Kort over Maglehøjs beliggenhed i Frederikssund. **Kilde**: Styrelsen for DataForsyning og Effektivisering © Geodatastyrelsen.

EN BRONZEALDERHEKS OG HENDES GRAVHØJ?

På hjørnet af Maglehøjvej og Ådalsvej i Frederikssund ligger der en anden type gravhøj på et grønt område med offentlig adgang. Den hedder Maglehøj. Det betyder "meget stor høj". I dag er den omgivet af parcelhuse og hverdagsliv. Denne høj gemmer på en af forhistoriens mest gådefulde og mystiske kvindeskæbner – en begravelse, der skiller sig markant ud fra de andre grave, vi kender fra bronzealderen (1.700-500 f.Kr.).[3]

Da gravhøjen blev udgravet i 1888, fandt man en mindre stenkiste på blot 39 x 63 cm, bygget af flade sten. Da låget blev løftet af, må det have været som at gå ind i et egyptisk gravkammer – uforstyrret og som et øjebliksbillede fra ca. 3.200 år siden. I lidt mindre skala, bevares, men alligevel! I bunden af stenkisten lå brændte menneskeknogler, og oven på disse var gravgaverne blevet lagt – de havde heldigvis ikke været med på ligbålet. Blandt gaverne var en kniv, en bøjlenål (et dragtspænde), en dobbeltknap (til at holde dragten eller kappen lukket med) og en bæltedåse – en slags "dekorativ bæltetaske", som kvinder kunne gå med i bronzealderen, hvis de var rige nok. Dét der adskiller kvindens gravgaver fra datidens andre kendte gravgaver, er sagerne, hun gemte i sin "bæltetaske", de gør nemlig hendes grav helt unik …

I denne lå der to hestetænder, flere knogler fra et væseldyr, et kloled fra et kattedyr (formentlig en los), et knoglefragment fra et rådyr eller lam, et stykke af en fugls luftrør, mange hvirvler fra en slange og brændte knogler, der kunne stamme fra et menneske. Derudover indeholdt beholderen en gren fra en røn, et stykke trækul (formentlig af bævreasp), tre småsten, to stykker svovlkis, et stykke af en bronzekniv og et stykke bronzetråd. Indholdet er tolket som værende amuletter – magiske genstande, der måske kunne bringe lykke, værne mod ulykker eller bruges i trolddom? Hvem og hvad var denne kvinde, der blev begravet i en fjern fortid med sine mystiske gravgaver?

> Denne høj gemmer på en af forhistoriens mest gådefulde og mystiske kvindeskæbner (...) vi kender fra bronzealderen

Måske har kvinden i højen været en medicinkvinde, en heks, en klog kone, en troldkvinde eller én, der kunne kontakte de døde? Kært barn har ufatteligt mange navne. Og vi finder aldrig med sikkerhed ud af, hvilken rolle kvinden havde i sin samtid. En ting er dog sikker, hun skilte sig ud! Ikke nok med, at hun havde et mystisk sæt genstande med sig i graven, hun var også begravet på fornem vis i en gravhøj. Det var bestemt ikke alle forundt på den tid. Måske har hendes efterladte familie eller venner, fra det samfund, hun var en del af, værdsat hende, fordi hun hjalp dem gennem livets faser og kriser? Under alle omstændigheder har hun haft en helt speciel skæbne, og selv om hendes gravhøj ligner alle de andre gravhøje i landskabet, rummer den en helt særlig historie.

GRUNDLOVENS KONGE SAMLEDE RUNESTEN

En anden speciel men senere skæbne finder vi hos Frederik 7. Han underskrev i 1849 grundloven, og på det tidspunkt havde han blot været konge i et år.[4] Ved denne handling skrev han sig ind i danmarkshistorien. Men også blandt arkæologer er han en betydelig person, fordi han stod bag utallige udgravninger af fortidsminder og var en ivrig oldsagssamler. Nogle håndgribelige eksempler på hans interesse for oldtiden ses ved Jægerspris Slot. I slotsparken står der tre runesten, som han skaffede

↑
Fig. 4: De tre runesten som de i dag står opstillet i Jægerspris Slotspark. Foto: Cille Krause.

sig på Fyn. Runestenene er en lille eksklusiv samling af fortidsminder, som man sjældent finder opstillet i det fri. De tre sten blev skabt i vikingetiden og endte langt fra deres udgangspunkt på Vestfyn i en arkæologiglad konges varetægt.

Det drejer sig om tre sten, der alle er fra den nuværende Assens Kommune. Den ene sten er Sønderby-stenen (700-1100 e.Kr.), der blev fundet i et gærde i 1809, hvorefter den blev glemt igen. Skriften på stenen er uklar, men den gengiver muligvis et kvindenavn. Efterfølgende genfindes runestenen i 1841. De to andre runesten er fundet ved Flemløse, og de kaldes derfor Flemløse-sten 1 og 2.

Flemløse-sten 1 (700-800 e.Kr.) var indmuret i kirkegårdsmuren ved Flemløse Kirke. Vikingetidens tekst på den lyder "Efter Roulv står denne sten. Han var nuRa-gode, sønnerne satte (den) efter. Åver malede."[5] Flemløse-sten 2 (700-800 e.Kr.) bærer også indskriften Roulv, og den blev fundet omkring 1840 ved en gård i Voldtofte umiddelbart syd for Flemløse. Alle tre sten fik Frederik 7. bragt til Hagenskov, hvor han som kronprins og guvernør over Fyn boede. Tanken var, at stenene skulle opstilles i slotshaven på Hagenskov, beskyttet for fremtiden og vises frem for interesserede. I dag er stenene opstillet i Jægerspris Slotspark, hvor der er offentlig adgang, så man kan betragte dem på nært hold. De er placeret nær Grevinde Danners grav. Hun var Frederiks 7.s tredje kone – en borgerlig kvinde, som han giftede sig med til stor opstandelse i sin samtid. Frederik 7. og hans livsførelse synes at have været omgivet af virak og spontanitet. Men han har også haft en stor interesse for fortiden og det faste holdepunkt, den kan være.

FRA BISPENS TRAVLE MINISAMFUND TIL ET STILLE STED MED RO

Et område, der har undergået stor udvikling, er Sankt Hans i den vestlige del af Roskilde.[6]

Stedet er især kendt for den store rolle i forhold til psykiatrien. Fra begyndelsen af 1800-tallet byggede Københavns Kommune sit store psykiatriske hospital her ved Bistrup, et område, som København havde fået af Frederik 3. som tak for byens vellykkede forsvar mod svenskerne ved stormen på København i 1659.[7] Området bliver flittigt benyttet af løbere og gående, der nyder de smukke omgivelser og den ro, der er her. Og noget af det, som de besøgende kan se på deres tur, er de meget tydelige rester af den middelalderlige borg,[8] der lå her, længe før det psykiatriske hospital rykkede ind.

Hvis man følger Bistrup Allé gennem Sankt Hans, i retningen væk fra Roskilde, kommer man på et tidspunkt til en lille å, der løber ud i Roskilde Fjord. Lige efter man har krydset denne, kan man, på venstre hånd, se en meget markant bakke. På denne bakke står nogle gule bygninger med rødt tegltag. Men i middelalderen lå der en borg, ejet af Roskildebispen. Voldgravene fra borgen ses stadig tydeligt i landskabet mod nord og vest. Denne borg indeholdt et helt lille samfund. I Bistrup lå også bispens teglværk, der producerede glaserede gulvfliser til mange sjællandske kirker. Ligesom her også engang lå en lille sognekirke, der var et yndet mål for valfart i 1400-tallet. At folk tog hertil langvejsfra, skyldes historien om, at der i 1404 skulle være flydt blod fra et kors i kirken.[9] Der må have været et leben! Kirken blev revet ned i 1500-tallet, og borgen blev brændt ned i 1534 i forbindelse med Grevens Fejde. Ved reformationen overgik området til kongen, der byggede et jagtslot på stedet, hvoraf intet nu er tilbage. Som nævnt skænkede Frederik 3. området til København,[10] og de smukke omgivelser kommer både patienter og besøgende til gode.

↑
Fig. 5: Bistrup voldsted ved påsketid 2020. Den markante borgbanke med voldgrav ses tydeligt ud mod Bistrup Allé. Foto: Cille Krause.

→
Fig. 6: Den fredede Maglebro fra 1755 som man ser den fra den parallelle træbro.
Foto: Cille Krause.

ET SNORLIGE PRESTIGEPROJEKT – LEDREBORG ALLÉ

Et fortidsminde, der breder sig over et overordentligt stort areal, er den imponerende Ledreborg Allé anlagt i midten af 1700-tallet. Det var arkitekten Lauritz de Thurah, der også stod for en del byggeri på Ledreborg Slot, der planlagde den. Måske var det planen, at den skulle have strakt sig hele vejen fra Ledreborg i sydvest til Roskilde i nordøst? Så vidt nåede den dog aldrig – nu løber den fra Lindenborgvej i nordøst til godsets gravsted sydvest for Ledreborg. Man begyndte at beplante alléen i 1747.[11] Træerne i alléen er i dag fredet og bliver supperet med nye træer, når de gamle fældes. Alléen er Danmarks længste allé – og oprindeligt var den også Nordeuropas længste. I det vejanlæg, som alléen udgør, indgår Maglebro, der går over Kornerup Å. Broen er opført i 1755 af granitkvadre med tøndehvælvede gennemløb, og den er i dag klassificeret som et fredet fortidsminde.[12] Hvis man vil betragte broen fra et godt udsigtspunkt, gøres det bedst fra cykelstien, der løber på en træbro umiddelbart nord for broen. At gå, køre eller cykle en tur på alléen, og passere den fine bro er den ultimative måde at opleve det imponerende vejanlæg på. For det er næsten kun ved at opleve det "live", at storheden kommer til sin ret. Og derfor er det et oplagt mål for en "coronaudflugt".

MILESTEN – FIKSPUNKTER I ET AMBITIØST VEJNET

Mens Ledreborg Allé gør opmærksom på sig selv fra lang afstand, er der andre fortidsminder, der er langt mindre, og som man hurtigt kan overse, hvis man har for meget fart på. Et sådant står langs den trafikerede Holbækvej, på strækningen mellem krydset Låddenhøj og rundkørslen ud mod Svogerslev. Det drejer sig om en høj milesten udhugget af norsk marmor. Med sine over tre meter, og i sin nyrestaurerede form, ser den både smuk og imponerende ud. Men hvad er en milesten egentlig, og hvilken historie er den med til at fortælle?[13]

I 1761 havde man besluttet, at der skulle anlægges helt nye hovedlandeveje i landet.[14] Det skyldes, at de eksisterende var dårligt vedligeholdt, de snoede og bugtede sig, og de var svært fremkommelige. Et moderniseret vejnet ville være nyttigt, når varer skulle transporteres, rejsende skulle frem mere komfortabelt, og når militæret skulle rykke ud. Alt i alt var der mange fordele ved et moderniseret vejsystem. En konsekvens af projektet var, at flere af de gamle, lidt primitive milesten blev udskiftet. Milestenenes formål var at markere afstande i vejnettet, i dette tilfælde distancen fra Københavns vestlige byport.

↗

Fig. 7: Milestenen ved Holbækvej, på strækningen mellem Låddenhøj krydset og rundkørslen ud mod Svogerslev. Foto: Cille Krause.

→

Fig. 8: Milestenen ved Svogerslev Hovedgade, med Svogerslev Kro i baggrunden. Foto: Cille Krause.

VII
4½ MIL

VII
4½

5 MIIL

Det var Frederik 5., der påbegyndte arbejdet med vejnettet, og ved hans død, tog sønnen, Christian 7., over. Christian 7. lod en del af milestenene bære faderens monogram, mens andre bar hans eget – fx stenen på Holbækvej. Yderligere ser man på denne sten et posthorn. Det er ikke tilfældigt. Da prisen for postforsendelser på dette tidspunkt afhang af afstand, var postvæsnet meget interesseret i de nye angivelser af vejmål og opsætningen af milesten.

> Men hvad er en milesten egentlig, og hvilken historie er den med til at fortælle?

Milesten kendes i forskellige former. De er opsat og udskiftet under forskellige konger, men ikke alle bærer monogram. En lidt mere simpel milesten står langs Svogerslev Hovedgade ved Svogerslev Kro. Den er af granit og blot en meter høj, og den angiver, at der er 4 3/4 mil til København. En tredje type milesten finder man 1/4 mil længere vest på. Her står en stor granit-keglestub, hvor Kornerup Landevej krydser Kornerup Å, og den gør opmærksom på, at vi befinder os fem mil fra København. Denne type milesten blev afløseren for de slanke obelisker af norsk marmor, som ikke kunne tåle det danske vejr. Det er ligeledes Christian 7.s monogram, der er på de to milesten i Svogerslev og Kornerup. Fælles for stenene er, at de vidner om et kompliceret og ambitiøst moderniseringsarbejde i Danmark, der lagde grunden til den moderne infrastruktur.

Her slutter forslagene til ture for denne gang. Der er ingen tvivl om, at vores nærområde er en næsten uudtømmelig kilde til gode kulturhistoriske oplevelser og historier. Vi skal bare standse op indimellem og iagttage. Eller gå målrettet efter nogle nedslagspunkter – derfor denne håndfuld forslag. De viser bredden i fortidsminderne – både i funktion og i forhold til deres alder. Fælles for dem er, at de er vidner fra fortiden, som vi kan lære meget af.

God tur i landskabet!

←

Fig. 9: Milestenen ved Kornerup Landevej og Kornerup Å. **Foto:** Cille Krause.

NOTER

[1] Christensen 2015, 287 ff.

[2] Dele af denne historie er også bragt her: https://romu.dk/blog/frisk-luft-og-fortid-tre-ideer-til-ture-med-indhold/

[3] http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/93705/. Dele af denne historie er også bragt i https://romu.dk/blog/hvem-var-den-mystiske-person-i-gravhoejen/. Se også Boye 1889, Sørensen 1990 samt bronzealderudstillingen på Moesgaard Museum, hvor fundet er udstillet.

[4] Dele af denne historie er også bragt her: https://romu.dk/blog/grundlovens-konge-var-kendt-for-at-drikke-og-hore-og-samle-runesten/ se også Thrane 2014.

[5] Imer 2010, 153. Læs mere om stenene, der findes i databasen "Danske runeindskrifter", på: http://runer.ku.dk/

[6] https://www.psykiatri-regionh.dk/NRSH/fremtidens-retspsykiatri/fremtidens-sct-hans/Sider/Om-Sct.-Hans-hospital-i-Roskilde.aspx

[7] Andersen & Rasmussen 1999, 28.

[8] http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/131693/

[9] Nielsen et al. 1960, 1026.

[10] Andersen & Rasmussen 1999, 28.

[11] https://www.fredninger.dk/fredning/ledreborg-alle/

[12] http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/96804/

[13] Læs mere om dette i Høj 2016.

[14] Draiby 1990, 39 f.

FORFATTEREN

Cille Krause
Museumsinspektør. Afdeling for Forskning og Kulturarv, ROMU

LITTERATUR

Andersen, M. & Rasmussen, U.F. 1999. *Middelalderguide Roskilde Amt Ni ture*. Amtscentret for Undervisning Roskilde Amt.

Boye, V. 1889. Maglehøi-fundet. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1889, s. 317-340.

Christensen, T. 2015. *Lejre bag myten. De arkæologiske udgravninger*. Jysk Arkæologisk Selskab. Gylling.

Draiby, E. 1990. *Gamle danske milepæle*. Miljøstyrelsen, Skov- og Naturstyrelsen.

Høj, M. 2016. Tre milesten og deres historie. *ROMU 2015 – Årsskrift for Roskilde Museum*, s. 86-107.

Imer, L. 2010. Faaborg-stenen og de ældste danske runesten. I: M. Andersen & Nielsen, P.O. (red.). *Danefæ. Skatte fra den danske muld*. Nationalmuseet, Gyldendal, s. 149-154.

Nielsen, N., Skautrup, P., Engelstoft, P. & Jørgensen, H. (red.) 1960. J. P. *Trap Danmark*. Femte udgave. Københavns Amt. Bind III, 3. Gads Forlag.

Sørensen, S. A. 1990. *Oldtidsfund fra Færgegaardens arbejdsmark*. Museet Færgegaarden.

Thrane, H. 2014. *Kongen Jægermesteren og Livskytten. Frederik den Syvendes arkæologiske mani*. Nationalmuseet.

WEB-RESSOURCER

https://romu.dk/blog/hvem-var-den-mystiske-person-i-gravhoejen/

https://romu.dk/blog/frisk-luft-og-fortid-tre-ideer-til-ture-med-indhold/

https://romu.dk/blog/grundlovens-konge-var-kendt-for-at-drikke-og-hore-og-samle-runesten/

LINKS

Læs mere om runesten i databasen "Danske runeindskrifter", på: Runer.ku.dk

Læs mere om milesten i Ejvind Draibys bog Gamle danske milepæle her: https://naturstyrelsen.dk/publikationer/2010/feb/gamle-danske-milepaele/

Læs om appen for Beskyttet Natur. Denne oplyser også om de fredede fortidsminder. https://mst.dk/natur-vand/natur/national-naturbeskyttelse/3-beskyttede-naturtyper/appen-for-beskyttet-natur/

Få mere at vide om de registrerede fortidsminder. Søg eksempelvis i kortvinduet. http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

Sukkerhus i Roskilde byggede på slavehandel i 1700-tallet

Daniel Tarkan Nacak Rasmussen

Roskilde Museums bygning på hjørnet af Sankt Ols Stræde og Sankt Ols Gade gemmer på en mørk historie. En historie fra 1700-tallet om udnyttelse af mennesker i jagten på økonomisk fortjeneste. Og om vold, der dengang blev brugt og opfattet som et legitimt middel til at få mennesker til at rette ind. Roskilde Sukkerraffinaderis korte virke fra 1763-79 er en af historiens skyggesider, som artiklen her kaster lys over.

Roskilde var efter reformationen i midten af 1500-tallet skrumpet til en lille ubetydelig provinsby. Byens livsnerve, kirken, havde mistet sin magt, og handelen var rykket til København.

Det må derfor have været en opmuntrende nyhed, da Johan Jørgen Holst i 1700-tallet kom til Roskilde med visionen om at anlægge et sukkerraffinaderi. Den store fortjeneste ved sukkerproduktion havde primært været forbeholdt København, men med kronens frigivelse af sukkerhandelen i Dansk Vestindien i 1754 kunne andre byer nu få del i den lukrative forretning.

Om det ligefrem var for at genrejse byen til fordums storhedstid i middelalderen, vides ikke. I hvert fald mente Holst og de øvrige interessenter, at det ville gavne byen med en sådan forretning, blandt andet fordi sukker var en luksusvare, som der var stor efterspørgsel på fra den velstående overklasse på landet.

→

Fig. 1: Afstraffelsesmetoderne for 'maron' (flugt fra plantage) eller oprør var ofte brutale. Efter at være blevet pisket med gloende tænger blev sorte slavegjorte hængt levende ved ribbenene i en galge. Illustrationen viser afstraffelsespraksis af oprørske slavegjorte i Surinam, som givetvis også gjaldt i de danske kolonier. Illustration: William Blake i bog af kaptajn John Stedman fra 1796.

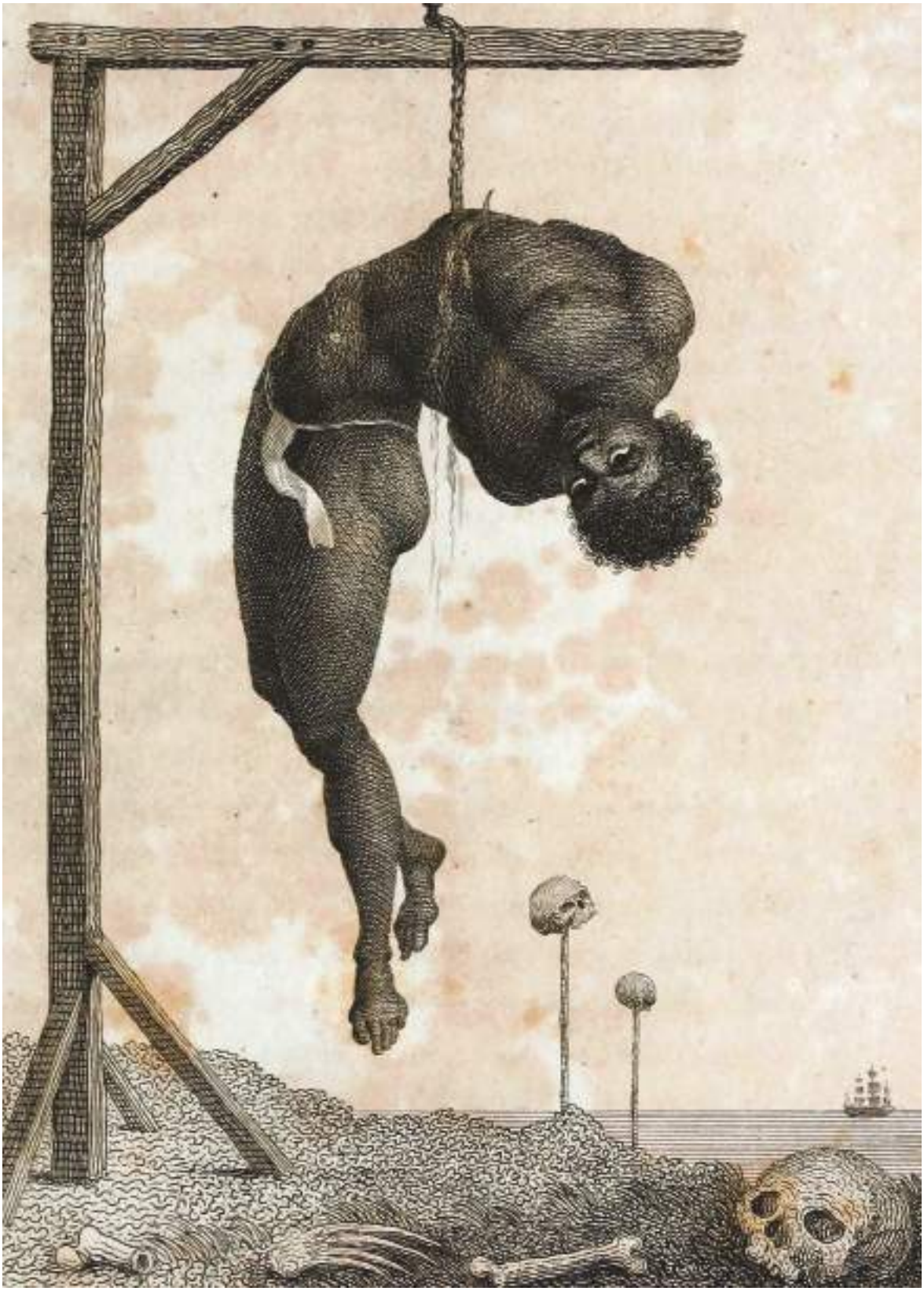

←

Fig. 2: Sukkerhuset set fra Sankt Ols Gade. Facaden med dens lavloftede etager vidner om den pladskrævende affære, som det var at raffinere råsukker. I dag huser Sukkerhuset en stor del af Roskilde Museums permanente udstilling. **Foto:** Daniel Tarkan Nacak Rasmussen, ROMU.

FORRETNINGEN TOG FORM

Holst gik derfor til kongen med argumentet om, at et sukkerraffinaderi kunne afhjælpe den ekstreme efterspørgsel på raffineret sukker hos de overbebyrdede københavnske raffinaderier. Frederik 5. underskrev privilegiet 22. april 1763, og forretningen kunne begynde at tage form. Raffinaderiet blev oprettet som interessentskab mellem lokale borgere og rige købmænd fra København, da Holst manglede den fornødne kapital til byggeriet.

Sukkerraffinering var en pladskrævende affære, og for at spare plads byggede man Sukkerhuset og anlagde flere lavloftede etager, der i dag danner rammerne om en stor del af museets udstilling.

> Sorte slavegjorte blev udnyttet til at producere sukkerrør, under en hverdag med tvang, vold og lemlæstelse

PRIVILEGIET

Det kunne måske lyde, som om sukkerforetagendet var en guldgrube, men Holst skulle vise sig at være blind over for de økonomiske bindinger, som var en forudsætning for privilegiets tilblivelse. Som det fremgår af privilegiet, var man forpligtet til kun at sælge sukker af oplag på 20 pund (ca. 10 kg) og udelukkende til landdistrikterne. Sukkerraffinering var et kongeligt privilegium, som gav monopol på sukkerraffinering i et bestemt område, og dermed kunne man ikke sælge sukker i de områder, hvor der allerede lå raffinaderier, primært i provinserne og de københavnske distrikter.

RAFFINADERIET SATTE SPOR

Produktionen fik alligevel betydning for byen. Rørsukker er en relativt ufin sukkerform, der er nødsaget til at blive renset for uønskede stoffer. Det efterlader en række forskellige biprodukter, som kunne udnyttes af de lokale købmænd. For eksempel brugte byens apoteker Christian Friderik Frick sukkeret til at fremstille apotekersirupper – en eftertragtet vare blandt byens elite.

For apotekeren blev Roskilde Sukkerraffinaderi en særdeles lukrativ forretning, men han var ikke den eneste, som tjente godt på det nye hvide guld. Som det fremgår af regnskaberne, var omkostningerne til transport relativt store. Grundet den lavbundede fjord og skibsbroens dårlige stand kunne større skibe ikke lægge til i Roskilde, og man måtte derfor omlaste råsukkeret til småbåde eller til hestevogn ved Frederikssund ladeplads. Dermed fik kuske og skippere indirekte gevinst af sukkerproduktionen.

Det var altså ikke blot raffinaderiet selv, der tjente penge på sukkeret – købmænd, skippere, kuske og mange andre fik, direkte eller indirekte, økonomisk gevinst på den baggrund. Raffinaderiet satte spor i samtiden og i årene, der fulgte – også som andet end en fysisk bygning i gadebilledet.

PISK TIL DØDE OG GRUSOM UNDERTRYKKELSE

Men forretningen havde en brutal bagside på den anden side af Atlanterhavet. Sorte slavegjorte mennesker blev udnyttet til at dyrke sukkerrør under så ekstreme forhold, at den gennemsnitlige levetid, fra de blev gjort til slaver, til de døde, var 7 år. Vold blev anvendt som et magtmiddel til at undertrykke, og brutale former for straf skulle fungere afskrækkende, så ingen ville forsøge sig med oprør.

"Der var så mange, der fik bank dengang," vil nogen måske tænke. Og det blev da helt givet opfattet som mere legitimt at bruge vold som magtmiddel i 1700-tallets samfund. Men som det fremgår af et københavnsk arbejdsreglement for sukkerraffinaderierne, så var arbejdsforholdene på raffinaderierne faktisk væsentligt bedre end for øvrige erhverv. Sukkermesteren måtte ikke irettesætte raffinaderiets svende eller drenge med vold, men blot ved anstændig påtale. Foruden privilegiet om anstændig påtale var medarbejderne på Roskilde Sukkerhus tilmed fritaget for personskatter, som ellers var normen for arbejdende borgere.

Sukkerarbejderens privilegier var dog blandt særtilfældene, og øvrige borgere oplevede vold og skatter som en del af deres dagligdag. Særligt fæstebønder var ofre for herremandens voldsgerninger. Man kunne måske fristes til at drage paralleller mellem volden udøvet mod fæstebønder og slavegjorte, men volden udøvet mod slavegjorte mennesker var så ekstrem, at den kræver en separat opmærksomhed i vores fælles erindring.

I 1733 indførte generalguvernøren over De Vestindiske Øer, Philip Gardelin, et slavereglement efter slaveoprøret på Skt. Croix. Reglementets funktion var at give lovmæssig hjemmel til at gøre brug af brutale afstraffelsesmetoder for at undgå fremtidige oprør. Hvis en slavegjort person, som f.eks. havde opfordret eller på anden måde medvirket til oprør eller maron, dvs. flugt fra plantage, skulle den slavegjorte knibes med gloende tænger og derpå hænges (figur 1, side 163). Hvis personen derimod kun havde

Bygningens historie og funktioner gennem tiden

1986-nu

Roskilde Museum.

1925-1984

Byens brandstation

1909-1925

Sukkerhuset bliver sprøjtehus

1783-1909

Pakhus for byens købmænd

1779-1783

Sukkerhuset var ikke i brug

1763-1779

Sukkerraffinaderi.

forsøgt sig med maron, skulle han modtage 150 piskeslag på nøgen krop og afskæring af det ene øre. En afstraffelsesform, de færreste overlevede.

HVAD VIDSTE HOLST OG INTERESSENTERNE?

Der hersker ingen tvivl om, at både Holst og de øvrige interessenter kendte til plantageslaveriets virkelighed i det daværende Dansk Vestindien. Det er rimeligt at antage, at Holst, der havde været ungkarl hos amtmanden i København, må have oparbejdet et vist kendskab til plantageøkonomien og slaveriet gennem sit arbejde.Derudover havde de københavnske interessenter allerede lignende foretagender i København, og de må derfor have kendt til brutaliteten i Dansk Vestindien.

> Interne stridigheder, ledelsens økonomiske bindinger, transportomkostninger og salgsforbuddet i København medvirkede til lukningen i 1779

I dag er Roskilde Sukkerraffinaderi en saga blot. Sukkerproduktionen nåede aldrig rigtig at blive lige så rentabel som de københavnske sukkerraffinaderier. Interne stridigheder, ledelsens økonomiske bindinger, salgsforbuddet i København og raffinaderiets transportomkostninger medvirkede til lukningen i 1779. Dermed blev der sat punktum for et brutalt kapitel i Roskildes historie.

Men det fortjener en særlig plads i historien, at vi også husker ofrene, når vi ser på Sukkerhuset i dag.

Efter lukningen af Sukkerraffinaderiet overgår det til lagerbygning, indtil det indrettes som sprøjtehus i 1909 og brandstation fra 1925. I 1989 flytter brandstationen til den nye beredskabsstation, og Sukkerhuset overtages af den kommunale forvaltning/Roskilde Museum.

◆

NOTER

[1] Gøbel 2015, 154.

[2] Petersen 1992, 26.

[3] Petersen 1992, 30.

[4] Petersen 1992, 27 ff.

[5] Petersen 1992, 17.

[6] Petersen 1992, 37.

[7] Olsen et al. 2017, 168 ff.

[8] Petersen 1992, 18.

[9] Gardelins slavereglement i Olsen et al. 2017, 103.

[10] Petersen 1992, 21.

FORFATTEREN

Daniel Tarkan Nacak Rasmussen
Formidler. Afdeling for Formidling og Kommunikation, ROMU.

LITTERATUR

Gøbel, E. 2015. *Vestindisk-guineisk Kompagn*i 1671-1754. Odense: Odense Universitetsforlag.

Olsen, P.E. 2017. *Danmark og kolonierne: Vestindien: St. Croix, St. Thomas og St. Jan*. København: Gads Forlag.

Petersen, H. 1992. *En skiøn sukkerfabrik: Roskilde sukkerraffinaderi 1763-1779*. Roskilde: Roskilde Museums Forlag.

Sagnkongerne som stream

Isabella No'omi Fuglø og Julie Nielsen

Det er forår 2020, og Danmark er – ligesom stort set resten af Europa – lukket ned grundet stigende smittetal i covid-19-kurven. Men på en solrig aprildag forenes Kongerækken, sagn og fakta på gårdspladsen ved Lejre Museum. Håndspritten, de individuelt pakkede snacks og det gode humør er fundet frem, og Hans Erik og Anders gør sig klar til en omvisning rundt i Gl. Lejres kulturlandskab. Dagens agenda er klar; der skal fem appendiksafsnit til den succesrige podcastserie Kongerækken i kassen.

Kongerækken, som i dag er en del af Politiken Historie, består af historiker Hans Erik Havsteen og journalist Anders Olling. Makkerparret tog det historieglade og videbegærlige podcastpublikum med storm i 2015. Fra Gorm den Gamle til Margrethe 2. tog de med gode historier og et væld af charme lytterne med på en tur gennem historien om kongeriget Danmark. På Lejre Museum vidste vi, at der manglede noget indledende til den fortælling. 2020 blev året, hvor der blev rettet op på den forseelse.

→

Fig. 1: Isabella Fuglø gør sig klar til videooptagelserne om Lejres fem ræsonnementer ved markeringen af en af Lejres store kongehaller, Hus IVab fra 10. århundrede, der blev opdaget og udgravet i 1986. I baggrunden ses den flotte kuppelformede gravhøj Mysselhøj. Foto: Julie Nielsen, ROMU.

MIDLERTIDIGT LUKKET GRUNDET COVID-19

Fra Lejre Museum berettes historien om det magtcentrum, som i en radius på cirka én kilometer rundt om museet var placeret i området i yngre jernalder og vikingetid. På baggrund af resultater fra arkæologiske udgravninger foretaget gennem de seneste tre årtier åbnes fortællingen om et dynasti, der tydeligt i form af både bebyggelse, gravpladsområder og statusmarkører har fremvist, demonstreret og udøvet sin magt fra hjertet af Sjælland i perioden ca. 500-1000 e.Kr.

Men med ét blev det fysiske rum og mødet med publikum udfordret. Museets klassiske formidlingstiltag – selve udstillingslokalerne med de originale genstande – blev grundet den hærgende pandemi fra den ene dag til den anden lukket ned og dermed gjort utilgængelige for publikum. En eksistenskrise kom inden for rækkevidde – for hvad nu? Hvor længe kommer det her til at vare? Og hvordan inviterer vi publikum indenfor i vores ikke-fysiske vidensrum?

> Hele landskabet omkring Lejre Museum, placeret midt i historiens centrum, kan vækkes gennem flere medier end kun udstillingen

Lejres historie indeholder mange vinkler og perspektiver og kan aktualiseres på flere måder. Pandemien krævede, at vi tænkte museet ud af udstillingsformatet, hvilket ikke er ubetrådt land – men med hvilke formater understøtter vi museet ind i fremtiden uden afsavnet af det fysiske rum?

Ordet museum stammer fra det græske museion og er en betegnelse for en helligdom viet til de ni muser. En muse, det græske mousa, betyder "den, der erindrer". Og at hjælpe andre med at "erindre" er vel museernes fornemste opgave som formidlingsinstitution. Her behøver genstandene og det fysiske rum langtfra at stå alene. Hele landskabet omkring museet, der er kendetegnet ved at være placeret midt i historiens centrum, kan vækkes gennem flere medier end udstillingen, som vil suppleres på bæredygtig vis deraf.

Historiefortælling rummer en række dynamiske processer, hvor måden, hvorpå vi taler om tingene, er essentiel. Vi skal hele tiden gentænke og

forny denne samtale. Kilder fra oldtid og middelalder skildrer en kongerække fra Lejre, der ligger før Jellingdynastiet, som mange danskere ellers kender så godt. Historien, der med kildekritikkens fremkomst og mangel på arkæologiske resultater omkring år 1900 blev reduceret til sagnhistorie, rummer et univers af tolkningslag og spejlingsrum for de spor, der i dag kendetegner Lejre som arkæologisk interessant område. Et mulighedsrum eksisterer her: samtalen, som skal aktiveres og vække opmærksomheden for både museum, genstande og landskab.

FRA SKJOLDUNGE TIL PODCAST

Under krisen blev følgende en fast vending på museet: nok lukket, men ikke slukket. Hvis ret skal være ret, havde vi dog allerede i årets tidligste måneder taget kontakt til makkerparret bag Kongerækken. Det var dengang, hvor vi endnu ikke havde forestillet os, hvor stor en del af både arbejds- og privatliv coronavirus og pandemien kom til at fylde. Vi var altså på forkant med omstillingen mod en mere digital hverdag, som i sandhed blev en dominerende virkelighed i tiden, der fulgte. Det var dog først under nedlukningen og med museets døre lukket for publikum, at vi for alvor kunne vie vores tid til at få kulturarven ud på flere platforme.

På baggrund af en bevilling fra Lejre Kommune til Nationalpark Skjoldungernes Land og Lejre Museum, ROMU, blev det muligt at slå pjalterne sammen med Politiken Historie. Et møde i Politikens historiske lokaler ved den pulserende Rådhusplads i København blev startskud til en fælles forelskelsesproces omkring et produkt til det publikum, der har interesse for den danske kongerække og kongeriget Danmarks første tid. Og til dem, der tør udfordres.

Vi blev hurtigt enige om et udgangspunkt i fem beretninger om seks sagnkonger fra skjoldungeslægten. Det blev til stamfaderen Kong Skjold, brødrene Roar og Helge, der delte land og hav imellem sig, den mægtige Rolf Krake, den højtagtede Frode Fredegod og den sidste skjoldungekonge, Harald Hildetand. Disse fem konger skulle indgå som et kapitel 0 i fortællingen om kongerækken kaldet Sagnkongerne.

Det, som den populære podcastserie ikke havde haft med i 2015, var den sagnomspundne kongeslægt, der lå forud for Gorm den Gamle. Årsagen hertil var tydelig: fordi de var blevet skrevet ud af Danmarkshistorien. Forkastet som ikke-valid historie, sagnhistorie. Og hvorfor var de så det? Fordi historierne var for overnaturlige og for fantastiske til at kunne have foregået. Og fordi der ikke var reelle beviser i form af håndgribelige fakta, som kunne bakke historierne op. Men det er der i dag.

I podcasten får Hans Erik og Anders god hjælp til at åbne dette univers af arkæologerne Tom Christensen og Julie Nielsen, der siden hhv. 80'erne og 00'erne har foretaget undersøgelser i Lejre – og fundet det ene spektakulære fund efter det andet, heriblandt Danmarks største kongehal fra vikingetiden. Idéen om en kongeslægt, og derved en kongerække,

↑
Fig. 2: Teamet bag fortællingen om Sagnkongerne til podcasten Kongerækken. Fra venstre mod højre: museumsinspektør Isabella No'omi Fuglø, arkæolog Tom Christensen, arkæolog Julie Nielsen, historiker Hans Erik Havsteen og journalist Anders Olling. Foto: Karina Bude, ROMU.

der går forud for Gorm den Gamle, er derfor ikke så utænkelig, som man troede for bare 100 år siden. Det blev til fem samtalestartende afsnit, hvor makkerparret runder mange hjørner af spændingsfeltet mellem genstande, landskab, sagnhistorier og arkæologiske resultater.

LEJRES FEM RÆSONNEMENTER

Og podcasten skulle ikke stå alene. For at underbygge betydningen af Lejre som yngre jernalders vigtigste kongesæde blev der udformet fem videoer med hver deres begrundelse for, hvorfor det gamle kongesæde i Lejre i dag kan betegnes som et tidligere magtcenter, og hvorfor vi kan kalde det for "kongerigets vugge". Videoerne blev til ved hjælp af en fornem donation fra Lejre Kommune til styrkelse af formidlingen i Lejre og dækker over de fem temaer:

- Lejre som kongesæde gennem 500 år
- Kongehallerne i Lejre
- Lejres sagnkongeslægt skjoldungerne
- Oldtidens monumenter i Lejre
- Lejres historiske renæssance

Med konkrete nedslag, eksempler og en direkte fortællestil præsenteres seerne for fem kerneargumenter for, hvorfor vi ikke bare kan afskrive Lejre – men derimod er forpligtiget til at begynde en samtale om områdets position i Danmarkshistorien. Videoerne, der er blevet afspillet og set flere tusind gange hver især, er sammen med podcasten en del af en samlet satsning, der har fokus på at udbrede resultaterne fra de seneste års udgravninger i Lejre – samt udfordre den forståelse af områdets betydning, der i de seneste 100 år har kendetegnet historiefortælling.

Videoerne om Lejres vigtighed og betydning har medvirket til en støt voksende digital fremgang på ROMUs mange platforme, og i 2020 indgik Lejre Museum et samarbejde med Clio Online, der bl.a. står bag historiefaget.dk og som er udbredt på mere end 85 % af de danske folkeskoler. En digital satsning, der med hjemmeskole som en ny virkelighed under covid-19 blev taget særligt godt imod. Satsningen med formidling af Lejres kulturarv gennem andre medier end det fysiske udstillingsrum er ikke nyt – men behovet for tilbuddet blev med coronakrisen tydeligt.

De fem ræsonnementer står som et supplerende led i den digitale satsning, hvor det bliver nemmere som bruger at opsøge det indhold og den glæde ved historien, samtalen og viden, som Lejre Museum rummer. Kulturarven skal udbredes for stadig flere borgere – og derfor skal vi også være tilgængelige på stadig flere medier og i stadig flere formater.

PODCASTEN HITTER SOM NYHED

I 2020 havde ROMU som organisation stor vækst i sin digitale brugerflade, hvor netop historien om den nye podcast om sagnkongerne toppede hitlisten.

Inden nytår rundede podcasten Sagnkongerne 85.000 lytninger og har på den måde tydeligt været en medvirkende faktor til at åbne og udbrede Lejres vigtige kulturarv for et større publikum og for alvor spille Lejres storladne fortid ind som en vigtig prik på Danmarkskortet.

FAKTABOKS

KULTURARV "ON DEMAND"

Ambitionen om både at formidle historien om kongesædet i Lejre i yngre jernalder og vikingetid, udfolde det univers, der findes mellem Lejres arkæologi og sagn, samt debattere nutidens erindringsfællesskaber om kongeriget Danmarks første tid er komplekst. Dertil er det en støtte at bevæge sig mellem flere formater og på flere platforme. Det giver os mere og flere rum til samtale.

Vores ambition er at invitere gæster, publikum og alle, der har lyst, indenfor til refleksion, støtte den kritiske stillingtagen og udfordre historien og måden, vi (om)skriver den på. I skrivende stund er museerne igen tvangslukkede af hensyn til folkesundheden, hvilket vi selvfølgelig gladeligt efterlever. Men alligevel savner vi brugermødet. Dette er dog blevet en lidt lettere byrde, i takt med at vi nu er kommet et digitalt publikum nærmere – og en digital samtale vokser frem.

◆

DE FEM AFSNIT AF KONGERÆKKEN

1. Kong Skjold drev i land og frelste danerne
2. Helge og Roar dræbte tyrannen og delte magten i kongeriget
3. Rolf Krake var den ideelle konge, men skæbnen indhentede ham til sidst
4. Frode Fredegod væltede sig i guld, men blev det også hans skæbne?
5. Mægtige Harald Hildetand blev svigtet og faldt på Bråvallasletten

De nye afsnit om sagnkongerne kan høres fra:

- *lejremuseum.dk/kongerigets-vugge*
- *politiken.dk/podcast/kongeraekken*

TILMELD DIG NYHEDSBREVE HER

https://lejremuseum.dk/nyhedsbrev

Husk også, at du kan følge ROMU og besøgsstederne på de sociale medier.

OM FORFATTERNE

Isabella No'omi Fuglø
Museumsinspektør. Afdeling for Formidling og Kommunikation.

Julie Nielsen
Arkæolog. Afdeling for Forskning og Kulturarv.

ARKÆOLOGI

Arkæologisk oversigt

Ole Thirup Kastholm

ROM 2523 — RØDSTEN DYSSE II.
LEJRE KOMMUNE

ROM 2625 — LINDEGÅRD.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3391 — DARUP MOSEVEJ II.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3604 — DEGNEJORDEN.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3633 — SNEBÆRVEJ.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3675 — BØGEBAKKEN.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3691 — GEVNINGE KIRKE SOGNEHUS.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3637 — KIRKE SÅBY-SODERUP.
LEJRE OG HOLBÆK KOMMUNER

ROM 3665 — EJBY KLINT.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3687 — TADREGÅRD.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3688 — ÅVANGGÅRD.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3715 — TRUDSHOLM.
LEJRE KOMMUNE

ROM 3639 BRYGGERBANKEN.
ROSKILDE KOMMUNE

ROM 3549 GRÅBRØDRE SKOLE.
ROSKILDE KOMMUNE

ROM 3496 LYKKEGÅRD II.
ROSKILDE KOMMUNE

ROM 1855 ROSKILDE HAVN.
ROSKILDE KOMMUNE

ROM 3711 ST. VALBY KLYNGERNE.
ROSKILDE KOMMUNE

ROM 3647 MUNKEBRO 7.
ROSKILDE KOMMUNE

ROM 3674 RINGSTEDGADE FJERNVARME.
ROSKILDE KOMMUNE

ROM 3685 SVANHOLM.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

ROM 3723 GRØNLIEN SKOV.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

ROM 3660 BORUP-SLANGERUP.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

ROM 3499 JØRLUNDE PRÆSTEGÅRD.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

ROM 3663 LILLE GULDAGER.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

ROM 3667 KAAREBJERGSAGRE.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

ROM 3614 SKIBBY KIRKE.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

ROM 3565 BREDHOLM.
FREDERIKSSUND KOMMUNE

Beretningerne bliver tilgængelige på romu.dk, når de er færdige.

ROM
2523

RØDSTEN DYSSE II. LEJRE KOMMUNE

Da der skulle udstykkes til parcelhusgrunde på markerne nordøst for Osted gamle landsby, foretog museet fra december 2019 til februar 2020 en arkæologisk udgravning inden for tre udgravningsfelter på sammenlagt ca. 9.600 m^2. Området var blevet prøvegravet i 2019. Ved undersøgelsen blev dokumenteret to bopladsområder med huskonstruktioner og gruber fra yngre bronzealder og ældre jernalder samt et mindre aktivitetsområde fra ældre bondestenalder. Yderligere blev der undersøgt dele af et kogegrubefelt, placeret på det skrånende terræn ned mod Lavringe Mose. Bopladsområderne og kogegrubefeltet er samlet set udtryk for både dagligliv og rituel praksis i bronzealder og ældre jernalder.

ROM
2625

LINDEGÅRD. LEJRE KOMMUNE

Da der var planlagt byggemodning af et knap fem hektar stort markareal ved Lindegården i Ejby, foretog museet en prøvegravning på stedet. Centralt på marken ligger en fredet jættestue, som boligerne placeres rundt om – uden for 100-m-beskyttelseszonen – og der var også registreret en nedpløjet gravhøj og gjort detektorfund på arealet. Derfor var forventningerne til at finde fortidsminder relativt store. Forventningerne blev imidlertid gjort til skamme, da der kun fandtes meget spredte fortidsminder, der ikke kunne betinge, at der skulle foretages yderligere udgravninger på stedet.

ROM
3391

DARUP MOSEVEJ II. LEJRE KOMMUNE

Foranlediget af elektrificering af jernbanen mellem Roskilde og Kalundborg foretog museet prøvegravning af et ca. 1,5 hektar stort markareal på nordsiden af jernbanen langs Darup Mosevej sydøst for Glim, da området skulle bruges som midlertidigt arbejdsareal. Der viste sig kun få fortidsminder, og området blev ikke indstillet til videre arkæologisk udgravning.

ROM
3604

DEGNEJORDEN. LEJRE KOMMUNE

Da der skulle laves boligudstykning på et knap fem hektar stort markareal ved Degnejorden i Lejre Stationsby, foretog museet en prøvegravning af arealet. Der blev fundet en nedgravet værkstedshytte, et såkaldt grubehus, fra yngre jernalder. Men da grubehuset viste sig at være det eneste fund på stedet, blev det undersøgt inden for prøvegravningens rammer, og der var ikke anledning til at foretage yderligere udgravning.

ROM
3633

SNEBÆRVEJ. LEJRE KOMMUNE

I forbindelse med planlagt byggemodning af et 3,5 hektar stort markareal ved Snebærvej mellem Kirke Sonnerup og Vintre Møller foretog museet en prøvegravning. Forundersøgelsen afdækkede forhistoriske anlæg i form af spredte gruber uden fund og spredte kogestensgruber samt flere vådområder. Endvidere blev der fundet stolpehuller fra nyere tid, der tilsyneladende ikke indgik i konstruktioner, men hvor nogle af dem kunne tilknyttes en større drængrøft. De sparsomme forhistoriske anlæg blev undersøgt i prøvegravningen, og der var ikke anledning til yderligere arkæologisk undersøgelse.

ROM
3675

BØGEBAKKEN. LEJRE KOMMUNE

Forud for opførelsen af en børneinstitution ved Bøgebakken i Allerslev prøvegravede museet et areal på godt 5.000 m^2. På tilstødende arealer er i flere tilfælde udgravet efter forskellige aktiviteter fra bronzealderen, men det berørte område viste sig dog at være noget forstyrret af tidligere jordarbejder, antageligt i forbindelse med anlæg af boldbanerne på den ene side og jernbanen på den anden. Således kunne eventuelle fortidsminder ikke længere konstateres, og der blev derfor ikke foretaget yderligere undersøgelser.

ROM
3691

GEVNINGE KIRKE SOGNEHUS. LEJRE KOMMUNE

Før opførelse af et nyt sognehus ved Gevninge Kirke blev et mindre byggefelt prøvegravet i september ved udlæggelse af en enkelt søgegrøft på ca. ti m længde. Der viste sig ingen spor af fortidsminder, og byggeriet kunne igangsættes uden yderligere undersøgelser.

ROM
3637

KIRKE SÅBY-SODERUP. LEJRE OG HOLBÆK KOMMUNER

Foranlediget af arbejdet med elektrificering af jernbanen mellem Roskilde og Kalundborg skulle der nedgraves en ny højspændingsledning på en 6,5 km strækning fra Kirke Såby til Soderup. Tracéet, der omfattede 165.000 m^2, blev prøvegravet i forsommeren, og ROMU varetog efter aftale med Museum Vestsjælland også prøvegravningen af den mindre del af arealet, der lå i Holbæk Kommune.

Prøvegravningen bød ikke på de store fund. Der fremkom spredte fund i form af større gruber, grubekomplekser med keramik fra bronzealder, grøfteforløb samt en mindre koncentration af kogegruber. Et enkelt område blev indstillet til arkæologisk udgravning, se ROM 3687 Tadregård.

ROM
3665

EJBY KLINT. LEJRE KOMMUNE

I efteråret 2020 foretog ROMU i samarbejde med Nationalmuseet en forskningsudgravning i Ejby Klint. Der blev håndgravet to grøfter på i alt 7 m^2, hvor et strandlag fra Eem-interglacialet blev blotlagt sammen med morænelag fra Weichsel og Saale. Grøfterne blev lagt ved to lokaliteter, EN-2 og EN-3, hvor amatørarkæologen Erik Madsen i 1960'erne havde påvist Eemlaget, og i dette fundet muligt forarbejdede palæolitiske flintstykker.

Undersøgelsen havde til formål at undersøge laget for spor efter menneskelig tilstedeværelse i interglacialet, og det blev minutiøst undersøgt ved håndgravning og efterfølgende soldning. Desuden blev der taget en række prøver af lagene, jordprøver til slæmning, OSL-datering, pollenanalyse, faunabestemmelse og mikroarkæologi. Undersøgelsen tilvejebragte ikke sikre spor efter mennesker. Men der blev hjemtaget en række flintstykker med mulige spor efter forarbejdning, som skal undersøges nærmere. Endvidere blev der fundet et ret sikkert afslag, der lå omlejret, men som på grund af sin karakteristiske belægning måske kan henføres til Eem-laget.

Følg med på romu.dk

ROM
3687

TADREGÅRD. LEJRE KOMMUNE

I forbindelse med prøvegravningen af et ledningstracé (se ROM 3637 Kirke Såby-Soderup) stødte museet på et afgrænset bopladsområde på markerne mellem Nr. Hvalsø og Soderup. Der blev foretaget en udgravning i august måned. Der blev afdækket et udgravningsfelt på 600 m^2, hvor der blev undersøgt to bygninger og en hegnsrest, som foreløbig dateres til fra jernalderen. Derudover fandtes der mindre gruber og kogestensgruber samt et grøfteforløb.

ROM
3639

BRYGGERBANKEN. ROSKILDE KOMMUNE

Forundersøgelse i marts af et areal på 6.500 m^2, hvor Roskilde Kommune vil opføre ældreboliger. Arealet er beliggende i den nordlige kant af den historiske landsbykerne i Ågerup og kunne derfor tænkes at rumme spor af landsbyens ældre bebyggelse. Der fremkom imidlertid ingen væsentlige fortidsminder, og arealet blev frigivet til byggeriet uden yderligere undersøgelse.

ROM
3715

TRUDSHOLM. LEJRE KOMMUNE

I oktober 2020 foretog ROMU en overvågning af nogle gravearbejder på det fredede Trudsholm Voldsted ved Kirke Sonnerup. Stedet, der i dag primært fungerer som udlejningslokaler i forbindelse med selskaber, skulle blandt andet koble en vandledning på et lokalt vandværk, anlægge en vareindleveringsplads samt etablere kloak i forbindelse med opførelsen af moderne toiletfaciliteter. Der blev under overvågningen fundet og registreret spor efter ældre bygninger inden for voldgravene. Det gælder dels den eksisterende staldbygning, som, ud fra fundene og gamle overflyvningsfotografier, kan konstateres har været længere, end den fremstår i dag, og dels fundamentsten til den port eller indgang, som har været opført ved hovedhusets vestmur.

ROM
1855

ROSKILDE HAVN. ROSKILDE KOMMUNE

Forud for opførelse af en såkaldt "havneknejpe" på Museumsøen i Roskilde Havn udførte museet en arkæologisk undersøgelse i august. Museumsøen og området omkring er skabt ved opfyld ud i fjorden, og da man i 1996-97 skabte Museumsøen ved gravning af en kanal, fremkom vragene af intet mindre end ni skibe fra 1000-1300-tallet beliggende på den oprindelige fjordbund. Da det nye byggeri skulle bæres af punktfunderinger nedrammet til stor dybde, var der derfor betydelig risiko for at perforere ukendte vrag beliggende under Museumsøen. Undersøgelsen blev efter afgørelse fra Slots- og Kulturstyrelsen udført som optagelse af borekerner ved hver af de planlagte 30 punktfunderinger. Undersøgelsens efterbearbejdning er endnu ikke afsluttet.

ROM
3649

GRÅBRØDRE SKOLE. ROSKILDE KOMMUNE

Forud for salg af Gråbrødre Skole i Roskilde med henblik på opførelse af nye boliger i tilknytning til de eksisterende skolebygninger ønskede Roskilde Kommune prøvegravning af to kommende byggefelter på i alt godt 500 mÐ, da der ved tidligere undersøgelser andetsteds på matriklen er udgravet væsentlige fortidsminder fra middelalderen. Prøvegravningen, der blev udført i februar, påviste kulturlag og anlæg i form af gruber og en brolægning fra middelalderen i en tykkelse fra ca. 130 cm til 250 cm under det nuværende terræn, og de kommende byggefelter er derfor indstillet til egentlig arkæologisk undersøgelse. Tidsplanen for arbejdet kendes dog ikke endnu.

ROM
3688

ÅVANGGÅRD. LEJRE KOMMUNE

Forårsaget af udviklingsplaner på et 6,5 hektar stort markareal ved Åvanggård i Lejre blev museet bedt om at foretage en prøvegravning. Den fandt sted i september. Der fandtes imidlertid kun få fortidsminder på arealet, og der var derfor ikke anledning til videre arkæologisk udgravning.

ROM
3496

LYKKEGÅRD II. ROSKILDE KOMMUNE

Forud for udvidelsen af grusgraven øst for Vindinge foretog museet i løbet af sommeren en prøvegravning af et ca. 13 hektar stort område. På arealet var registreret to overpløjede gravhøje, hvor den ene var blevet delvist undersøgt af Nationalmuseet tilbage i 1885, hvor der blev udgravet resterne af en senneolitisk stenkistegrav. Denne høj var dog helt borte i dag, mens dele af den anden stadig fandtes, hvori der var rester af grave fra ældre bronzealder. Derudover dukkede der en del bopladsspor op, som formentlig hører til bronze- og jernalderen. Udgravninger på arealet er igangsat i efteråret 2020 og fortsætter ind i 2021.

ROM
3711

ST. VALBY KLYNGERNE. ROSKILDE KOMMUNE

I forbindelse med udstykning af et areal på godt tre hektar mellem St. Valby og Ågerup foretog museet i november en prøvegravning. I 2009 var der på nabomatriklen udgravet bopladslevn fra yngre stenalder, bronzealder og jernalder, og der kunne derfor forventes yderligere fortidsminder på det aktuelle areal. Der fremkom imidlertid kun et mindre areal med en koncentration af kogegruber og spredte stolpehuller. Arealet vil blive indstillet til undersøgelse, mens den resterende del frigives til byggeri uden yderligere undersøgelse.

ROM
3647

MUNKEBRO 7. ROSKILDE KOMMUNE

Roskilde Private Realskole ønsker at opføre en ny skolebygning på adressen Munkebro 7 i Roskilde og anmodede derfor museet om en prøvegravning af et areal på ca. 200 mÐ. Forundersøgelsen blev udført i november. En stor del af arealet viste sig forstyrret af nyere tids jordarbejder. I et mindre område sås et ca. 60 cm tykt, mørkt, men relativt sterilt, kulturlag, der muligvis helt eller delvist kan stamme fra middelalderen, men uden fund af anlæg eller genstande. Laget lå på undergrunden i form af moræneler, der dukkede op godt to meter under nuværende terræn. Der var ikke anledning til yderligere arkæologisk undersøgelse, og arealet blev på denne baggrund frigivet til byggeri.

→
ROM 3496
Lykkegård II: I forgrunden museets arkæologiske søgegrøfter, i baggrunden grusgraven, som skal udvides. **Foto:** Daniel Tronholm, ROMU.

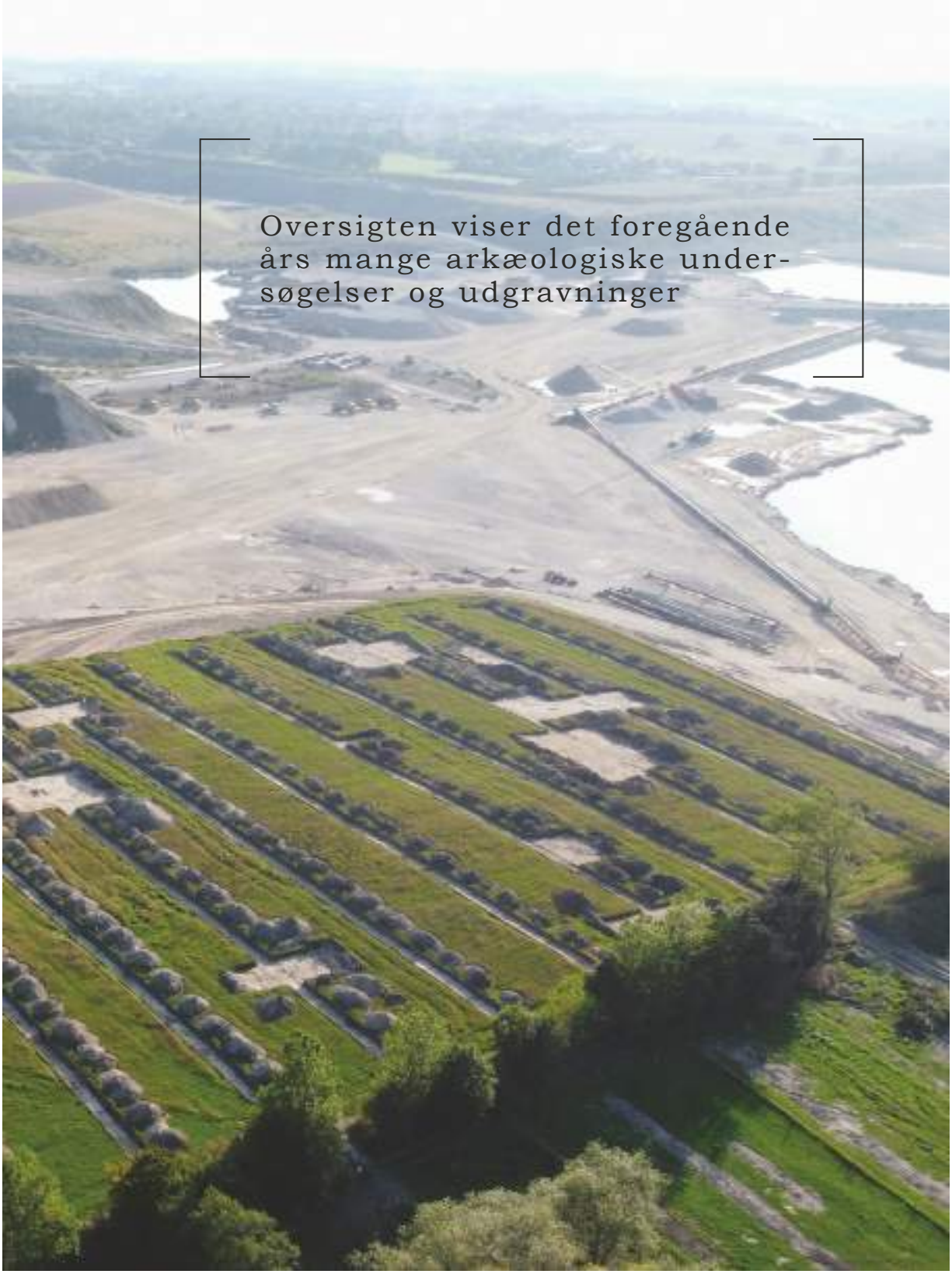

Oversigten viser det foregående års mange arkæologiske undersøgelser og udgravninger

ROM
3660

BORUP-SLANGERUP. FREDERIKSSUND KOMMUNE

I sensommeren og efteråret 2020 foretog museet en arkæologisk overvågning af gravearbejdet i forbindelse med et godt fem km langt kabeltracé løbende fra Sigerslevvester over Græse til Frederikssund. På strækningen var der flere områder, hvor tracéet passerede igennem eller tæt forbi områder, hvor der i forvejen var registreret arkæologiske lokaliteter – både enkeltfund, opsamlinger og bygningslevn. Det drejer sig bl.a. om det middelalderlige voldsted, Græsegård, hvor der tidligere er udgravet en munkestenskælder samt fundamentet til et tårn. Tracéet viste sig at løbe igennem den tilhørende voldgrav, som blev dokumenteret. Lige nord for Græse er der registreret opsamlinger af senneolitiske flintredskaber. På trods af tracéets beskedne bredde blev der alligevel påtruffet forarbejdet flint i form af afslag, flækker og skrabere, og det er derfor nu muligt mere nøjagtigt at stadfæste den neolitiske bosættelses udbredelse.

Vest for Græse passerede tracéet kanten af en fossil sø, hvor der også tidligere er gjort fund, og der kunne konstateres flere fund af forarbejdet flint, som må knytte sig til en senneolitisk boplads.

ROM
3674

RINGSTEDGADE FJERNVARME. ROSKILDE KOMMUNE

Museet har hen over sommeren ført tilsyn med renovering af fjernvarmeledningerne i Ringstedgade i Roskilde. Langt det meste af jordarbejdet foregik i eksisterende ledningstracéer, og der dukkede derfor ikke bevarede væsentlige fortidsminder op i form af eksempelvis intakte kulturlag og anlæg.

ROM
3723

GRØNLIEN SKOV. FREDERIKSSUND KOMMUNE

Forud for rejsning af ca. 4.000 m^2 skov i den østlige del af Frederikssund udførte museet i efteråret en prøvegravning af arealet for Frederikssund Kommune. Stedet havde museets bevågenhed, idet der på kanten af arealet fandtes en overpløjet gravhøj, og der erfaringsmæssigt kan forekomme begravelser og andre forhistoriske anlæg i nærheden af sådanne høje. Der dukkede imidlertid ikke arkæologiske spor op i de tre søgegrøfter, og museet indstiller derfor ikke arealet til udgravning.

ROM
3685

SVANHOLM. FREDERIKSSUND KOMMUNE

Som følge af et ledningsarbejde ved hovedbygningen på Svanholm Gods udført af beboerne, hvor kampestensfundamenter m.m. blev påtruffet og bortgravet uden arkæologisk undersøgelse, foretog museet i oktober en eftergravning i en søgegrøft nær det tildækkede ledningsarbejde. Den eksisterende hovedbygning består af tre fløje, nord-, øst- og sydfløj, opført i 1500-1700-tallet. Søgegrøften blev placeret ved den åbne vestside af gårdspladsen og påviste fundamentrester fra en tidligere vestfløj. En brolægning blev fundet på ydersiden af den nedrevne bygning, beliggende ud til en opfyldt voldgrav. Fyldlagene i voldgraven rummede store mængder bygningstegl i form af munkesten og tagsten af munkenonne-type, hvilket foreløbig daterer den nedrevne bygning til middelalderen. Svanholm omtales i skriftlige kilder fra 1300-tallet og frem, men anlæggets udformning i middelalderen er i øvrigt ukendt.

ROM
3499

JØRLUNDE PRÆSTEGÅRD. FREDERIKSSUND KOMMUNE

Da den gamle præstegård i Jørlunde skulle rives ned, og en ny opføres, udførte museet prøvegravning og efterfølgende udgravning på stedet. Der var tale om fortidsminder i form af kulturlag og anlæg omkring og under den nedrevne bygning. Anlæggene, der dateres fra sen vikingetid til nyere tid, omfattede stolpehuller, gruber, en serie gulvlag med ildsteder/ovne og flere stenbyggede kældre, som indikerede kontinuerlig bebyggelse på stedet i omkring 1.000 år – formentlig er der tale om præstens gård, siden den første kirke blev opført i Jørlunde.

ROM
3663

LILLE GULDAGER. FREDERIKSSUND KOMMUNE

I forbindelse med et udstykningsprojekt på et fem hektar stort markareal nord for Dråby Kirke foretog museet en prøvegravning. Vest for kirken er der tidligere fundet mindst 12 jordfæstegrave fra yngre jernalder. Der viste sig dog kun spredte fortidsminder ved prøvegravningen, herunder flere større gruber med keramik fra bronzealder samt et grubekompleks med keramik, der kan dateres til ældre jernalder. Det var dog ikke fund, som kunne give anledning til yderligere arkæologisk udgravning.

↑
ROM 3499 Jørlunde Præstegård: Arkæolog Amanda Sjöbeck undersøger de arkæologiske lag, som var bevaret mellem nyere tids fundamenter. **Foto:** Foto: Nadja Kring Mortensen, ROMU

ROM
3667

KAAREBJERGSAGRE. FREDERIKSSUND KOMMUNE

Ved en nødudgravning i det tidlige forår 2020 undersøgte museet en grav fra stenalderens slutning på halvøen Tørslev Hage i Roskilde Fjord. Graven var påtruffet ved et mindre anlægsarbejde og indledningsvist undersøgt af tilkaldt politi, da der var mistanke om ligdele af nyere dato. Graven var derfor meget forstyrret, da museet blev involveret. Alligevel var det muligt at fastslå, at graven var fra den første halvdel af den senneolitiske periode, og at den rummede flere individer. Tilstedeværelsen af to voksne mænd kunne som minimum fastslås – den ene i alderen 25-30 år og den anden 40-45. De døde var formentlig gravlagt i to stensatte kister.

ROM
3614

SKIBBY KIRKE. FREDERIKSSUND KOMMUNE

I forbindelse med opførelsen af en ny graverbygning ved Skibby Kirke foretog museet i maj en prøvegravning af et mindre areal øst for kirken. I søgegrøfterne fremkom kun enkelte anlæg i form af en mindre stenlægning og gruber fra middelalder til nyere tid. Byggeplanerne blev ændret, og der blev derfor ikke foretaget yderligere undersøgelser på stedet.

ROM
3565

BREDHOLM. FREDERIKSSUND KOMMUNE

I forbindelse med udstykninger i den nye by Vinge ved Frederikssund udførte museet i forsommeren udgravninger på et ca. 8.000 m^2 stort areal. Undersøgelsen var påbegyndt ultimo 2019, men standset som følge af vintervejr. På grund af covid-19-situationen i foråret blev genoptagelsen af arbejdet yderligere udskudt. Ved undersøgelsen blev dokumenteret et bopladsområde med huse fra ældre jernalder. Desuden undersøgte vi to grøfteforløb fra førromersk jernalder. Grøfterne er en del af et større kompleks af grøfter, der er påvist ved flere tidligere udgravninger, og strækker sig ud over store dele af det samlede Vinge-område. Ved en supplerende undersøgelse i december af et mindre tillægsområde ved Bredholm blev et hus fra senneolitikum undersøgt. Der er tale om en hustype, som i hidtil tre tilfælde er påvist ved udgravninger på de tilstødende arealer.

Følg med på romu.dk

←
ROM 2625 Lindegård: Centralt på det prøvegravede areal ligger en fredet jættestue. Gravemaskinen arbejder i baggrunden. **Foto:** Julie Nielsen, ROMU.